

HA 1.750

2420

5572

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1971

1

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

87. évf. 1971/1. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA

(szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

KÓKAY GYÖRGY

MEZEY LÁSZLÓ

TARNAI ANDOR

WINTERMANTEL ISTVÁN

(technikai szerkesztő)

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336—323

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint át-utalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelző-számára. Előfizetési díj: 60.— Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21.
Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V Váci u. 22.
Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után).

rum.

580.03
111
104

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

LXXXVII. ÉVFOLYAM
1971.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

<i>Bakács István</i> : A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—1934 közötti kapcsolatairól	310
<i>Borsa Gedeon</i> : Computer-assisted examination of printing types of early printings ...	165
<i>Fábián Dániel</i> : Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére	281
<i>Farkas László</i> : A „Nemzeti Múzeum államosítása” Eötvös József minisztersége idején	296
<i>Gárdonyi Zoltán</i> : Liszt Ferenc második Beethoven-kantátájához	46
<i>Marczell Mária</i> : Gergely budai scriptor	265
<i>Markos Béla</i> : Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai	1
<i>Markovits Györgyi</i> : „Les mots restent ...” La littérature de la résistance	152
<i>Mezey László</i> : A Pray-kódex keletkezése	109
<i>Mezősy Károly</i> : Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai	24
<i>Muszka Erzsébet</i> : A történelmi segédtudományok egyetemi oktatása a reformkorban	12
<i>Podhradzky György</i> : Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai ..	39
<i>Soltész Zoltánné</i> : Incunabula Hungarica III. Constitutiones ineluti regni Hungariae	270
<i>Szemző Péroska, D.</i> : Bartók Béla gyermekkori személyiségformáló olvasmányélményei	124
<i>Tóth András</i> : A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről ...	288

KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula</i> : Magyar Isis, a Természettudományi társulat tervezett folyóirata ...	182
<i>Benkóné Bartha Ilona</i> : A Magyar Tanácsköztársaság gyermekajtójáról	186
<i>Csapodi Csaba</i> : Gritti mint a Corvina-könyvtár állítólagos fosztogatója	171
<i>Dezsényi Béla</i> : Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtó-oktatásról a XIX. század elején	51
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Egy régi Pest—Buda látképről	174
<i>Füves Ödön</i> : Czuczor Gergely Riadója röpíven	184
<i>Galambos Ferenc</i> : Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933)	64
<i>Herepei János</i> : Hirdetési lapok Erdélyben 1848 előtt	179
<i>Herepei János</i> : Méhes György, az 1789. évi kolozsvári Új és Ó Kalendárium szerkesztője	177
<i>Huszthy Sándor</i> : Egy mű az aqua-tinta technikáról és kiadásának története	190
<i>Ilyés Katalin</i> : Gárdonyi Géza és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára	57
<i>May István</i> : Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról	328
<i>mgy.</i> : Elsülyedt folyóiratok: Élőszó (1927)	63
<i>mgy.</i> : Elsülyedt folyóiratok, Kórus (1933)	191
<i>Nyilas Márta</i> : Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius	324
<i>Sugár István</i> : A Vörös Hadsereg által kiadott egri Új Hírek története	339
<i>Sugár István</i> : Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása	60
<i>Valkó Arisztid</i> : Adalékok egy Esterházy Miklósról vonatkozó múrról	326
<i>Varga Sándor</i> : A felszabadulás utáni első könyvkiadvány	339
<i>Vértessy Miklós</i> : Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor	336
<i>Zsoldos Jenő</i> : Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány	330
<i>Zsoldos Jenő</i> : Megjegyzések egy Bajza-vershez	54

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bencze Imre</i> : Adalékok Sóvári Soós Kristóf életéhez és műveéhez	194
<i>Holovics Flórián</i> : Régi magyar nyomtatványok a Csáky család levéltárában	346
<i>Kathona Géza</i> : Pathai István „Parázna Babillon . . .” c. polemikus művének állítólagos 1619. évi kiadása	351
<i>Murányi Róbert Árpád</i> : Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról	68

FIGYELŐ

<i>Bakos József</i> : Bibliográfiai tanulmány Comenius Orbis Pietusa kiadásairól	201
<i>Birkás Endre</i> : Az Állami Könyvterjesztő Vállalat árverései	363
<i>Bugyi Balázs</i> : Száz éve született az orvosi bibliográfia megteremtője	231
<i>Bugyi Balázs</i> : Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos	88
<i>Bugyi Balázs</i> : A Sartonia tudománytörténeti folyóiratról	89
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Hajdú Helga (1907—1970)	86
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (Kókay György könyve)	206
<i>Dezsényi Béla</i> : Könyvtártörténet — sajtótörténet — forráskritika	365
<i>Eckhardt Mária, P.</i> : Az OSzK Zeneműtárának bécsi kiállításáról	219
<i>Galambos Ferenc</i> : A budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus	220
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 36. Közgyűlése	214
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : A képeslevelezőlap-kiállítás margójára	227
<i>Hodinka László</i> : Az európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje	370
<i>Jámbor Mária</i> : A Magyar Zeneművek Bibliográfiája	370
<i>Kádár Zoltán</i> : Megjelent a legrégebb természettudományi kódex színes facsimile kiadása	200
<i>Kájer István</i> : Anton Augustin Banik 70 éves	85
<i>Kókay György</i> : Újjáalakult a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság	72
<i>Markovits Györgyi</i> : Tevékeny humanizmus	353
<i>mgy.</i> : Forradalmár elődeink	87
<i>Máté Károly</i> : A könyv mestere	80
<i>Moravék Endre</i> : Stumvoll- emlékkönyv	355
<i>Sárkány Éva</i> : 50 éves a pozsonyi Egyetemi Könyvtár	360
<i>Székelly Artúr</i> : A könyvművészeti verseny újjászervezése	224
<i>Szentmihályi János</i> : A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia	73
<i>Takács József</i> : A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései	372
<i>Takács József</i> : A társadalom tudományos irányítása	204
<i>Tiszayné Gesmey Borbála</i> : Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1960—1966	90
<i>V. K. S.—R. M.</i> : Beszámoló a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működéséről	197
<i>Vezér Erzsébet</i> : A Fenyő Miksa-gyűjteményről	77
<i>Vida Sándor</i> : A vízügyi szolgálat szakkönyvtára	229
Az Index Translationum	374
1972: a könyv éve	76
Régi kéziratok sorsa	232
Wagner irattára	232

SZEMLE

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	389
A múlt magyar tudósai. 1—5. köt. (Ism. <i>Móra László</i>)	375
A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke (Ism. <i>Várnai Péter</i>)	104
A televízió hatása a gyermekolvasókra (Ism. <i>B. Méri Éva</i>)	393
A Vásárhelyi Népe c. napilap repertórium (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	108
Az Esztergomi Népszava repertórium (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	23
Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve (Ism. <i>Tóth András</i>)	404
Beiträge zur Inkunabelkunde (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	99
Bohatec, M.: Schöne Bücher des Mittelalters (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	383
Bóna Ervin—Farkas János: A tudomány néhány elméleti kérdése (Ism. <i>Takács József</i>)	240
Boros Vilma, H.: Stein Aurél ifjúsága (Ism. <i>M. Jeremiás Éva</i>)	406
Buday György fametszetei (Ism. <i>Pogány Ó. Gábor</i>)	233
Dokupil, V.: Soupis prvotisku z fondu universitnej knižnice v Bratislave (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	381
Dolgozók Lapja 1944—1945. (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	239

Dunin-Horkawicz, C.—Hanrath, J.: Het Exlibris in Polen (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	405
Fedor, M.: Bibliográfia periodik na Slovensku (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	384
Fiatál és felnőtt olvasók a város peremén (Ism. <i>B. Mérő Éva</i>)	248
Fleischhack, C.: Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	101
Gáti—Héberger—Pásztor: Villamossági irodalomkutatás (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	97
Gyimes Ferenc—Vavrínez Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben 1. (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	106
Gyimes Ferenc—Vavrínez Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben 2. (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	398
György József: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói (Ism. <i>V. A.</i>)	244
Halmi József Emlékkönyv (Ism. <i>mg.</i>)	406
Hamanová, P.—Nuska, B.: Knižní vazba století z fondů strahovské knihovny (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250
Huszár Sándor: Az író asztalánál (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	93
Huszthy Sándor: A Műegyetemi Nyomda története (Ism. <i>Máté Károly</i>)	96
Index acronymorum selectorum 6. (Ism. <i>Takács József</i>)	249
International Bibliography of sociology (Ism. <i>Hollósi Klára</i>)	260
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 5. (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	102
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 6. (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	251
Kamarás István: Munkások és az olvasás (ism. <i>Szentirmai László</i>)	246
Kéki Béla: Az írás története (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	388
Kelemen János: Mi a strukturálisizmus (Ism. <i>W. I.</i>)	248
Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	255
Könyv és könyvtár. A KLTE Évkönyvei (Ism. <i>Busa Margit</i>)	403
Kopala, J.: Dzieje bibliografii w Polsce (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	377
Kotvan, I.: Rukopisy univerzitnej knižnice v Bratislave (Ism. <i>Csapodí Csaba</i>)	376
Könyvtártudományi tanulmányok (Ism. <i>Tóth András</i>)	241
Kreutzberger, M.: Leo Baek Institute, New York (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	260
Kuzmnik, J.: Vývin statistickej evidencie knižnic na Slovensku (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	380
Lovász Kálmán: A nyomtatás elmélete (Ism. <i>Móra László</i>)	97
Magyar András: A diósgyőri Józsercse Dal- és Önképzőkör Könyvtárának története (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	239
Magyar Könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke 1965—1966. (Ism. <i>Tóth András</i>)	258
Magyar Könyvészet. Tankönyvek 1967—1968. (Ism. <i>Fülöp Géza</i>)	258
Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen (Ism. <i>D. B.</i>)	98
Mándi Péter: A könyv és közönsége (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	244
Marx, J.: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften 1835—1848. (Ism. <i>S. Lengyel Márta</i>)	386
Mikes Kelemen összes művei III. (Ism. <i>Kókay György</i>)	390
Minajev—Fortinszkij: Ekszlibrisz (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	405
Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár (Ism. <i>Holló Klári</i>)	11
Pálvölgyi Endre: Könyvek a vádlottak padján (Ism. <i>mg.</i>)	234
Papp Géza: XVII. század énekelt dallamai (Ism. <i>Sonkoly István</i>)	92
Pedezet godina čehoslovačke lijepe knjige (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	250
Politikai plakátok 1945—1948. (Ism. <i>Herendiné Lakatos Éva</i>)	257
Průvodce Statni Knihovnou ČSR v Praze (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	380
Puroczki Béla: Hósi harcok hirdói (Ism. <i>Kálmán Lászlóné</i>)	392
Rothe, Edith: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Dr.</i>)	251
Standardization for Documentation (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	399
Statistical yearbook 1969. (Ism. <i>Gombocz István</i>)	393
Szakirodalmi ellátottság a lélektan területén (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	395
Szeli István: Utak egymás felé (Ism. <i>W. I.</i>)	95
Tamás Anna: Az Életképek (1846—1848) (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	235
Tezla, Albert: Hungarian authors (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	253
Tiszay Andor: Ének Leninről (Ism. <i>P. E. M.</i>)	258
Twyman, M.: Lithography 1800—1850. (Ism. <i>Gerszi Teréz</i>)	252
Ulbrich, K.: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. (Ism. <i>Bendefy László</i>)	396
Vajda László: Móra Ferenc írásai (Ism. <i>Miklóssy János</i>)	391
Williams, F.: The right to know (Ism. <i>D. B.</i>)	401
Winter, U.: Die Handschriften des Joachimstalschen Gymn. (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	259
Wladimir Iljitsch Lenin in Berlin und als Leser der Königlichen Bibliothek (Ism. <i>Remete László</i>)	99

Az 1712 és 1800 közötti magyar könyvtermelés adatai

Az Országos Széchényi Könyvtár a *Magyarországi Könyvészet, Hasonmás Kiadások* sorozatában újra közreadta PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája, 1712—1860* c. munkája I—IV. kötetének utánnomatát.

Az új kiadáshoz V. kötetként azok a pótlások csatlakoznak, amelyeket az OSZK egyik munkaközösségében olyan 1712 és 1800 között megjelent művek címeinek felkutatásával gyűjtöttünk össze, amelyek PETRIK bibliográfiájából hiányoztak.

A sorozat VI. köteté magyar nyomda- és kiadástörténeti mutató, amely nyomda- és kiadóhelyenként s azokon belül nyomdák és kiadók szerinti csoportosításban, időrendben közli azoknak a műveknek rövidített címleírását, amelyek, mint 1712 és 1800 között megjelent magyarországi nyomdatermékek, illetve külföldön megjelent, részben, vagy egészben magyar nyelvű könyvek, PETRIK I—IV. kötetében, valamint a pótlásokat tartalmazó V. kötetben megtalálhatók.

A nyomda- és kiadástörténeti mutató összeállításánál az volt a törekvésünk, hogy az idézett kötetekben felsorolt XVIII. századi műveket a lehető leg gondosabb megfontolások alapján kíséreljük meg a nyomda- és kiadóhelyek s az ott működött nyomdák és kiadók kategóriáiban, megjelenésük évről-évre elhelyezni.

A teljes impresszummal megjelent könyveknél ez természetesen nem okozott nehézséget.

A helymegjelölés nélküli nyomtatványoknál a nyomdász, vagy a kiadó neve s egyes esetekben a szerző tevékenységi területe határozta meg a nyomda- vagy kiadóhelyet.

A nyomda nélküli műveknél, ha a kérdéses helyen a könyv megjelenésének évében csak egyetlen nyomda vagy kiadó működött, azt tételeztük fel, hogy a mű az illető cég terméke. Nyomda nélkülieknek csak azokat a nyomdatermékeket minősítettük, amelyek olyan helyen és időben jelentek meg, ahol és amikor egyáltalában nem működött nyomda vagy kiadó, illetve azokat, amelyek olyan időben jelentek meg, amikor a kérdéses helyen egyidejűleg több nyomda, vagy kiadó tevékenykedett.

Azokat a műveket, amelyek évszám feltüntetése nélkül jelentek meg, bizonyos kiegészítő adatok (pl. az író, a nyomdász, vagy a kiadó működési adatai, egy-egy történelmi esemény időpontja stb.) segítségével időzítettük. Amennyiben ez sem vezetett eredményre, úgy a nyomdász, vagy a kiadó tevékenységi időhatárainak számtani középarányosát fogadtuk el megjelenési évként.

Ezzel az eljárással sikerült a vizsgált korszak hely és év nélküli nyomdatermékeinek számát lényegesen lecsökkentenünk.

PETRIKkel ellentétben az egykori Horvát-Szlavonországban működő nyomda- helyek közül csak a korunkban magyar területnek számító Eszéket vettük fel

összeállításunkba. A külföldi nyomdákban megjelent magyar vonatkozású könyvek közül csak azokat iktattuk gyűjtőkörünkbe, amelyek magyar nyelvű szöveget tartalmaztak.

Összeállításunkban helyet kapott a kor koholt nyomdahelyek, vagy nyomdák feltüntetésével megjelent magyar könyvtérme is.

Ez elvek követésével a nyomda- és kiadástörténeti mutatóba PÉTRIK I—IV. kötetének 11 630 s az V. kötetnek 7660 címe, vagyis, — az eddig ismert könyvanyag 66%-os megnövelésével, — összesen 19 290 cím került.

Ez a gazdag anyag új lehetőségeket kínál XVIII. századi nyomdászatunk és kiadói tevékenységünk beható elemzésére.

Az 1712 és 1800 között működött nyomda- és kiadóhelyek száma

Adataink tanúsága szerint Magyarország XVIII. századi határai között 50 helyen működött nyomda, vagy kiadó.

Mintogy a nyomda- és kiadástörténeti mutató összeállítási módja nem tette lehetővé azt, hogy egyes nyomdák kiadói tevékenységét is megfigyelés tárgyává tegyük, kiadóknak csak azokat a cégeket tekintettük, amelyeknek saját nyomdájuk nem volt s üzletszerű kiadói tevékenységgel foglalkoztak.

Ilyen értelmezés szerint a nyomdai és kiadói tevékenység az 50 hely között a következőképpen oszlott meg:

28 nyomdahely
17 nyomda- és kiadóhely
5 kiadóhely

Ha a kétféle tevékenységi kört különválasztjuk, akkor 1712 és 1800 között 45 nyomdahelyről és 22 kiadóhelyről beszélhetünk.

Nyomda- és kiadástörténeti mutatónk a 45 nyomdahelyen 96 nyomda és 145 nyomdász (nyomdatulajdonos, nyomdavezető, bérlő, faktor stb.), — a 22 kiadóhelyen pedig 81 kiadó (könyvkiadó, könyvkereskedő, könyvkötő stb.) tevékenységéről ad tájékoztatást.

(A nyomdahelyeket 1. sz., a kiadóhelyeket 7. sz. táblánk sorolja fel.)

A nyomdahelyek

1. sz. táblánk a 45 magyarországi nyomdahelyet betűrendben mutatja be s évtizedekre bontva közli, majd mind nyomdahelyenként, mind évtizedenként összesíti a vizsgált időszak könyvtermelését.

Azoknak a nyomdatermékeknek száma, amelyeket az eddig rendelkezésünkre álló anyag alapján, megjelenési helyük és évük meghatározásával azonosítani tudunk: 18 108 darab.

Ebben az összesített számban a többkötetes művek különböző években vagy különböző nyomdákban megjelent kötetei önálló címeikként szerepelnek. Viszont azokat a könyveket, amelyek impresszuma több nyomdahelyre utal, (pl. Landerer: Pozsony, Pest, Kassa) természetesen csak egyetlen nyomdahely termékeként vettük számba. A táblákban közölt számadatok mindenkor a

1. sz. tábla

A magyar nyomdai könyvtermelés területi és időbeli megoszlása, 1712–1800-ig

(db nyomdatermék)

Nyomdahely	1712–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–80	81–90	91–1800	Összesen
Balázsfalva	—	—	—	4	15	27	22	21	12	101
Bártfa	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Beszterce	—	—	—	—	1	—	1	2	—	4
Besztercebánya	—	—	—	—	—	—	3	109	62	174
Brassó	30	44	68	38	46	48	22	25	10	331
Buda	—	64	90	160	151	153	299	578	530	2 025
Csiksomlyó	2	8	9	8	23	7	5	2	2	66
Debrecen	12	54	64	91	74	82	62	46	72	557
Diószeg	—	—	—	—	—	—	—	6	2	8
Eger	—	—	2	2	72	133	172	81	71	533
Eperjes	—	—	—	—	—	—	36	23	15	74
Eszék	—	—	—	2	16	10	35	28	23	114
Esztergom	—	—	—	—	—	16	—	—	—	16
Fiume	—	—	—	—	—	—	1	13	2	16
Győr	—	15	46	126	145	84	76	103	115	710
Gyulafehérvár	—	—	—	—	—	—	—	8	11	19
Kalocsa	—	—	—	—	—	32	33	18	58	141
Kassa	24	122	193	244	196	211	153	119	204	1 466
Kismarton	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Kolozsvár	30	74	164	161	126	202	159	113	196	1 225
Komárom	10	2	4	—	—	—	—	27	83	126
Lőcse	49	69	22	6	1	—	25	47	71	290
Máriavölgy	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Marosvásárhely	—	—	—	—	—	—	—	4	2	6
Medgyes	—	—	—	—	—	2	3	1	1	7
Nagyenyed	—	—	—	—	—	33	12	1	—	46
Nagykároly	—	—	—	—	14	16	31	43	11	115
Nagyszében	6	18	10	30	34	69	79	172	163	581
Nagyszombat	253	330	378	503	501	583	429	125	184	3 286
Nagyvárad	—	—	—	16	16	27	49	60	18	186
Pádé	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Pápa	—	—	—	1	1	—	—	1	1	4
Pécs	—	—	—	—	2	19	78	60	41	200
Pest	—	—	1	—	31	120	124	468	722	1 466
Pozsony	5	123	123	197	194	277	594	748	662	2 923
Puchó	1	6	8	—	—	—	—	—	—	15
Selmecebánya	—	—	—	—	—	—	—	29	62	91
Sopron	—	17	34	51	60	69	111	105	105	552
Szakolca	—	1	—	1	2	29	16	40	45	134
Szombathely	—	—	—	—	—	—	—	8	95	103
Temesvár	—	—	—	—	—	1	15	14	13	43
Újvidék	—	—	—	—	—	—	—	2	11	13
Vác	—	—	—	—	1	2	52	68	138	261
Veszprém	—	—	—	—	6	2	1	8	47	64
Zsolna	2	—	—	—	—	1	—	—	2	5
Összesen	432	948	1217	1641	1728	2255	2698	3326	3863	18 108
Hely nélkül	22	30	32	47	59	69	61	250	199	769
Hely, év nélkül	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77
Koholt hely	—	—	1	—	1	1	1	16	10	30
Külföldi hely	5	10	22	23	15	12	33	71	115	306
Mindösszesen	459	988	1272	1711	1803	2337	2793	3663	4187	19 290

megjelent kiadványok (címek) s nem a forgalomba került példányok mennyiségét érzékeltetik.¹

A tábla a nyomdahelyhez kapcsolt nyomdatermékek évtizedenként összegezett adatai után külön sorokban közli a hely és év nélküli, a koholt nyomdahelyeket feltüntető, valamint a külföldi nyomdahelyeken megjelent művek globális adatait is. Így emelkedik a feldolgozott nyomdatermékek végösszege a korábban már említett 19 290 darabszámra.

A nyomdai termelés időrendi megoszlása

Az 1. sz. tábla évtizedenként összesített adatai világosan megmutatják könyvtermelésünk fokozatos fejlődését, amely az utolsó évtizedben (1791—1800) csaknem tízszeresét jelenti az első, csak egyetlen évvel csonkább évtized (1712—1720) termelésének. A számba vett nyomdatermékeknek több mint 67%-a az 1761—1800-ig terjedő évtizedekből való.

Érdekes megfigyelni, hogy egy-egy nyomdahelyen mikor indul meg s milyen időhatárok között folyik a nyomdai tevékenység.

Az egész vizsgált korszakra kiterjedő, folyamatos nyomdászatot (1712—1800) a következő nyomdahelyeken látunk: Brassó, Csíksomlyó, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Nagyszében, Nagyszombat és Pozsony. — Az első évtizedben (1712—1720) a nyomdahelyek között foglal még helyet Bártfa, Kismarton, Komárom, Lőcse, Puchó és Zsolna is. Termelésük azonban előbb-utóbb megszűnik, vagy megszakad.

Korunk második évtizedében (1721—1730) a következő nyomdahelyeken indul meg folyamatos könyvtermelés: Buda, Győr, Sopron.

A harmadik évtizedben (1731—1740) Eger jelenik meg a továbbiakban állandó magyar nyomdahelyek sorában.

A negyedik évtized (1741—1750) új, folyamatosan dolgozó nyomdahelyei: Balázsfalva, Eszék, Nagyvárad és Szokolca.

Az ötödik évtizedben (1751—1760) kezdődik folyamatos nyomdászat Nagykárolyban, Pécsent, Vácott és Veszprémben.

A hatodik évtizedben (1761—1770) tűnik fel a nyomdahelyek között Kalocsa, Medgyes, Nagyenyed és Temesvár.

1771 és 1780 között Besztercebánya, Eperjes és Fiume lép a nyomdahelyek sorába, s Lőcsén is újra megindul a huzamosabb ideig szünetelt nyomdai tevékenység.

1781 és 1790 között válik nyomdahellyé Selmecebánya, Szombathely és Újvidék, s ezzel a korszak jelentősebb nyomdahelyeinek sora teljessé válik.

Könyvtermelésünk évtizedenkénti eredményeinek jellemzésével ezen a helyen nem kívánok részletesebben foglalkozni. Előttem behatóan foglalko-

¹ Az 1712 és 1800 között megjelent nyomdatermékek példányszámának megbecsüléséhez értékes útmutatással szolgál BENDA Kálmán és IRINYI Károly *A négy százéves debreceni nyomda* c. monográfiája (Budapest, 1961), amely 1726 és 1800 között 381 nyomdatermék 1 092 476 példányát mutatja ki. Bár a példányszámmal felsorolt nyomtatványok között 12 000 példányos nyomtatványok mellett 60 példányosokkal is találkozunk, a debreceni Városi Nyomda kiadványainak átlagos példányszámát mintegy 2800 darabban állapíthatjuk meg. — A XVIII. századi magyarországi könyvtermelés kiadványonkénti példányszámáról érdekes adatokat közölt GULYÁS Pál is *A könyv sorsa Magyarországon* (Budapest, 1961.) c. munkájának III. kötetében (133—135. l.).

zott már ezzel CSAPODI Csaba, akinek e tárgykörből két figyelemre méltó tanulmánya jelent meg a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.

Az első tanulmány *Könyvtermelésünk a XVIII. században* címen (*Magy. Könyvszle.* 1942, 392—398. 11.) a teljes XVIII. század (1701—1800) könyvtermelésének időbeli megoszlásáról közöl számszerű adatokat.

A második tanulmány *A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig* címen (*Magy. Könyvszle.* 1946. 98—104. 11.) szélesebb korral foglalkozik ugyan, de részletes képet ad XVIII. századi könyvtermelésünkről is, évtizedes szakaszokban tárva elénk a könyvanyag nyelvi megoszlásának nyelvenként részletezett és összesített statisztikai adatait.

Az 1712 és 1800 között megjelent nyomdatermékek számbavételénél CSAPODI, mindkét tanulmányában PETRIK Géza bibliográfiai adatait vette alapul. Munkamódszereiről egyik jegyzetében a következőket mondja: „Csak a megjelenési hellyel és évvel ellátott nyomdatermékeket vettük fel... Több kötetes munkák minden kötetét külön önálló egységnek vettük... Horvátországot kihagytuk a vizsgálatból.”

CSAPODI első összeállításából 9051, második összeállításából 10 097 nyomtatványt emelhetünk ki, mint az 1712—1800-ig terjedő korszak termését. Helyes megítélését igazolja az a tény, hogy a könyvtermelés időbeli arányait illetően lényegesen kisebb anyaga alapján ugyanazokra a következtetésekre jutott, amelyek a mi nagyobb anyagunkból levonhatók.

A legjelentősebb nyomdahelyek

1712 és 1800 közötti évtizedek legjelentősebb tevékenységet folytató nyomdahelyeiként hatot kell kiemelnünk.

1712 és 1800 közötti nyomdai termelésünk 68,4%-a a 2. sz. táblázatban feltüntetett hat nyomdahelyen látott napvilágot. A többi 39 nyomdahely, egymástól erősen eltérő arányban, akkori könyvtermelésünknek csupán 31,6%-án osztozkodott.

2. sz. tábla

Az 1712—1800 közötti korszak legjelentősebb magyarországi nyomdahelyei — nyomdatermékeik számának nagyságrendjében

Nyomdahely	Nyomdatermékek db	Termelési részesedés %
Nagyszombat	3 286	18,1
Pozsony	2 923	16,1
Buda	2 025	11,2
Kassa	1 466	8,1
Pest	1 466	8,1
Kolozsvár	1 225	6,8
Összesen:	12 391	68,4

A vizsgált korszak legjelentősebb magyarországi nyomdahelye 3286 könyvvel, vagyis az ország nyomdai termelésének 18,1%-ával, Nagyszombat volt, ahol kezdettől végig folyamatos nyomdai tevékenységet látunk. Vele együtt

Pozsony, Kassa és Kolozsvár is olyan nyomdahelyek, amelyek a korszak első évtizedétől kezdve szünet nélkül vettek részt a nyomdai termelésben. Buda nyomdahelyi szerepe a második évtizeddel kezdődött. Ám Pest csak az ötödik évtizedben vált folyamatosan működő nyomdahellyé. Nyomdászatanak gyors fejlődésére ezért különösen fel kell figyelnünk.

Nyomdai termelésünk súlypontjának a század második felében bekövetkezett területi eltolódását a 3. sz. tábla szemlélteti.

3. sz. tábla

**A hat legjelentősebb magyarországi nyomdahely könyvtermelésének alakulása
1751 és 1800 között**

Nyomdahely	A nyomdatermékek száma (db)				
	1751—1760	1761—1770	1771—1780	1781—1790	1791—1800
Buda	151	153	299	578	530
Kassa	196	211	153	119	204
Kolozsvár	126	202	159	113	196
Nagyszombat	501	583	429	125	184
Pest	31	120	124	468	722
Pozsony	194	277	594	748	662

Nagyszombat — ahogyan azt 1. sz. táblánkból láttuk — korunk legelső évtizedétől kezdve mennyiségileg élen járt a magyarországi nyomdai termelésben, s vezető helyét az ötvenes és hatvanas években is megtartotta. A hetvenes és nyolcvanas években a legtöbb könyvet Pozsonyban nyomták. A kilencvenes esztendőkből azonban már Pestet látjuk az első helyen.

A második helyen az ötvenes években Kassát találjuk, a hatvanas években pedig Pozsonyt. A hetvenes években, amikor Pozsony az első helyre került, Nagyszombat szorul a második helyre. A nyolcvanas években Buda, a kilencvenes években ismét Pozsony a második legtermékenyebb magyarországi nyomdahely. Századunk utolsó évtizedében e hat nyomdahely között Nagyszombat könyvtermelése már az utolsó helyen szerepel.

Nagyszombat vezető helyzete az Akadémiai Nyomda megszűnésével vesz el. Pozsony előretörését fővárosi szerepe, kulturális és politikai jelentősége mellett leginkább a Landerer Nyomda tevékenységével magyarázhatjuk meg. Pest vezető helyzetének kialakulását a nyomdák egész sorának (Eitzenberger, Lettner, Royer, Landerer, Patzkó, Trattner) fokozatos megindulása mellett legfőképpen annak tudhatjuk be, hogy ez a város a XVIII. század utolsó évtizedében válik a magyar szellemi és gazdasági élet középpontjává.

A legfontosabb nyomdász-cégek

Azokat a nyomdász-cégeket, amelyek, — esetenként az egyedi nyomdahelyektől is eltekintve — a kor könyvtermelésének legjelentősebb részét állították elő, 4. sz. táblánk mutatja be.

A táblánkból felsorolt 12 nyomdász-cég 24 nyomdája 1712 és 1800 közötti könyvtermelésünk 66,3%-ának előállításával írta be nevét a magyarországi könyvtörténetbe. A könyvtermés további 33,7%-a készült a többi 72 nyomdában.

A 12 legjelentősebb magyarországi nyomdász-cég 1712 és 1800 között
nyomdatermékeik számának nagyságrendjében

Nyomdász-cég	Részadatok db	Összesen db	Termelési részesedés %
Egyetemi Nyomda		4 103	22,7
Akadémiai Nyomda	Nagyszombat	2 686	
Typ. Tyrnaviensibus	Nagyszombat	166	
Typ. Universitatis	Nagyszombat	264	
Egyetemi Nyomda	Buda	987	
Landerer Nyomda		1 092	
	Pozsony	271	8,6
	Kassa	192	
Akadémiai Nyomda	Pest		1 050
Landerer—Nottenstein—	Kassa		5,8
Landerer Nyomda	Buda		918
Streibig Nyomda	Kismarton	1	745
	Sopron	12	
	Győr	710	
	Pápa	1	
	Veszprém	21	
Patzkó Nyomda	Pozsony	512	688
	Pest	176	3,8
Siess Nyomda	Sopron	461	564
	Szombathely	103	3,1
Városi Nyomda	Debrecen		557
Weber Nyomda	Pozsony	409	536
	Komárom	127	2,9
Trattner Nyomda	Pest		485
Városi Nyomda	Nagyszomban		408
Royer Nyomda	Pozsony		392
Összesen		12 001	66,3

A kor legjelentősebb nyomdája kétségtelenül a nagyszombati Akadémiai Nyomda volt, amely 2686 könyvvel egymagában is az élen állt, utódaival együtt pedig 4103 nyomdaterméket mondhatott magáénak. A nagyszombati Akadémiai Nyomda és utódai, — vagy úgy is mondhatjuk, hogy a budai Egyetemi Nyomda és elődei, — állították elő korunk könyvtermésének 22,7%-át.

A rangsor 2. és 4. helyét a LANDERER családnak Pozsonyban, Kassán és Pesten, illetőleg külön céggként Budán tevékenykedő nyomdái foglalták el.

Figyelemre méltó a kassai Akadémiai Nyomda 3. helye. A kolozsvári Akadémiai Nyomda azonban 359 nyomdatermékével már nem kerülhetett korunk tizenkét legnagyobb nyomdája közé.

A pozsonyi Royer Nyomda 392 nyomtatványával táblánk utolsó helyét foglalja el, bár a ROYER család tevékenységéhez Pozsonyban, Egerben, Esztergomban, Kalocsán és Pesten összesen 533 nyomdatermék kapcsolódik. Ez összesített nyomtatványmennyiségből azonban 141 könyv nem egyetlen nyomdász-cég, a Royer Nyomda terméke, hanem egy nyugtalan vérű nyomdai szakember, — FITZ József szerint „az utolsó vándor nyomdász” — ROYER Antal, több helyen, különböző minőségben végzett munkásságának eredménye.

Helymegjelölés nélkül és koholt nyomdahely feltüntetésével megjelent nyomtatványok

1. sz. táblánkban a nyomdahelyhez kapcsolható könyvek évtizedenként összesített adatait követő sorban a hely nélküli, illetve a hely és év nélküli nyomdatermékek adatait találjuk.

19 290 cím közül csupán 846 (4,4%) került ebbe a rovatba mint olyan, amelyet a bevezetőnkben részletezett elvek szerint nem sikerült megnyugtatóan nyomdahelyhez, illetve kiadási évhez kötve meghatározni.

Az 1. sz. tábla következő sorában 30 olyan nyomdatermék (0,15%) szerepel, amelyek impresszumában koholt nyomdahely, illetőleg koholt nyomda neve áll. Részletes áttekintést ezekről az 5. sz. tábla nyújt.

5. sz. tábla

Koholt nyomdahelyek és nyomdák 1712 és 1800 között

Nyomdahely	Nyomda	Megjelenés éve
Also Sclavonia	ny. n.	1769
Basilie	"	1792
Cosmopolis	"	1790
Duna Partján	"	1791
Eldorádó	"	1793
Filadelphia	"	1789
Germanien (Im Römischen Reich, Im protestantischen Deutschlande)	"	1790, 1791
Gondolat Falva	Elmélkedő János	1790
„Itt”	ny. n.	1789, 1790
Jerusálem	"	1790
Leopolis	"	1790
Lunakatschulka (Pozsony)	(Weber Nyomda)	1775
Miaburg (Győr)	ny. n.	1791
Miapolis	"	1740
Moguntiae	Typ Diderotianis	1792
Mohiló	ny. n.	1789
Nagyszívűségnél	"	1790
Paris – Berlin	"	1785
Penszilvánia	"	1796
Praeopoli	(Landerer Nyomda)	1754
Ratisbonae	ny. n.	1784
Roma	"	1790
Széphalom (Bécs)	Széphalmy Vince	1793
Tsöbörtsök (Pozsony)	(Weber Nyomda)	1787
Zala Egerszeg	Okos Jámorság	1791

A nyomdatermékek legnagyobb része (26 db.) az 1781-től 1800-ig terjedő két utolsó évtizedben jelent meg.

Külföldi nyomdahelyek magyar nyelvű termékei

1. sz. táblánk utolsó sorában azoknak a részben vagy egészben magyar nyelvű könyveknek évtizedekre bontott globális adatait találjuk, amelyek 1712 és 1800 között külföldi nyomdahelyeken jelentek meg. A területi bontás adatait a 6. sz. tábla szemlélteti:

6. sz. tábla

Külföldi nyomdahelyek magyar nyelvű nyomdatermékei 1712—1800

Nyomdahely	1712—20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—70	71—80	81—90	91—1800	Összesen
Amszterdam	—	—	3	2	1	—	—	—	—	6
Bázel	—	—	—	1	3	2	1	—	—	7
Bécs	—	1	4	2	3	4	29	68	107	218
Cremona	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Erlangen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Franker	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Frankfurt	—	1	—	2	1	2	1	1	—	8
Hága	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Halle	2	—	1	3	—	—	—	—	—	6
Jéna	—	1	5	2	3	1	—	—	—	12
Köln	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Krems	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Lauban	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2
Leiden	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Lipcse	2	2	1	1	—	1	2	1	1	11
Nürnberg	—	2	2	1	1	—	—	—	—	6
Passau	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Prága	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Steyr	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Utrecht	—	1	4	4	—	2	—	—	4	15
Wittenberg	—	2	1	2	—	—	—	—	—	5
Összesen	5	10	22	23	15	12	33	71	115	306

A 21 külföldi nyomdahelyen összesen 306 magyar nyelvű könyv jelent meg, ami mennyiségileg jelentéktelennek mondható: 1712 és 1800 közötti teljes könyvtermelésünknek (19 290 db) mindössze 1,6%-a. A nyomdatermékek száma az évtizedek múlásával folyamatosan növekszik. A vizsgált anyag 62%-a 1781 és 1800 között készült.

A legtermékenyebb külföldi „magyar” nyomdahely Bécs volt, az összes külföldön megjelent magyar nyelvű könyvek 72%-ával. Sorban utána Utrecht, Jéna és Lipcse következett.

A magyarországi kiadóhelyek

Végezetül vessünk még egy pillantást a magyarországi kiadóhelyekre is. Az önálló, saját nyomdával nem rendelkező, könyvkiadással üzletszerűen foglalkozó kiadócégek területi elhelyezkedéséről a 7. sz. tábla adatai tájékoztatnak.

Mint látjuk, századunkban a legtöbb kiadó Pesten, Budán, Pozsonyban és Kassán működött.

Időrendben elsőként Eperjesen (1727), másodikként Pozsonyban (1729), harmadikként Győrött (1733) kezdi meg működését egy-egy kiadó.

A kiadócégek 63,5%-ának (53 kiadó) működése csak az évszázad utolsó két évtizedében indul meg.

Ahol 1712 és 1800 között kizárólag csak kiadói tevékenység folyt, a következők: Hőgyész, Kőszeg, Pribóc, Rozsnyó és Székesfehérvár.

Magyarországi kiadók 1712 és 1800 között

Kiadóhely	Kiadócégek száma
Pest	19
Pozsony	16
Buda	9
Kassa	6
Sopron	5
Győr	3
Nagyszeben	3
Besztercebánya	2
Pécs	2
Rozsnyó	2
Selmecbánya	2
Temesvár	2
Beszterce	1
Eperjes	1
Hógyész	1
Kolozsvár	1
Kőszeg	1
Lőcse	1
Nagyszombat	1
Pribóc	1
Székesfehérvár	1
Veszprém	1
Összesen 22 kiadóhelyen	81 kiadó cég

*

Jelen tanulmányunk, eddigi kutatásaink bőséges, de teljesnek mégsem minősíthető anyaga alapján csak vázlatos statisztikai képet óhajtott nyújtani az 1712 és 1800 közötti korszak magyarországi nyomdai és kiadói tevékenységéről. Tudatában vagyunk annak, hogy a további kutatások még jelentősen bővíteni fogják a XVIII. század magyarországi könyvtermeléséről eddig gyűjtött ismereteinket. Mégis azt szeretnénk remélni, hogy közölt adataink s azok forrása, a Petrik-kötetekhez csatlakozó nyomda- és kiadástörténeti mutató ráirányítják az illetékes szakemberek figyelmét a tárgyalt korszak könyvtörténetének számos, eddig még kellően fel nem tárt problémájára.

BÉLA MARKOS

Die ungarische Buchproduktion 1712—1800

Die Széchenyi-Nationalbibliothek hat unlängst die vierbändige Bibliographie von Géza Petrik „Magyarország bibliographiája, 1712—1800” (Die Bibliographie Ungarns, 1712—1800) neu herausgegeben. Band V. der Neuausgabe enthält die Nachträge, die von einer Arbeitsgruppe der Bibliothek für die Jahre 1712—1800 zusammengestellt wurden. Band VI, der Registerband, zählt nach Druck- und Erscheinungsorten, und innerhalb der Orte nach Druckern und Verlegern, chronologisch, in Kurzfassung die Titel auf, die in den ersten fünf Bänden beschrieben wurden.

Den Registerband hat der Verfasser der vorliegenden Studie zusammengestellt und war bestrebt, die ungarische Buchproduktion der Jahre 1712—1800 mit statistischen Daten zu erläutern.

In dieser Periode waren an 45 Druck- und 22 Verlagsorten Ungarns 96 Druckereien und 81 Verlagsfirmen tätig. Produkte ihrer Tätigkeit sind die 19 290 Drucksachen, deren chronologische und geographische Gliederung Tafel 1 enthält.

Tafel 2 zählt die 6 bedeutendsten Druckorte der Zeit nach der Zahl ihrer Produkte auf. Tafel 3 veranschaulicht, wie sich der Schwerpunkt der Buchproduktion in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts von Tyrnau nach Preßburg, dann nach Pest verschob.

Tafel 4 stellt die bedeutendsten Druckereien, sowie Tafel 5 die fiktiven Druckorte und Druckereien zusammen. Die nächste (6) Zusammenstellung gliedert die ungarischsprachige Buchproduktion der ausländischen Druckorte geographisch und chronologisch auf. Aus Tafel 7 erfahren wir, wieviel Verlagsfirmen an den einzelnen Druck und Verlagsorten zwischen 1712—1800 tätig waren.

Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár. Helyismereti bibliográfia (1865—1965.)
Összeáll.: — — Bp. Fővárosi Nyomdaip.
V. 1969. 1—2 kötet. 590 l.

Az utóbbi évek gyors ütemben gazdagodó helyismereti irodalmában terjedelmével, anyagának sokrétűsége által figyelemmel érdemel Nagy Dezső munkája. A két kötet 4818 tételszám alatt több mint 10 000 hivatkozást tartalmaz.

A címgűjtemény tematikus szerkezetben tárja fel anyagát. A szerzői előszó tájékoztat bennünket arról, hogy a források elrendezésében a Budapest Történetének Bibliográfiája szolgált mintául. A rövid „Bevezetés” vázlatosan megrajzolja Pesterzsébet és Soroksár történetét, majd címgűjteményét a következő fejezetekbe foglalta: I. Helyi sajtó, nyomdatörténeti adatok, naptárak. II. Helytörténet — városleírás — egészségügy. III. Gazdaság. IV. Társadalom. V. Munkásmozgalom. VI. Politika — közigazgatás. VII. Kultúra. Az egyes fejezeteken belül kronologikus sorrendet alkalmazott bibliográfiájában a szerkesztő, több helyütt kiemelte, hogy 1950-ben szűnt meg Pesterzsébet önálló jellege, lett Budapest egyik kerülete. Különösen gazdagnak találtam a kerület munkásmozgalmára vonatkozó adattárat. A bibliográfia csak nyomtatott forrásokra, monografikus és periodikusan megjelent anyagra utal. Lelkiismeretességét jellemzi, hogy az összes elérhető helyi lapot feldolgozta, ezen túlmenően nemcsak tanulmányokat, szakmunkákat, monográfiákat, hanem a különböző szakterületek bibliográfiáit is felhasználta, röviden

minden olyan anyagot, amit csak el tudott érni, kézbevehetett a rendelkezésére álló idő alatt. Tanulmányozta több nagy budapesti könyvtár katalógusának adatait is s az azokban elérhető helyi sajtót. A gondos, mindenre kiterjedő kutatás eredménye alapján azt is mondhatnánk, hogy a munka valóságos repertórium a XX. kerületre vonatkozó forrásadatoknak.

A méltán kijáró elismerés mellett, amely elsősorban a körültekintő anyaggyűjtésért illeti a szerzőt, szólnom kell arról is, hogy a hatalmas címgűjtemény elrendezését nem tartom egészen sikerültnek. Sokat segített volna egy névmutató, amelyet hiába keresünk a második kötet végén. Megkönnyítette volna a használatot a tárgymutató, de legalább az egyes intézmények (üzemek, iskolák stb.) tételszámainak feltüntetést jegyzék is, sajnos ezt is nélkülözzük. Sok az elírás, gépelési és sajtóhiba, érezni, hogy a korrigálásra igen kevés idő jutott. Szegényesnek tartom a két kötet technikai kiállítását és mert népes kerületről van szó, kevésnek a kerekben 220-as példányszámot, feltételezve, hogy a helytörténetesek táborába gyorsan fog növekedni.

Mindent egybevetve mégis állíthatjuk, hogy NAGY Dezső igen hasznos munkát végzett, amelyhez bizalommal fordulhatnak a kutatók. Ha a szerző által az egyes bibliográfiai fejezetekhez írt előszavakat összeraknánk, valóságos kis tanulmány kerekednék belőle Pesterzsébet és Soroksár történetéről, amely ösztönzője lehet a további, a differenciáltabb kutatásnak is.

HOLLÓ KLÁRI

A történelmi segédtudományok egyetemi oktatása a reformkorban

A XVIII. század második felében, a nemzeti kultúra kialakulásának idején, a magyar nyelvhez és irodalomhoz hasonlóan — bár annál a közvéleményben kevésbé ismert —, kiemelkedő szerepet játszott a történelem ill. a történetírás. Az iránta megnyilvánuló fokozottabb érdeklődés első jeleiként jöttek létre a gazdag eredeti és másolt iratanyagot tartalmazó kéziratgyűjtemények, alakultak meg a múlt feltárására, megismertetésére törekvő társaságok — néha komoly tudományos, máskor többé-kevésbé műkedvelő szinten —, jelentek meg a nagy — jelentős részben inkább csak forrásközlésre szorítkozó — történelmi munkák, s ténylegesen ekkor kezdődött meg hazánkban a történelem tudománnyá válása.¹

Ezzel szoros kapcsolatban indultak fejlődésnek nálunk a történelmi segédtudományok: az oklevéltan, a kronológia, a pecséttan, az éremtan, a címertan, a régiségtan is, részben a történelmi kutatómunkához, részben a gyakorlati élethez kapcsolódva. A történelem és a történelmi segédtudományok kapcsolata nyilvánvaló, viszont a gyakorlathoz, pontosabban a jogi gyakorlathoz való viszonyuk néhány szót érdemel, mivel ez is igen jelentős szerepet játszott hazai fejlődésükben.

Magyarország sajátos fejlődésének következtében egészen a XIX. század közepéig a feudális viszonyok voltak az uralkodók. Ebből adódott a földbirtokok nagy jelentősége, az ezekre vonatkozó iratanyag megbecsülése, szinte állandó használata. A gyakori birtokperek alkalmával volt nagy szerepük a jogbiztosító, gyakran több száz éves iratoknak, okleveleknek, melyeknek elolvasása, megértése, s döntően: hitelességének megállapítása bírótól, jegyzőtől, ügyvédtől egyaránt megkívánt bizonyos ilyen jellegű ismereteket.²

A vármegyei ügyintézés körének kibővülése magával hozta az iratanyag mennyiségének megnövekedését, s szükségessé tette annak megőrzését is. A vármegyék kialakuló levéltárait általában jogban jártas személy — többnyire a jegyző, főjegyző — gondjaira bízta, aki kivette részét a központi hatóságok által a XVIII. század végén, a XIX. század elején elrendelt nagy levéltár-rendezésekből is, jöllehet a munka zömét kisebb rangú beosztott hivatalnokaira ill. gyakornokaira hárította át. Csak egy példa a táblabírák, jegyzők ilyen tevékenységére: Baranya megye levéltárát GAÁL József főjegyző, Moson megye levéltárát MOLNÁR István levéltárnok és táblabíró, Zemplén megyéét pedig KAZINCZY Ferenc táblabíró rendezte. Borsod megye levéltárának rendezésében részt vett „Novák István, a leleszi káptalan volt hites jegyzője, aki a vármegye 1834. évi határozata alapján lemásolta a régi, már majd-

¹ E témakörrel részletesebben: V. WINDISCH ÉVA: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei.* = *Századok.* 1968. 90–145 p.

² HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt.* Bp. 1899. 475 p. Uő: *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban.* Bp. 1886. 40 p.

nem olvashatatlan iratokat, okleveleket a legrégebb időtől kezdve.”³ Ez utóbbi tevékenység elképzelhetetlen gyakorlati diplomatikai ismeretek nélkül, melyeket valószínűleg a hiteles helynél eltöltött évek alatt szerzett.

Ehhez kapcsolódva tehetünk említést a hiteles helyek munkájának természetéről is.⁴ A hiteles helyi tevékenység irányítója általában joghoz értő világi ember, a notarius volt, azonban rajta kívül a hiteles hely egyházi tagjainak is jártasnak kellett lenniük — ha nem is mindnyájuknak —, az oklevél-olvasásban, az oklevélértelmezésben, hogy feladatukat el tudják látni. A gazdag és értékes levéltárak használata, rendezése szintén megkívánt ilyen jellegű ismeretanyagot.

A fenti, éppen csak vázolt vonatkozások miatt találhatunk a történelmi segédtudományok (és a történelem) művelőinek sorában mindenekelőtt jogászokat, egyházi személyeket. Ismereteiket sokáig csak gyakorlat útján sajátíthatták el, ott, ahol alkalmuk is nyílt az anyaggal való foglalkozásra: egy-egy ügyvéd, jegyző mellett gyakornokoskodva, ill. különböző egyházi levéltárakban, könyvtárakban dolgozva. E tudományágak szervezett oktatására ugyanis csak a XVIII. század végén került sor.⁵

Az 1777-ben kiadott *I. Ratio Educationis*⁶ az egész magyar oktatásügy reformálásának alapját képezte. (Intézkedéseinek hatálya az alsó népiskoláktól az egyetemig terjedt, s alapjában véve egészen 1848-ig meghatározta Magyarországnak és kapcsolt részeinek tanügyét.) Az akadémiaírókról és az egyetemről szóló fejezetekben találhatunk a történelmi segédtudományok oktatására vonatkozó részeket. E tárgyak mindkét oktatási intézményben rendkívüli tárgyként kerültek bevezetésre. A különbség mindössze annyi volt, hogy az egyetemen külön tanárokat bíztak meg előadásukkal és külön tanszéket is állítottak fel.⁷ (A történelem már korábban, 1770-ben tanszéket kapott az egyetemen, azonban az ott tanítandók részletesebb leírását szintén a *Ratio Educationis* tartalmazza.)

A létrehozott három segédtudományi tanszék: az oklevéltani, a címer- és pecséttni, valamint az érem- és régiségtani élére jeles tudósokat állítottak, akik emellett az Egyetemi Könyvtár tisztviselői is voltak. A tanszékek felállításakor, azaz 1777-ben PRAY György másodkönyvtárosként az oklevéltan, WAGNER Károly első őrként a címer- és pecséttni, SCHÖNVISNER István pedig másodőrként az érem- és régiségtan egyetemi tanára is lett.⁸

A tanszékek fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy a hazai tudományos élet kiemelkedő képviselői kerültek az egyetemi katedrára. Az egyetemi tanárok személye ugyanis döntően meghatározta szaktárgyuk oktatásának színvonalát. Teljes személyükhöz kötődött ez, mivel nem állt mellettük segédszemélyzet. (A nagyobb tanszékeknél is csak igen ritkán könnyebbítette a tanár munkáját adjunktus.) A biztató kezdet után azonban e tárgyak oktatása hanyatlásnak

³ FÖGLEIN Antal: *A vármegyei levéltárak a XIX. század első felében.* = *Levéltári Közl.* 1960. 175—204. p. Idézett hely: 184. p

⁴ Erről részletesebben: PAPP László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban.* Bp. 1936. 123 p.

⁵ ECKHART Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története. 1667—1935.* Bp. 1935. (Gazdag anyagot tartalmaz a jogi karon folyó oktatásra, többek között olyat is, mely a könyv megjelenése óta megsemmisült, s csak itt hozzáférhető.)

⁶ Magyar nyelvű kiadása: *Az 1777-iki Ratio Educationis.* Ford. bev. és jegyzetekkel ellátta FRIML Aladár. Bp. 1913. 271 p.

⁷ *Ratio Educationis* CXCVIII. paragrafus. 194—195. p.

⁸ 1790-ben az oklevéltani, valamint a címer- és pecséttni tanszékeket összevonták, s ettől kezdve két tanszék keretein belül folyt a történelmi segédtudományok oktatása.

indult. Az említett tudós-tanárok örökébe lépő utódok nem mindig tudták az elődök által kialakított színvonalat megtartani.⁹ Nem kedvezett az sem, hogy a XIX. század elején e tanszékeket nem töltötték be, s hosszú időn keresztül csak helyettesek látták el azokat. (Legtöbbször a történelem professzora, akit azonban eléggé lekötött saját tárgya.) A tanárokról szólva nem feledkezhetünk meg a XIX. század első felének neves alakjáról: a diplomatikát művelő és oktató HORVÁT Istvánról, aki a magyar nyelv és irodalom tanszékének ellátása mellett több mint húsz évig volt az oklevéltan tanára a pesti egyetemen. Ha történeti eszméi a tudomány mai szintjéről nézve legalábbis erősen vitathatók, a magyar nyelv és irodalom, de különösen a diplomatika terén végzett kutató és oktató munkájáról csak elismeréssel szólhatunk.¹⁰

A professzorok tanári munkáját azért is ki kell emelni, mivel nem csupán az adjunktusok hiányoztak mellőlük, hanem segédeszközök is csak hiányosan álltak rendelkezésükre. A tanítás alapját az előadások képezték, amelyek nem mindig voltak előadások a szó szoros értelmében, hiszen gyakran előfordult, hogy a tanár csak felolvasott óráin vagy saját jegyzeteiből, vagy valamilyen könyvből.

Némileg kedvezőbb helyzetben voltak a történeti segédtudományok hallgatói a többi bölcsészhallgatóval szemben, mivel tanulmányaikban bizonyos mértékig lehetőség nyílt az anyaggal való elmélyültebb foglalkozásra, esetlegesen gyakorlatok tartására. E tárgyak rendes elsajátítása ugyanis elképzelhetetlen szemléltető eszközök igénybevétele nélkül (még ha ezek nem is fedik a mai szemléltető eszköz fogalmát). Valójában eredeti és másolt oklevelek, néha pl. rézmetszéssel sokszorosított oklevélhasonmások, összehasonlítást lehetővé tevő betűtáblázatok, érmeek, régészeti leletek voltak ezek, melyeket részben a tanárok magángyűjteményeiből, részben az egyetem saját gyűjteményeiből emelhettek ki egy-egy alkalomra.¹¹

Ennek ellenére is igen nehéz lehetett a diákok felkészülése a vizsgákra, hiszen a nem mindig kifogástalan előadások, a kevés szemléltető eszköz; rendes megbeszélések, szemináriumok hiánya mind-mind megnehezítette azt. Csak az órákon készült jegyzeteket, valamint a tankönyveket említhetjük meg — a fent már kiemelt segédleteken kívül —, mint a tanulást segítő eszközöket. A kettő közül a könyvek voltak általában jobban használhatók, különösen akkor, ha az abban foglaltakat adta elő és kívánta meg a tanár, ami elég gyakran előfordult. A jegyzetekre ott támaszkodhattak inkább, ahol a tanár tárgyá-

⁹ A történeti segédtudományok tanárai 1777–1848 között: Oklevéltan: PRAY György 1777–1785, CORNIDES Dániel 1785–1787, SCHWARTNER Márton: 1788–1790. Címer- és pecséttan: WAGNER Károly 1777–1784, PRAY György 1785–1790. Oklevél- és címer-tan (1790-től): SCHWARTNER Márton 1790–1823, HORVÁT István helyettesként 1823–1846, HORVÁT Árpád helyettesként 1846–1855, rendkívüli tanárként 1855–1868, rendes tanárként 1868–1894. Érem- és régiség-tan: SCHÖNVISNER István 1777–1795, KATANCHICH Péter 1795–1800, STIPSICS Alajos 1800–1815, WESZERLE József rendes tanárként 1816–1827, helyettesként 1827–1838, NACHTIGALL Jakab helyettesként 1838–1840, REISINGER János helyettesként 1840–1848.

¹⁰ HORVÁT István sokoldalú tevékenységére álljon itt néhány példa: történelem: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből*. Pest. 1825. Irodalom: *Magyar irodalom-története*. [Bp. 1934.] Egyetemi ny. Történeti segédtudományok: OSZK Kézirattár: Quart. Lat. 2332. 2367. 2368.

¹¹ HORVÁT István tisztelői támogatásával több sokszorosított oklevélmásolatot készített, ezeket használhatták tanítványai is feltehetően. Fia s a tanszéken utóda, HORVÁT Árpád szintén ezeket a másolatokat használta fel, még az ajánlásokat is rajta hagyva, 1880-as évek elején megjelent oklevéltani jegyzeteinél.

nak megszerettetésére törekedett, színesebb, elevenebb órákat tartott, s az éppen szóba kerülő dolgokról nem csupán beszélt, hanem be is mutatta azokat, vagy esetleg feladatokat adott egy-egy probléma jobb megértetése, elsajátítása céljából.¹²

Ezek előrebocsátása után tekintsük át — először talán általánosságban, — milyen könyveket használtak egyetemünkön a segédtudományi tanszékek felállításától, 1777-től kezdve 1848-ig tankönyvként.

A legjellemzőbb e művekre, hogy nem kimondottan oktatási céllal készültek. Általában röviddek, kézikönyv jellegűek, de szerepel közöttük olyan mű is, melyet az illető tárgy egyetemi tanára írt vagy állított össze. Az egyetemen használandó tankönyvek között — igaz, csak ritkán — találhatunk az alsóbb iskolák számára készült könyveket is. Bár a tanrendben nem szerepelt előírtként, mégis itt és így említhetjük meg SCHÖNVISNER István két, a középfokú iskolák számára írt tankönyvét, annál is inkább, mivel pontos megjelölés helyett a tanár saját művére ill. munkájára utaló jelzést gyakran láthatunk a tanrendekben. Mindkét könyv¹³ a humanitatis osztályok számára készült, de a „könnyed és világos, mindenütt szabatos előadásmód alapján feltételezhetjük, hogy a szerző egyetemi előadásain keresztül jutott el a két kompendiumban megnyilvánuló szerkesztésmódig, mely akkor igen megkönnyíthette az ifjúságnak a szükséges tudásanyag megszerzését.”¹⁴ Mivel ebben az időben más, hasonló tartalmú könyvnél könnyebben hozzáférhető volt Magyarországon, feltételezhetjük, hogy SCHÖNVISNER tanárságának idején, ill. egészen a XIX. század elejéig nemcsak a középiskolákban, hanem az egyetem bölcsészeti karán is használhatták tankönyvként.

Az egyetem tanrendjeinek tanúsága szerint — ezek tartalmazták az előadás címén, idején, az előadó tanár nevének kívül a használandó tankönyvek rövid megjelölését is —, csak a tárgyalt korszak utolsó harmadában, kb. az 1820-as évektől szerepelnek csak könyvek ebben a rovatban. (Kezdetben csak kézíratra történt itt utalás.) Az *I. Ratio Educationis* elrendelte ugyan tankönyvek írását, ezek azonban lassan, vagy egyáltalán nem készültek el. Volt olyan tantárgy is, melyhez az említett időszakon belül nem állt semmilyen könyv a tanulók rendelkezésére.

A történelmi segédtudományok számára a csaknem nyolc évtizedes periódus alatt összesen öt mű szerepelt tankönyvként: SCHWARTNER Márton diplomatikai — s egyben pecsétani és kronológiai vonatkozásokat is tartalmazó — műve, Joseph ECKHEL éremtani, STIPSICS Alajos régiségtani, WALLASZKY Pál irodalom- ill. tudománytörténeti munkája és Johann Christoph GATTERER egyik könyve.¹⁵ Ezek közül itt csak az első négyet mutatom be, kiemelve legjellemzőbb vonásaikat.

¹² Ilyen jegyzetek pl.: OSZK Kézirattár: HORVÁT Árpád: Quart. Lat. 2333/1—2. VASVÁRI Pál: Quart. Lat. 2122. WENZEL Gusztáv: Quart. Lat. 2370 és 2374. (E jegyzetekben példákat találhatunk többek között a húsvét kiszámításának módjára is.)

¹³ SCHÖNVISNER István: *Compendium antiquitatum romanarum*. Budae. 1815. Typ. Univ. uő.: *Compendium antiquitatum graecorum*. Budae. 1814.

¹⁴ OROSZLÁN Zoltán: *Egyetemünk régészeti tanszékének első tankönyvei*. = *Régészeti Dolgozatok*. 1961. 71—79. p. Idézett hely: 73. p.

¹⁵ Az ötödiket a tanrendek csak „Gatterer”-ként jelölik. Hogy azonban Johann Christoph GATTERER melyik könyvét értették alatta, nehéz lenne azonosítani, mivel a szerzőnek több műve is megjelent a segédtudományok köréből, s még csak nem is egy kiadásban. (Igy például van kronológiai, geneológiai, heraldikai, geográfiai stb. tárgyú munkája.)

1. Schwartner Márton: *Introductio in artem diplomaticam*¹⁶

A leghosszabb ideig használt tankönyv SCHWARTNER Márton *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam* (Bevezetés az oklevéltanba, különös tekintettel a magyar oklevéltanra) c. munkája volt, mely az egész korszakban, megjelenésétől, 1790-től használatban volt. 1802-ben második kiadása is napvilágot látott, majd 1821-ben PERGER János erősen átdolgozott kiadásában is megjelent.¹⁷

„Ezen érdemes Oktató Úr az, 'ki a' Magyar Diplomatikai tudományt tudomány-rendbe szerkeztette édes Hazánkkal legelőbbször megesmértetni kívánta: mert jól lehet voltak többen is, kik már a'nak előtte a' Magyar diplomatikának vagyis Oklevél-esméretnek bizonytalan, 's miveletlen ösvényjén botorkázni bátorkodtak, azok mindazáltal koránt sem valamelly tudomány-rend szerint el készített Diplomatikai könyvvel, mint inkább csak néminémű töredékekkel 's csekély darabokkal gazdagították Hazánkat”¹⁸ — írta e munkáról előszavában PERGER. De ide kíváncsoznak HORVÁT István sorai is: „Állandó ditséretére fog szolgálni Schw. Úrnak, hogy tanítása kezdetén azonnal nyomtatás alá eresztette letzkéit. Ez által nem tsak hallgatóin könyebbitett, hanem azokat is Diplomatika tanulásra édesgette kiknek vezér könyv nélkül alkalmok nem vala a' Kritika fátyáljánál vizsgálgatni a' régiség betses okleveleit.”¹⁹

Azt, hogy SCHWARTNER egyetemi előadásaival milyen szoros kapcsolatban állott kinyomtatott oklevéltana, bizonyítja az az előadásainak anyagát tartalmazó jegyzet, melyet egyik hallgatója, GERSON Adalbert készített. (A jegyzet létrejöttének idején az oklevéltan oktatása egy évben, a „facultas philosophica” első évében történt heti egy órában, amelyhez képest igen nagy az elvégzett anyag.)²⁰

A kézirat az 1789/90-es tanévben készült, és igen jó áttekintést ad a diplomatika és heraldika anyagáról. A jegyzet beosztása lényegében megegyezik SCHWARTNER könyvének beosztásával, természetesen nem azonos keretek között.

Ezek előrebocsátása után azonban térjünk át magára a könyvre. Az *Introductio* három (*Graphica*, *Semiotica diplomatica*, *Rhetorica seu Formularia diplomatica*), de az előzetes ismeretekkel és a példákkal vagy oklevélmintákkal együtt tulajdonképpen öt részre tagolódik. Ez a beosztás megegyezik a szokással, hiszen pl. az első részben az oklevelek legáltalánosabb, legjellemzőbb sajátosságaival foglalkozik. Többek között itt ejt szót arról, miért hasznosak a történelem számára a különböző korokból származó oklevelek: „A történelem helyesebb és alaposabb megismeréséhez hasznosak az oklevelek... Az oklevelek megmagyarázzák mindazt, ami hozzátartozik a régi közösségi és magán szokások valamint intézmények ismeretéhez és megértéséhez.”²¹ Itt szól a diplomatika tudományának kialakulásáról, hasznáról, s többek között itt tesz emlí-

¹⁶ SCHWARTNER Márton: *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam*. Pest. 1790. Patzko. 342 p. 3 t.

¹⁷ PERGER János: *Bé vezetés a' diplomatikába vagy is az oklevél esméret tudományába, melyet Schwartner Márton után némelly változtatásokkal 's hasznos bővítésekkel magyar nyelven kiadott* —. 1–3 r. Pest. 1821. Trattner ny.

¹⁸ PERGER i. m. *Bevezetés* ill. előszó.

¹⁹ HORVÁT István bírálata SCHWARTNER Márton művéről: *Tudományos Gyűjtemény* 1819. VIII–XII. k.

²⁰ GERSON Adalbert jegyzete: OSZK Kézirattár Quart. Lat. 2399/I.

²¹ SCHWARTNER i. m. 15–16. p.

tést a legfontosabb szakirodalomról is. (Külön megjelöli, mely műveket használta fel saját művének megírásánál is.)

Az első, írásról szóló részben a betűtípusok kialakulásával, a középkori helyesírással foglalkozik. Röviden bemutatja a magyar nyelv régi helyesírását; a rövidítéseket, összevonásokat stb. is.

Semiotica diplomatica címet viseli a következő rész. Itt ismerkedhetünk meg az oklevelek szokásos jeleivel, jegyeivel: keresztekkel, szimbólumokkal, monogramokkal, pecsétekkel, (ez a legrészletesebb), a kancellárok, jegyzők kézjegyeivel stb. A harmadik rész a Rhetorica, vagyis a diplomák formulái. Mivel ez az oklevéltan egyik legfontosabb ága, SCHWARTNER munkájában is ennek megfelelő súllyal szerepel. Az oklevelek szokásos tagozódásának megfelelően osztja be mondanivalóját. Az itt megemlítésre kerülő problémákat még csak felsorolás-szerűen jelezni is sok lenne, de azért álljon itt néhány például: nevek, rangok, „Dei gratia” használata; személyek, városok, területek neve; pecsétek, királyi aláírások, kronológiai problémák stb.

Kiegészíti a kötetet az ahhoz szervesen hozzátartozó, de a nyomtatás során számozatlanul hagyott mintegy 20 oldalas függelék, mely néhány oklevél szövegét tartalmazza. Meg kell említeni a kötethez tartozó három táblát is, melyeken pecsétek, aláírások (köztük Mátyás király aláírása) láthatók.

Lényegében SCHWARTNER műve igen hasznos, jó összefoglalása a diplomatika tudományának, hiányosságai ellenére is. A logikus felépítés, a jó tagolás jelentősen megkönnyítette a könyv használóinak, így az egyetem hallgatóinak is, az abban foglaltakkal való megismerkedést.

Ki kell emelni az író hibátlan, tiszta latin stílusát, s azt a gazdag forrásanyagot is, melyre a könyv írásakor támaszkodott.

Az elmondottakhoz kapcsolódva térnek át arra, mit tartottak, s tarthatunk mi is a könyv hiányosságának, miért bírálták azt SCHWARTNER félig-meddig kortársai.

1819-ben a *Tudományos Gyűjtemény*ben HORVÁT elismeréssel adózik SCHWARTNER munkájának, s rámutat arra, hogy annak második, 1801-ben megjelent kiadása mennyire túlhaladta az elsőt, hiszen a szerző újabb kutatásainak eredményeit is beledolgozta abba. Legnagyobb hiányosságául mindkettőnek — a címben is jellettek ellenére — a magyar anyag kevés és hézagos voltát rója fel HORVÁT: „... inkább külföldi, mint magyar Diplomatika Bévezetését foglal magában²² ... ha addig, míg a' Külföld Diplomatikájával vesződött, a' Magyar eredeti okleveleket gondosabban forgatta volna; vagy Hevenesi és Kaprinai számos kézíratait olvastában minden szokatlanra jobban figyelmeztetett volna, nagy részben más Magyar Diplomatika került volna keze alól, mellyet egybe vetve a' Törvényekkel, nagyobb kiterjedésűvé, és fontosabbá tenni nem sok fáradságba telt volna. Azonban a' különben iparkodó Férfiat a' magyar Törvénynek hézagos esmérete és a' Német Diplomatikuskoknak nem egészen szerentsés nyomdokok másfelé vezették, a' mint a' Könyvére teendő észrevételekből nyilvánban ki fog tetszeni.”²³

Ezeket igyekezett HORVÁT többé-kevésbé pótolni. Különösen részletesen foglalkozik a magyar okleveles gyakorlattal, helyesírással, melynek tárgyalásánál igen sok régi magyar szót idéz, jórészt nyelvelméleinkből, majd utal arra is, hogy a rövidítéseket részletesebben kellett volna ismertetni, hiszen ez jelentősen megkönnyítené az oklevélolvasást.

²² HORVÁT István: *Tudományos Gyűjtemény* 1819. VIII. k. 74. p.

²³ Uő: uo. 1819. VIII. k. 86. p.

A fentiek és HORVÁT szóbeli útmutatásai alapján készítette el PERGER János SCHWARTNER Márton munkájának magyar fordítását, kiegészítve a magyar vonatkozásokkal, s több, komoly segítséget jelentő lajstrommal, táblázattal.

PERGER ezt írja többek között munkájának előszavában: „A' fent tisztelt érdemes Oktató Úrnak Diplomatikai munkája tehát az, melyet 'sinor-mértékül, 's utmutatóul választottam magamnak; de... bátorkodtam... ott, hol a' dolog vagy némelly változtatást, vagy bővítést kívánt, más jeles Iróknak mint Pray György, Kollár Ádám, Kaprinai István, Kovachich Márton, TT. Horvát István Ur, és más tudós Hazánkfiainak, Gatterer Kristóf jeles Irónak is tudományos munkáikat is segédül venni, 's használni.”²⁴

PERGER általában megtartja SCHWARTNER könyvének beosztását, azonban néhol új fejezeteket is beiktat. A mű végén oklevelek szövegét közli, (többet, mint SCHWARTNER), királyi kancellárok névsorát adja saját koráig, majd öt tábla következik: különböző betűtípusok, rövidítések, számok, nevek írására vonatkozó példák, szövegrészeket különböző írással, pecsétek, aláírások stb.

HORVÁT István és PERGER János munkáinak ismertetésére csupán azért tértem ki kissé részletesebben, mivel HORVÁT István, aki 1823-tól a segédtudományi tanszék tanára, s mély hazafiságáról ismeretes alakja volt a XIX. század első felének, valószínűleg nem fogadhatta el tanítási segédletül változtatás nélkül SCHWARTNER könyvét. Valószínűnek látszik, hogy az *Introductio*-t az általános és a külföldi diplomatikai vonatkozások ismertetésénél használhatta tankönyvül; de egy másik megoldás is feltehető: SCHWARTNER könyvét csak a tanrendben szerepeltette (a tankönyvek használatához helytartó tanácsi engedély volt szükséges, s újabb kiadása elég körülményes volt), különben saját jegyzetei alapján tartott előadásainak anyagát kívánta meg. Ez utóbbi feltevést látszanak alátámasztani fennmaradt diplomatikai, genealógiai, heraldikai és kronológiai jegyzetei, pontosabban feljegyzései,²⁵ s egyik tanítványának szavai, melyek szerint HORVÁT ügyelt arra, hogy szavait jól lehessen jegyezni, ami arra enged következtetni, hogy fontosnak tartotta az óráin készített jegyzeteket.²⁶

Ezek szerint SCHWARTNER Márton könyve — vitathatatlan érdemei ellenére is —, HORVÁT tanárságának idején csak jelentős kiegészítésekkel tölthette be a tankönyv szerepét.

Az egyetem és a tudományos élet körén kívüli hatásáról írta az egyik kortárs: „Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Hazánkban olly friss kelete mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar törvényének, és Schwartzner Diplomatikájának.”²⁷

2. Eckhel, Joseph Hilar: *Elementa Numismaticae veteris*

Az egyik történeti segédtudomány, az éremtan oktatásánál — azt a néhány évet kivéve, amikor STIPSICS Alajos töltötte be a tanszék tanári állását, s csak saját könyvét tette kötelezővé —, egy külföldi szerzőnek, a bécsi egyetem érem-és régiségtan professzorának, ECKHELnek a munkája szerepelt tankönyvként.

²⁴ PERGER i. m. Bevezetés 1–2 p.

²⁵ Lásd 10. jegyzetnél a kéziratok jelzeteit.

²⁶ VASS Bertalan: *Horvát István életrajza*. Bp. 1895. 514 p. Idézett hely: 498. p.

²⁷ HORVÁT István *Mindennapja*. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 466. 1805. márc. 8.

Ez tulajdonképpen ECKHEL 1792 és 1798 között megjelent nagy numizmatikai munkájának rövid kiadása, melyet a német eredetiből KATANCHICH Péter, a pesti egyetem tanára ültetett át a magyar oktatás hivatalos nyelvére, a latinra.²⁸

A fordító ezt írja előszavában: „E kis könyvet, mely a régi numizmatika alapismereteit tartalmazza, latinra fordítottam, hogy hazai ifjúságunk tanulását serkentse.”²⁹

A könyv anyagának beosztásánál ill. elrendezésénél a szerző szakított az addigi gyakorlattal, ugyanis nem anyaguk, nagyságuk szerint osztotta fel az érmekeket.³⁰ Ennek eredményeként csak két nagyobb egységet különböztet meg: a római érmekeket és a Rómán kívül vert érmekeket.

A bevezetésben fogalmazza meg a numizmatika meghatározását, mely szerint: „A numizmatika az érmekekkel foglalkozik, a tiszteletre méltó népek, a görögök és különösen a rómaiak által vertekkel, és amelyek idővel a földből előkerültek.”³¹ Természetesen itt foglalkozik az érmekekre vonatkozó legáltalánosabb tudnivalókkal, a nagyobb leletekkel, az éremtan helyével a tudományok sorában stb.

Külön említést érdemel a kötethez tartozó hat tábla, melynek ábrái a szövegben említett érmék mindkét oldalának rajzát mutatják be, s melyekre az író a megfelelő helyen felhívja az olvasó figyelmét. Jó a táblák készítésénél alkalmazott megoldás: kihajthatók ugyanis a könyvből, s így a szöveggel együtt látva az ábrát is, könnyebb megjegyezni az olvasottakat. (A könyv lapjai alá eső részre nincs nyomtatva ábra.)

A kora színvonalán álló, igen jó összefoglalást adó könyv logikus szerkezete, áttekinthetősége, rajzainak segítsége mellett terjedelmében is megfelelő tankönyv volt, melynek szerzője saját tudományos kutatásainak eredményére is ámaszkodott, elsősorban az anyag összeállításánál, elrendezésénél.

3. *Stipsics Alajos: Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion. Praemittitur mythologiae Graecae et Romanae adumbratio*

1808-tól 1815-ig találhatjuk meg az „ordo praelectionum”-ban STIPSICS Alajos régiségtani tankönyvét, melynek magyar címe: A görög szokások régiségtani áttekintése, kiegészítve a görög és római mitológia vázlatával.³²

STIPSICS Alajos munkája lényegében megfelel a címében is jelzetteknek: az első rész valóban csak vázlatát adja a görög mitológiának, ill. az azzal kapcsolatos legáltalánosabb tudnivalókat összegzi. Másik szakasza a görög élettel ismerteti meg olvasóit.

Bár a régiségtan néven említett tanszék a mai régészeti elődje volt, az akkor és a ma oktatott anyag között jelentős eltérés van, amit némileg példáz a bemutatott tankönyv is. (Zárójelben említeném meg, hogy SCHÖNVISNER István és KATANCHICH Péter — STIPSICS egyetemi tanár elődei — kezdték meg a múlt emlékeinek összegyűjtését, s nevükhöz fűződnek az első régészeti feltárások is hazánkban. Valószínű, hogy előadásaikban is említést tettek kuta-

²⁸ ECKHEL, Josephus: *Elementa numismaticae veteris. Ex germanico in latinum translit Math. Petr. Katanesich. Budaë. 1799. Typ. Univ. 104 p. 6 t.*

²⁹ ECKHEL i. m. Praefatio.

³⁰ A 14. jegyzetben idézett cikk 76. p.

³¹ ECKHEL i. m. 1. p.

³² STIPSICS Alajos: *Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion. Praemittitur mythologiae Graecae et Romanae adumbratio. Pest. 1808. 208 p.*

tásaik eredményeiről.) STIPSICS tanári tevékenysége, s az itt bemutatott tankönyve sem túl kiemelkedő, nincs is komoly tudományos munkássága. E könyve is más munkák alapján készült rövid bevezetés vagy összefoglalás jellegével bír.

4. Wallaszky Pál: *Conspectus Reipublicae litterariae in Hungaria ab initii regni ad nostra usque tempora delineatus*

A történeti segédtudományok oktatása néhány év kivételével rendkívüli tárgyként történt. 1826/27-ben felsőbb utasításra rendezték az egyetemen tanítandó tárgyak körét. Ekkor jelentősen kibővítették az érem- és régiségtan tanárának feladatkeretét. A numizmatikán és archeológián kívül elő kellett adnia kronológiát, földrajzot, valamint hazai irodalom- (pontosabban tudomány-) történetet is.³³ Az 1847/48-as tanév magyar nyelvű tanrendje így jelöli ezeket: „régiség, időszámítás, földisme, hazai irodalom története és pénztan” — s mindez meglehetősen szűk, heti két órás időkeretben. A már korábban ismertetett tankönyvek mellett kiegészítésül GATTERER és WALLASZKY Pál munkáját jelölik meg 1834/35-től a tanrendek.³⁴

A hazai irodalom története címet viselő tárgy elsajátítását WALLASZKY Pál: *A magyar irodalom áttekintése* c. műve segíthette. Csak segítségről beszélhetünk, mivel WALLASZKY könyvében egyéb — elsősorban tudománytörténeti, művelődéstörténeti — vonatkozások sokkal jelentősebb helyet foglalnak el, mint maga az irodalomtörténeti rész.³⁵

WALLASZKY a bevezetésben meghatározza a célt, melyet műve írásakor maga elé tűzött, nevezetesen a hazai irodalom és tudomány megismertetését a hazai és külföldi olvasókkal: az előbbieket ismerjék meg és tiszteljék nemzetük kiválóságait, az utóbbiak pedig győződjenek meg a könyv olvasásakor arról, hogy milyen kulturális értékekkel rendelkezik a magyar nép.

Forrásainak s egyben elődeinek felsorolását — néha értékelését is — tartalmazza a következő, előzetes ismeretek címet viselő egység. „Becsülni tudja elődeit, figyelemre méltatja törekvéseiket, de azért hibáikat sem kíméli, sőt némelykor élesen, izgatottan, szenvedélyesen nyilatkozik róluk. Különben, a mi a dolog lényegét illeti, e szenvedélyes kikeléseiben is igaza van: ahol pedig megtartja a nyugodt kritika hangját, ott csak szakismeretről és helyes ítélőtehetségről tesz tanúságot” — írja róla egyik méltatója.³⁶

Kronológiai sorrendben tekinti át azokat az írókat, akiket említésre méltónak tart, ill. akiknek a munkáit forrásul felhasználja. Sorukat TELEGDI János-sal, a művelt férfiúval kezdi, kinek a XVI. században megjelent művét említi elsőként. A következő mű már jóval későbbi: Johannes DALMATA 1666-ban megjelent könyve. Mindet felsorolni sok lenne, de néhány jelesebb íróért azért meg kell említeni: APÁCZAI CSERE János, ROTARIDES Károly, CZVITTINGER Dávid, BÉL Mátyás stb., s végül legfrissebb műként SÁNDOR István *Magyar*

³³ A tanrendek legteljesebben az Egyetemi Könyvtárban található meg a P 2r 1001 jelzetten.

³⁴ Lásd 15. jegyzet.

³⁵ SZINNYEI József: *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése*. Bp. 1878. 95 p. Idézett hely: 74. p.

³⁶ WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initii Regni ad nostra usque tempora delineatus*. Ed. 2. auct. et emend. Budae. 1808. Typ. Univ. [656] p.

Könyves Házát. Összesen 48 művet sorol fel, melyeknek címét a kiemelés kedvéért dőlt betűvel szedette.

Az egyes egységek élén vázlatosan jellemzi az adott korszakot, melyről szól, majd sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek elősegítették az irodalom fejlődését, ill. hozzájárultak a műveltség kibontakozásához, terjedéséhez. Ennek megfelelően elsőként nem az írókról, tudósokról tesz említést, hanem a mecénásokról, akik lehetővé tették számukra a munkálkodást, segítették őket pl. munkáik megjelentetésében. Csak ezek után kerít sort a tudományok kiváló művelőire, akiket — csoportosítva —, szinte csak név szerint sorol fel. Csoportokat alakít ki vallás, hivatás ill. foglalkozás szerint. (Katolikus, református stb. — nyelvész, költő, filozófus, történész, orvos, matematikus stb.).

Az iskolák, mint a kultúra és műveltség terjesztői, alkotják a következő probléma-csoportot, melyek közül a jelentősebbeket fel is sorolja WALLASZKY. Különböző, írással, könyvvel foglalkozó intézmények, vállalkozások a következő paragrafusok tárgyai: könyvtárak, gyűjtemények, kulturális egyesületek, társaságok, nyomdák, könyvkereskedők és tevékenységük, a papírgyártás stb.

Az egyes korszakok tárgyalásánál ezek a szempontok természetesen nem egyforma súllyal szerepelnek. Az első két egységen belül a XV. század emelkedik ki színvonalát tekintve: ez a legrészletesebb, a legkidolgozottabb. Magyarázata: WALLASZKY már korábban elmélyültebben foglalkozott Mátyás korával, melynek eredményeként egy kisebb terjedelmű műve nyomtatásban is megjelent.³⁷

A második rész első egysége már jóval részletesebb: itt különösen a könyvtárakkal, nyomdákkal, nyomdászokkal és munkásságukkal ismerteti meg az olvasót.

A XVII. és XVIII. század bemutatásánál is követi az előbb már említett sorrendet. A második kiadásban a XVIII. századdal foglalkozó rész jóval részletesebb: az első és a második kiadás terjedelmének különbsége kb. 300 oldal, és ez mind Mária Terézia uralkodásának idejével, ill az 1770-től 1807-ig terjedő korszakkal foglalkozik. A legnagyobb hangsúlyt itt az oktatásügyi reformok: a *Norma Studiorum* és az *I. Ratio Educationis* (1777) bemutatására fekteti, bár említést tesz a II., 1806-ban kiadott *Ratio Educationis*ről is. Ezekhez kapcsolódva a jelentősebb iskolákat, s az egyes iskolatípusokban oktatott tantárgyakat is bemutatja. Az egyetem Nagyszombatból Budára, majd Pestre való átköltöztetése; helyzetének, belső rendjének szabályozása, tananyagának ismertetése legterjedelmesebb része az oktatásüggyel foglalkozó résznek.

A részletes anyagtárgyalásra jellemző, hogy pl. a grammatikai iskolában tanított tárgyakat külön-külön mintegy 1/2 — 1 oldalnyi terjedelemben elemzi. (A történelemről igen részletesen szól mindenütt.) Az egyetem tantárgyaitól sem feledkezik meg: fakultásonként sorolja fel azokat, külön csoportban a rendkívüli tárgyakat is megemlíti.³⁸ Sort kerít a tanárookra, az egyetem és az akadémiák személyzetére, majd az egyetemi intézeteket ismerteti. Itt kap helyet az Egyetemi Könyvtár és gyűjteményeinek bemutatása is, melyek közül kiemelve tesz említést a HEVENESI és KAPRINAI-féle oklevélgyűjteményekről. Természetesen az itt részletesebben felsoroltakon kívül — igaz, aránylag csekély terjedelemben —, szól egyéb kérdésekről is.

³⁷ WALLASZKY Pál: *Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Matthia Corvino et Hunyadi in Hungaria*. Lipese. 1769. Sommer. 98 p.

³⁸ WALLASZKY: *Conspectus* . . . 514. p. 33. paragrafustól e kérdésekről.

WALLASZKY Pál műve végeredményben igen jó, hasznos összefoglalása egy olyan terület ismeretanyagának, melyről addig ilyen jellegű mű nem készült. Igaz, irodalomtörténetet ígért, s ennek ellenére éppen az irodalom foglalja el a legkisebb részt, hiszen az egész könyvnek mindössze 6,5 százalékát teszi ki. Tudomány- és művelődéstörténeti anyaga igen jelentős adatanyagot foglal össze.

Ha tankönyvként vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, nem túlságosan megfelelő ilyen szerep betöltésére. Gazdag anyaga elég száraz: sokszor oldalakon keresztül csak neveket, adatokat sorol fel. Tankönyvként való használatát — az említett problémák ellenére — segíthette az anyag tagolása, az azonos szempontok szerinti felépítés, a lényegesebb részek dőlt betűvel való szedetezése, a művet kiegészítő mutatók. (Személynév mutató és emlékeztető méltó dolgok mutatója.)

*

Röviden összefoglalva az elmondottakat, láthatjuk, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején — bár az igény megvolt, hiszen a segédtudományokban némileg jártas, jogot, vagy teológiát végzett emberekre; fejlődésnek induló tudományos életünknek jó alapképzettséggel rendelkező tudósokra lett volna szüksége, ha nem is túl nagy számban — lényegében az egyetemi segédtudomány-oktatás számára nem álltak rendelkezésre a legszükségesebb segéd-eszközök közül még a tankönyvek sem megfelelő számban és minőségben. Igaz, az említett könyvek között találhatunk tudományos igénnyel megírtakat, azonban a tudományos és az oktatási célok, feladatok nem fedik egymást, s ez az oktatásban nehézségeket eredményez. Hiába úttörő jelentőségű s éppen ezért az utókor által is megbecsült mű WALLASZKY *Conspectusa*, a tananyagként használandó, tulajdonképpen irodalomtörténeti része csak adatfelsorolás: szinte csak bemagolásra alkalmas, különösen akkor, ha nem kívánják meg az ott szereplő művek elolvasását, alaposabb ismeretét. SCHWARTNER Márton *Introductioja* szintén úttörő és komoly tudományos szintet képviselő volta miatt emelendő ki, hiszen gazdag anyaga, jó felépítése miatt az első, könnyen kezelhető, színvonalas kézikönyve volt hazánkban az oklevéltannak. Tartalmi vonatkozásai, az okleveles anyag élő volta miatt szélesebb körökhöz is eljutott, mint más tudományos munka.³⁹ STIPSICS könyve nem rendelkezik az előzőekhez hasonló erényekkel: valamennyi közül a legalacsonyabb színvonalat képviseli. ECKHEL könyvét — SCHWARTNER munkájához hasonlóan — a kézikönyv megjelöléssel illelhetjük, mivel röviden, a lényeg kiemelésére törekedve mutatja be anyagát.

Nem kimondottan tankönyv voltuk miatt e művek szélesebb körben is használatosak lehettek. SCHWARTNER művéről azonban — mint korábban már szó volt róla —, Himfy verseivel, a neves Kövy professzor jogi könyvével együtt emlékeztek meg a kortársak, mint az egyik legtöbbet forgatott könyvről.

³⁹ Lásd a 27. jegyzetnél közölt idézetet.

ERZSÉBET MUSZKA

Die historischen Hilfswissenschaften in der Reform-Epoche in Ungarn

Die Pflege der Geschichtswissenschaft und ihrer Hilfswissenschaften mit wissenschaftlichen Ansprüchen und auf entsprechendem Niveau begann in Ungarn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Das erhöhte Interesse für die Geschichte förderte auch die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften, die in Hinsicht auf die historische Forschung, sowie auf die juristische Praxis an Bedeutung zunahmen. Die Interessierten konnten die entsprechenden Fachkenntnisse auf diesen Gebieten lange Zeit hindurch nur durch die Praxis erwerben, d. h. an Stellen, wo sie als Praktikanten bei einem Advokaten, Notar, oder in Archiven und Bibliotheken Gelegenheit hatten, sich mit diesem Material zu befassen. Zu einem planmäßigen Unterricht dieser Hilfswissenschaften kam es erst nach der Erlassung der Ratio Educationis (1777), erst an der Budaer, dann an der Pester Universität im Rahmen von drei bzw. seit 1784 zwei Lehrstühlen. Ein günstiger und qualitativ vielversprechender Beginn wurde dadurch gesichert, daß die Professoren (György Pray, István Schönvisner, Károly Wagner) aus den Reihen der besten Fachgelehrten der Zeit gewählt wurden. Ihre Lehrtätigkeit litt aber erheblich am Mangel an den nötigsten Hilfsmitteln; sogar Lehrbücher standen nicht in erforderlicher Menge und Qualität zur Verfügung. Besondere Schwierigkeiten machte dieser Umstand bei der Vorbereitung der Studenten zur Prüfung. Die geringzähligen, hauptsächlich wissenschaftlich angelegten Werke, die in der Periode 1777—1848 als Lehrbücher gebraucht und im vorangehenden Artikel in großen Zügen besprochen wurden, konnten diese Rolle nur unvollkommen erfüllen, da die Verschiedenheit der wissenschaftlichen und didaktischen Zielsetzung und Aufgaben in gewissen Fällen zwangsläufig Schwierigkeiten bereitete. Weil sie aber keine Lehrbücher im engeren Sinne darstellten, kamen sie in die Hände eines breiteren Publikums, sie waren ja schon in ihrer Entstehung mit dem zunehmenden historischen und literarischen Interesse verbunden.

Az „Esztergomi Népszava” repertórium (1919. III. 21.—1919. VIII. 1.) (A címfelvételeket készítette DÉVÉNYI Iván. Szerk. Kovács Emil.) Esztergom, 1969, Esztergomi Városi Könyvtár. 96 l.

A kiadvány az esztergomi Városi Tanács, az esztergomi Városi Könyvtár és a tatányai Megyei Könyvtár közös összefogásának eredménye; az 1918-ban megindult és az ún. „szakszervezeti kormány” időszakában megszűnt *Esztergomi Népszava* című napilap kommün alatti számainak repertóriumát tartalmazza. A város első marxista szellemű újsága a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének lapja volt, majd a „direktórium” hivatalos közlönye lett. A 133 nap alatt olvasóival a proletárdiktatúra célkitűzéseit, kül- és belpolitikáját, kulturális intézkedéseit közölte, tájékoztatta őket a magyar Vörös Hadsereg magatartásáról, helytállásáról a frontokon, az ellenforradalmi megmozdulásokról és a pártszervek intézkedéseiről.

A repertórium a könnyebb eligazodás érdekében csoportosításban tette közzé a több könyvtárból összegyűjtött anyagot.

A gondos összegyűjtésre szükség is volt, mert az egyes könyvtárak példányai igen hiányosak.

Külön fejezetek: Pártélet — pártpolitika; Szakszervezeti mozgalom; A Tanács hatalom szervezete és működése; A Tanácsköztársaság harca a külső és belső ellenség ellen; Igazságszolgáltatás — forradalmi törvényszék; Gazdasági élet; Közellátás — kereskedelem; A dolgozók jobb életéért; Művelődéspolitikai; Sport; Általános bel- és külpolitikai kérdések.

Az egyes témacsoportokon belül időrendben, illetve az újság megjelenésének sorrendjében közlik az adatokat. Helyes, hogy a lap címét és megjelenési helyét nem ismételték minden egyes címlírásban, éppen így elhagyhatták volna az évet és évfolyamot is, — helyette inkább oldalszámot, esetleg még a hasábot megjelölhették volna a könnyebb megtalálást segítve. Az önálló címmel nem rendelkező tételek címfelvétele is helyes eljárással készült, a címfelvételekhez fűzött rövid tartalmi kivonatok szintén jól világítják meg és teszik érthetővé a rövid vagy önmagában semmitmondó címeket.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai

Petőfiék pesti, Zöldkert u. 481. sz. házban levő lakásán az 1849. február 16-án megjelent három hatósági személy csak a költő „előregedett édes Annyát” találta otthon. Azzal az utasítással jöttek, hogy a „felség sértés és pártütés vétkével terhelt” költő ingóságait összeírják, zár alá vegyék.

A „kir. ügyigazgató”¹ küldte ki fiskálisát, Mukits János „kir. segéd ügyvédet” a foglalás elvégzésére. Pest város részéről egy tanácsnok, mint „törvényes bizonyság” és egy „becsmester” segédkezett az eljárásban.²

A hivatalos személyeket természetesen érdekelte, hogy hol tartózkodik maga a költő; „az említett asszonyság” csak annyit közölt: „Sándor fia nejével együtt Pestről több hónap előtt eltávozott”.³ — A sokat szenvedett idős asszonynak kellett megmondania, hogy a lakásban talált ingóságok közül melyek Petőfiéké és melyek az övék. A fiskális az elkobzott javakról két példányban leltárt is készített. Ez felsorolja a zár alá vett bútorokat, konyhaeszközöket, üveg-, edény- és ágyneműeket s csupán a darabszám megjelölésével a képeket.

*Petőfi könyveit és iratait ez alkalommal nem írták össze. A költő szülei tehát ezeket idejében elrejtették.*⁴ A költő visszatéréseig édesanyja őrizetében maradtak. Amikor Petőfi a főváros visszafoglalása után, május 9-én feleségével

¹ Akkori ismertebb nevén: Causarum Regalium director, személy szerint Eötvös József. (Természetesen nem a jeles író és politikus.)

² Országos Levéltár O (Oberstaatsanwaltschaft) 171. sz. 1849—51. 6—7. l. Ebből a 97 oldalnyi iratesomból, korábbi levéltári jelzésével (Bírósági levéltárak — Főállamügyészség, Pest, 1849—51. E 263. sz.) a múltban is már több közlés történt. Kendelényi Ferenc, az OL. allevéltárnoka találta meg Petőfi lefoglalt könyveinek és iratainak jegyzékét. Először közölte *Thallóczy Lajos*: Petőfi Sándor könyvtára (Magy. Könyvszle. 1880. 210—217.) címen. *Thallóczy* a bevezető sorokban megjegyezte: „A reá vonatkozó tárgyalást eddig nem találtuk meg.” *Gerő József*: Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (Irod. tört. Közl. 1933. 126—132.) az okmányokból néhány szöveggözlést hozott nyilvánosságra. Főképp Petőfiék lakásának rekonstruálására törekedett, de a könyvekkel és iratokkal kapcsolatos hivatali eljárásokat nem világította meg. *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban c. munkája fénymásolatban is közölt három okmányt (LXV. és LXIX. tábla). *A Petőfi Összes Művei Akadémiai Kiadás V. 250—258.* a könyvlisták összehasonlításával vizsgálta, hogy Petőfi elkobzott könyvtárának mi lett a sorsa. Feleletet keresett az elvesztett könyvekre, ismertetette a megmaradt töredéket. Mindezek ellenére Petőfi e szellemi hagyatékáról, az önkényuralom hatóságainak róla tett intézkedéseiről fontos ismeretek maradtak feltáratlanok.

³ Pontosan 1848. szept. 24-én, a tervezett székelyföldi toborzóra. Ezután csak egyszer járt Pesten, október első felében. Erről Arany Jánost is értesítette okt. 18-i levelében.

⁴ *Gerő József* tévesen következtetett arra, hogy Mukits János Petőfi könyveit, iratait, zeneműveit is jegyzékekbe foglalta. A fiskális jelentése csak egy db mellékletről szól, s ez a bútorok és lakásberendezési tárgyak listája. *Gerő* valószínűleg az 1850-ben készített könyvjegyzék aláírás nélküli impurumáról vélte, hogy ez még az első elkobzás idejében készült.

együtt Pestre érkezett, könyveit és irományait sértetlenül ismét magához vehette.⁵

A költő édesanyja férje halála (1849. márc. 21.) után a Pest középpontjában levő Zöldkert utcai nagyobb lakásból hamarosan elköltözött az akkori város szélére, az Erdősor 93. sz. házba. Távolabbi rokonaik, a Revesz család lakott itt. Néhány hét múlva Petőfi e házból temettette el május 17-én elhunyt édesanyját.

Kissné Revesz Zsófia nemcsak Petőfi anyjának hozzájuk költözéséről, hanem a költő könyveiről és írásairól is közölt adatokat. Többek közt Petőfi dolgozószobáját is leírta. Ebben „igen szép íróasztal, kényelmes díván s ruganyos székek álltak, . . . falai telisdedteli voltak aggatva képekkel, két nagy szekrény állott telve könyvekkel.” A továbbiakban közölte: „Mikor aztán Petőfi Pestet végleg itthagya, könyveit Reveszék csomagolták be egy nagy ládába, és elszállították magukhoz, hol lerakták a pincébe.”⁶ Hihető, hogy Revesz Zsófia emlékezett a könyvek összecsomagolására, hozzájuk vitelére, elhelyezésükre a pincéjükben. Így megoldódik az a kérdés, hogy az 1849. febr. 16-i első foglalás elől hova rejtették el Petőfi könyveit.

Revesz Zsófia Kéry Gyulának arról is nyilatkozott, hogy a szabadságharc után a szülei „úgy a leveleket, mint Petőfinek anyja által a szabadságharc idején hozzájuk hozott könyveit és egyéb írásait, félve az osztrák spiónoktól, elégették”.⁷ Valóban jártak náluk osztrák spiónok, keresve Petőfiék holmijait, s lehetséges, hogy Reveszék el is égették egyes, a költő családjához fűződő kapcsolatukat bizonyító írásokat, talán még Petőfi versesköteteket is. *Az anyja által megmentett könyvtárát, iratait* s néhány, a szüleitől megmaradt ingóságát azonban *Petőfi a tavaszi visszaérkezés után ismét elvitette a kibérelt új lakásukba.*

Ez a lakás a Kerepesi úton levő ún. Marczibányi-féle házban volt. Benne a költő és családja alig egy hónapig lakott.⁸ Július 3-án, mivel a kormány elállt a főváros fegyveres védelmétől, Petőfi is elindult végzetes útjára. Egyelőre Mezőberénybe.

A Marczibányi-féle ház elhagyott lakásából 1849. szept. 29-én a háztulajdonos megbízottja kirakatta és elhurcoltatta Petőfiék holmiját a közeli, ugyancsak a Kerepesi úton levő Boráros-féle házba. Mint „nem fizetett lakbérért le tartóztatott” javakat, e ház egyik szobájába raktározták be. A néhány hónap múlva bekövetkező másodszori hatósági elkobzást tehát így

⁵ Úgyszintén a bútoraikat és egyéb ingóságait is. Bár a Petőfi javainak konfiskálására a „felsőbb parancsot” kiadó „Császári Királyi Hadi Fő Parancsnokság” — élén Wrba marsallal — arról is intézkedett, hogy az elkobzott ingóságokat a pesti Neugebäude kijelölt raktárában helyezték el, a késői rendelkezés (1849. márc. 22.) és a honvédsereg tavaszi győzelmei, gyors előnyomulása miatt erre már aligha kerülhetett sor. A lefoglalást végző ügyész azonban Petőfiék ingóságait „felelősségi kötelességgel” a Zöldkert u. 481. sz. ház házmesterének adta át, így „fia bútoraikat, holmiját” a költő édesanyja aligha szállíthatta el Reveszék lakásába, miként ezt Kéry Gyula nyomán az irodalom közli (PÖM. VII. 479.).

⁶ *Túri Mészáros István*: Visszaemlékezések Petőfi Sándorra. Vasárnapi Lapok. 1880. 3. sz., közli *Hatvány*: Így élt Petőfi, II. 687.

⁷ *Kéri Gyula*: Friss nyomon, Petőfi Könyvtár I., 1908. 95.

⁸ E lakás kibérléséről ld. Petőfi Arany Jánosnak 1849. máj. 27-én Szalontáról írt levelét, PÖM. VII. 209–210. és a hozzá fűzött jegyzeteket. Az OL. 0.171. sz. iratesomó egyik okmánya szerint (64. l.) Petőfi Marczibányi Lőrinc kir. kamarás házában negyedévenként 46 pengő ft. lakbért fizetett. „Jakabeusig” (júl. 25) rendezte a lakás bérét, de mivel ingóságai még három hónapig ittmaradtak, Marczibányi ügyvédje a Petőfiék javainak elárverezéséből befolyt összegből levonatta e további negyedévi lakbérhátralékot.

megelőzte a háztulajdonos érdekében, lakbértartozás biztosítására történt lefoglalás.

Amikor Petőfiék javait a Marczibányi-házból a Boráros-házba átszállították, ismét leltárt készítettek róluk. Ebben feltüntettek két db „Bibliotheka Stelázs”-t, a könyvekről pedig két helyen is említést tettek: „1 Kosár könyvekkel”, majd „Mindenféle könyvek”. E leltár érdekessége, hogy az ingóságokat nem Petőfi, hanem Szendrey Júlia tulajdonának mondja. Ebben bizonyára volt olyan szándék is, hogy így talán elkerülhetik az osztrák hatóságok részéről várható elkobzást.⁹

Az önkényuralom hivatali szervei azonban nem felejtették el, hogy Petőfi ingóságait egyszer már, 1849 elején, lefoglalták. Forrásaink között találunk egy rövid feljegyzést ezzel a szöveggel: „A Királyi Ügyek Igazgatója Petőfi Sándor és Pálffy Albert pártütőktől lezárolt javakat érdeklő iratokat át adja”. Ezeket az iratokat az „Álladalmi Főügyészség” vette át 1849. okt. 23-án.¹⁰ Hamarosan meg is indította a nyomozást Petőfi javainak felkutatására és lefoglalására. Erről a nyomozásról és a második foglalásról pontos képet nyerünk az állami főügyészségtől „kiküldött Ügvész”, Kotaszek János 1850. jan. 3-án kelt jelentéséből:

„Pártütő Petőffy Sándor az ./. alatt visszazárt okirat szerint lefoglalt holmiának áttelezésére kiküldetvén alázatosan jelentem: hogy én azon holmit nagy fáradozásom után végtére Kerepesi uton Boráros házában még is találtam.” — A csatolt okirat Mukits János 1849. febr. 16-án végzett foglalásának leltára volt. Ennek hátlapján ceruzairással tett több feljegyzést olvashatunk:

Kerepesi út 7 Boráros ház.
Kerepesi út Marczibányi ház
Révész Teréz erdő sor 93. sz. ház
Ferencz Városi temető utza
Várady József utza 291 (?) sz.
Nádor utza 208 . . . (olvashatatlan folytatás)
Dr Sass
Magyar utza Havas Ignác Ház
Aranyas Ház mestere.

Az ügyész tehát feljegyezte, merre járt, kiktől érdeklődött Petőfiék lakása, ingóságaik elhelyezése felől.¹¹ Elszámolásai között, ahol Kotaszek János azt is feltüntette, hogy a Petőfi-javak lefoglalásával és elárverezésével kapcsolatban milyen költségei merültek fel, a következő tételt találjuk: „Bércocsi az Erdősorra való kiutazáshoz, és ez az út vezetett a Petőffy-féle javak fel-

⁹ OL. id. h. 51. l.: „Conscriptio mobilium Dnae Juliannae Szendrey nuptae Alexandro Petőfi.” Pest, 1849. szept. 29. A jegyzéket Koszmovszky Antal „mint összeíró”, Telepi György és Fischer József pedig tanúként írta alá. A raktárul használt szobáért is felszámítottak havi 4 pengő Ft bért, négy hónapra 16 Ft-ot, a holmik áthurcoltatásáért pedig 5 Ft-ot. Ez az összeg is az ingóságok árverezésekor befolyt eladási árat terhelte. — Uo. 51., 55., 63. és 65. l. Koszmovszky ügyvéd a háztulajdonos megbízottjaként intézkedett. Telepi György színésztől tudjuk, hogy a Marczibányi-házban lakott (*Hatvani* id. m. II. 89.).

¹⁰ Uo. 10. l. A pesti főtörvényszék állami főügyészségének élén ekkor Hegyesy Péter állott. Hivatali címe: „General Procurator des pester Obergerichtes”. Ettől kezdve személy szerint ő irányította a Petőfi javainak elkobzásával és eladásával összefüggő teendőket.

¹¹ OL. uo. 14–15. l.

kutatásához . . .¹² Itt, Reveszéknel szerzett tehát olyan értesüléseket, amelyek nyomán a keresett ingóságokat megtalálta. Sass dr. nevét valószínűleg Revesz Teréztől hallhatta, minthogy dr. Sass István, Petőfi orvos barátja végezte a halotti szemlét a költő édesanyjának elhunytakor, a terézvárosi Erdősor 93. sz. házban.¹³

Kotaszek János ügyész 1850. jan. 2-án jelent meg Pest város két kiküldött-jének, egy írónak és egy „becsmesternek” társaságában a Boráros-házban. Felnyitatták a szobát, ahol „a nevezett pártúto holmia most is levagyon téve”. Az „átlelés” megkönnyítése végett az egymásra halmozott bútorokat kizakatták az udvarra, s újabb leltárt készítettek a talált ingóságokról. E leltárjegyzék és az egy évvel korábbi foglalás listája között mind a talált tárgyak, mind az értékek megállapítása terén lényeges eltérések mutatkoznak. Megállapítható, hogy egyes csekélyebb értékű tárgyak a költő elhunyt szüleinek hagyatékából kerültek Petőfiékhez. Az állami főügyészségnek megtetszett és a hivataluk számára elvitetett bútorokat, tárgyakat viszont kihagyták a leltárból. Minthogy itt csupán Petőfi könyveinek és irományainak sorsával kívánunk alaposabban foglalkozni, az egyéb ingóságokra és az árverés sok tekintetben érdekes adataira nem térhetünk ki.

A talált könyveket, iratokat, kottákat az ügyész a helyszínen nem leltározta, hanem jelentette: „*mivel nagy rendetlenségbe vannak, rendes leltározhatásuk végett hivatalomba behoztattam*”.¹⁴ Kotaszek számadásaiból megállapítható, hogy a Boráros-házból a megtartandó és hamarosan újságban is meghirdetett árverés céljából a Nagyhid utcai Redout-épületbe hurcolt bútorokkal és egyéb ingóságokkal együtt Petőfi „különféle papírjait” is előbb ide vitték. Ezeket és a képeket Kotaszek csak az árverést megelőző napon szállította el a Redout-épületből az államügyészség hivatalába.¹⁵

Az ingóságok hurcolgatásával, más-más helyen történt beraktározásával kapcsolatban könnyen előfordulhatott, hogy bizonyos tárgyak eltűntek. A budai kamarai igazgatóság az elkobzás és elárverezés iratainak ellenőrzése alkalmával pl. Petőfi bútorai közül 12 db szék eltűnését is megállapította. Elképzelhető, hogy az ide-odaszállítás folytán — a Marczibányi-házból a Boráros-házba, innen a Redout-épületbe, majd az államügyészség hivatalába — a könyvek és kéziratok is megfogyatkoztak. Különösen feltehető ez azért, mert kétségtől megállapítható, hogy az alatt a több mint két év alatt, amíg a könyvek és irományok az államügyészség hivatalában voltak, itt vizsgáltatták a könyveket, tárgyalták, fontolgatták, hogy ezeket visszaadják-e Szendrey Júliának, magában az államügyészségi hivatalban is eltűnt nagyobb számú könyv. Nem is politikai, hanem főképp szépirodalmi tárgyak.

Petőfi könyveire vonatkozólag az állami főügyészség első nyílt és kifejezett szándéka az volt, hogy ezeket a többi lefoglalt ingóságokkal együtt nyilvános

¹² „Fiacker für das Hinausfuhren in die Waldzeile, wo die Mutter des obennannten Hochverräthers Nro 93 gewohnt, und dieser Weg zur Entdeckung der Petőffyschen Effecten geführt hat . . . 1 ft 30 kr.” Ennyi volt tehát a bérkocsi díja. Uo. 68. l.

¹³ Pesti ev. egyház anyakönyve. Ld. *Hatvany* id. m. II. 681—682. Az említett Révész Teréz tulajdonképpen Reveszné Bublá Teréz, domonyi mészáros leánya. Sógorság és szoros barátság fűzte e családot Petőfi szüleihez. Ld. *Kéry Gyula* id. m. 94—95.

¹⁴ OL. uo. 50. l., az 1850. jan. 3-i jelentésben. Az ügyész külön 30 pengő krajcárt fizetett ki „Für Hereinführen der Petőffyschen Schriften und Bücher”. Uo. 68. l.

¹⁵ Uo. 66. l., Tóth Antal nyugtája arról, hogy 1850. jan. 30-án 20 pengő kr-t felvett „für Transportiren einiger Alexander Petőffyschen Bilder und verschiedenen Papiere von dem Redout Gebäude in das Amt der kk. Staatsanwaltschaft durch H. Joh. Kotaszek”.

árverésen eladja. Ezt bizonyítja a főügyészség vezetőjének Kotaszek ügyész 1850. jan. 3-án kelt jelentésére írt alábbi utasítása:

„A jelentést tevő köz árverésen adja el az ingóságokat, a' könyvek lajstromá előbb bemutatván.” Ezt Hegyesy főállamügyész rendelte el, s látta el a határozatot kézjegyével.¹⁶

Kotaszek ügyész azonban nem sietett a könyvleltár elkészítésével. Az árverés előbb megtörtént — 1850. jan. 31-én —, mint ahogy Kotaszek a könyvek és kéziratok leltárát a főnökének bemutatta volna. Márpedig Hegyesy főállamügyész nyilvánvalóan azért kívánta az előzetes bemutatást, hogy megállapíthassák, mely könyvek adhatók el, és melyeket kell politikai okok miatt visszatartani.

A könyvek és írományok leltárát a főállamügyészségen csak 1850. febr. 13-ra állították össze. Kotaszek János, mint „exmittirter Fiscal” a tisztázati példányt ekkor látta el névalírásával, Petőfiék külön jegyzékbe foglalt ének- és zenekottáival együtt.¹⁷

A könyvjegyzék címében fel kell figyelni arra, hogy Petőfiről még mint „szökevény rebellis”-ről szólnak. Kotaszek írásai máshol is „pártütő”, „felség-sértő”, „hazaáruló” (Hochverräther) jelzőkkel illetik a költőt. Az 1850. év elején tehát még abban a tudatban folytatták ellene az eljárást, hogy életben van.

E hivatalos felfogásban és eljárásban Szendrey Júlia kérelmei hoztak fordulatot. A költő elkezdte 1850 tavaszán bizonyára főképp azért költözött fel Pestre, hogy az elkobzott és számára a férje után megmaradt, egyetlen értéket jelentő ingóságokat visszaperelje. Ezt azzal a véleménnyel szemben kell hangsúlyoznunk, hogy Szendrey Júlia „április elején minden határozott cél nélkül” jött fel fiával együtt Pestre.¹⁸ Szendrey Júlia a beadványaiban kiemelte, hogy az elkobzott és részben már eladott ingóságok nem is Petőfié, hanem övéi voltak. Abból a „jelentős tőkéből” vásárolták ezeket, amelyeket ő jómódú atyjától kapott. Férjének pedig, amint ez köztudott, semmiféle vagyona nem volt. A továbbiakban hivatkozott arra, hogy a férje „nem tartozik azoknak a személyeknek a sorába, akiket rendelettel jelentésre szólítottak fel; az ő vétke egyedül az, hogy a felkelő hadseregben mint honvéd tiszt szolgált; ezzel azonban az eddigi tapasztalatok szerint nem járt együtt a vagyonek kobzás . . .”¹⁹ Petőfi haláláról még csak azt írta: „miképp nem alaptalanul gyanítom, ott maradt a Segesvár melletti csatában”,²⁰ s a kérelem végén is még a „Petőfiné született Szendrei Júlia” névirást találjuk. Mellékletként csatolta Emich Gusztáv könyvkereskedő nyilatkozatát arról, hogy anyagi felelősséget vállal

¹⁶ OL. O. 171.sz. iratesomó 71. l. hátoldalán.

¹⁷ Uo. a 23—25. lapon: „Verzeichniss der, durch den flüchtigen Rebellen Alexander Petőfy hinterlassenen Bücher Sing- und Klavier Noten — Papiere etc.” Ez a jegyzék 1—146. sorszámig felsorolja a könyveket és kéziratokat. Egy másik, lényegében az előbbivel megegyező leltár a 26—27. lapon található. Ezen dátum és aláírás nincs. Kotaszek nyilvánvalóan nem lehetett megelégedve ezzel a rendtelenebb, a végén már egészen zsúfolt írással, s azért készítettett róla tisztázatot. Viszont az impurum a könyvek teljesebb címét közli. A PÖM V. ezt a könyvjegyzéket közölte. A főügyésznek bemutatott tisztázati példányon D betűjelzést és a lap alján ceruzairással: „Pesti főállamügyészség, eln., 1849/E 263./12. fasc.) levéltári jelzést találjuk. A jelzett iratesomó 2—5. lapja tartalmazza Petőfiék felfoglalt zeneműveinek jegyzékét: „Verzeichniss des in Beschlag genommenen Musikalien Stücken von Alexander Petőfy.”

¹⁸ *Déri Gyula*: Petőfi Zoltán, 1909. 47—48.

¹⁹ Id. iratesomó, 18—19. l. Az eredeti szöveg német nyelvű.

²⁰ „... wie ich nicht ohne Grund vermuthe, in der Schlacht bei Schässburg geblieben...” Uo.

az ingóságok értékének megtérítésére, ha ezekre a vagyonekhozást kimondanák.²¹

Szendrey Júlia első kérelmének dátuma: 1850. július 22-e figyelemre méltó azért, mert ez a Horvát Árpád egyet. tanárral kötött házassága utáni nap. A költő özvegye tehát csak azután lépett fel, ügyvédet is fogadva, ingóságai visszaszerzése ügyében, miután újból férjhez ment. Ennek ellenére — és ez érdekes mozzanata a kérdésnek — a Petőfiné nevet nem hagyta el.

Első kérelme idején Szendrey Juliának már tudomása volt arról, hogy a főügyészség javai egy részét eladta, több bútordarabja pedig a hivatalukban van. Tehát kérte mind az árveréskor befolyt összeg, mind pedig a „természetben még meglevő” ingóságok visszaadását. Könyvekről, kéziratokról nem tett említést. Ezek a férjéé voltak, magának nem követelhetette vissza. A kérelmét iktatták, és még a kézhezvétel napján Hegyesy főállamügyésznek bemutat-ták,²² de minden intézkedés nélkül félretették. Erre két fontos okuk is lehetett: tudomásuk volt Petőfi forradalmi tetteiről és már a Buda elfoglalása utáni első elkobzásról is, másrészt pedig még a folyamodvány sem állította határozottan Petőfi elestét. Az viszont megfelelt a valóságnak, hogy a haditörvényszék Petőfi ellen nem indított eljárást, őt jelentkezésre sem szólították fel, mint a forradalom és szabadságharc többi résztvevőjét.²³

Szendrey Júlia több mint fél évig hiába várt a főügyészség válaszára, de nem nyugodott meg. 1850. jan. 31-én újabb kérelmet nyújtott be. Ebben már arra is hivatkozott, hogy a főügyész szóban közölte: „misperint az álladalomnak a' Petőfi-féle vagyon letartóztatására semmi alapos oka nem lévén az nekem alolirotnak kiadandó leszen”. Megismételte korábbi érveit, hogy férje „sem edictaliter idézve, annál kevésbé elítélve nincsen, 's ezen elvnel fogva, a' mint a ngos álladalmi főügyész úr is már elismerni méltóztatott, nincs oka az álladalomnak az említett vagyont letartóztatni, hanem az illető tulajdonosnak kiadandó . . .” Hivatkozott arra, hogy az elkobzott vagyontárgyak őt illetik meg „úgy is, mint néhai férjem után maradt két éves fiacskámnak gyámányját”. Itt már ismételten „néhai” férjéről szolt, magát pedig „hátrahagyott özvegy”-nek írta. A kérelem újabb iktatószámot kapott, a hivatal vezetőjének bemutatták, de intézkedés most sem történt.²⁴

Egyelőre sikeresebben ostromolta a főügyészséget *Pákh Albert*. A Petőfiéknél elhelyezett ingóságait a költő javaival együtt szintén lefoglalták, részben elárverezték. Petőfi író társa, ifjúkori barátja 1850 aug. közepén tért haza Ausztriából, több mint három évi itteni tartózkodás után. Az első dolga volt, hogy megtudakolja, mi történt Pesten hagyott holmijával. Megtudta, hogy ez utoljára Petőfiék lakásán volt, s természetesen ő is mindent elkövetett bútordarabjai, ruhaneműi, könyvei, iratai, személyi okmányai visszaszerzése érdekében. Az ausztriai Laab község hatósági bizonyítványát mutatta fel arról, hogy mint „Kurgast” 1847. júl. 1-től 1850. aug. 10-ig az itteni hidegvíz-gyógyintézetben kezelte magát. Semmi szerepe nem volt tehát a „közel múlt években lefolyt eseményekben . . . annál fogva semmiféle még a' legkisebb büntetésnek is alája vetve nem lehetek”. Több tanú nyilatkozatát is csatolta

²¹ Uo. 77—78. l.

²² 5092/á. f. ü. sz., „Ps. 22. Juli 1850”. OL. id. h.

²³ Ld. *Mezősi Károly*: „Petőfi Sándorra vonatkozólag semmi elő nem adódott”, Népszabadság, 1970. júl. 31.

²⁴ 1851. febr. 7-én, 6724/G. P. OL. id. h. 12—13. lap.

a kérelméhez arra vonatkozólag, hogy holmijai Petőfiéknél voltak letéve. Dr. Sass István orvos azt is bizonyította, hogy „1847. év végén” Petőfi Sándor gondjaira bízta Pákh Albert „könyvekkel s iratokkal megrakott ládáját”, és hogy ezek Petőfi „holmijének hivatalos elkobzásáig folytonosan az ő szállásán őriztettek legyen”.²⁵ Pákh a folyamodványában nem szólt arról, hogy holmiját egy ideig Czakó Zsigmond őrizte, és csak az ő öngyilkossága után, 1847. decemberében kerültek Petőfiékhez. Ez Szendrey Júlia harmadik kérelméből derült ki.

Tulajdonjogának bizonyítása közben könyveiről és kéziratairól Pákh a következőket írta: „különösen a' számos jogtani s philosophiai könyvek és kéziratbani tanulmányokból (miknek tárgyával köztudomás szerint Petőfi nem foglalkozott) eléggé bebizonyul, miképpen azok nem Petőfi tömegéhez hanem egyenesen az én vagyonomhoz tartozandók valának”. Pákh Albert részletes listát is csatolt kérelméhez a magáénak vallott holmikról: „Jegyzéke azon ingóságaimnak, mellyek 1847 évben Pestről történt elutazásom alkalmával Petőfi Sándor úr gondviselése alá bízván, az utóbbinak holmijével együtt a cs. k. álladalmi főügyészség által lefoglaltattak”. A bútorok, ágyneműek, ruhafélék után pontosan, cím szerint felsorolta a visszakért könyveket, kéziratokat jegyzeteket, okmányait. Ebben kizárólag olyan könyveket és kéziratokat találunk, amelyek a Kotaszek-féle könyvjegyzékben is szerepelnek. A főügyészség hivatalában Pákhnak meg is mutatták Kotaszek listáját, hisz 1850. aug. 19-én Pákh Albert ezen igazolta a 138. tétel alatt feltüntetett bizonyítványai átvételét.²⁶

Pákh Albert listáján aláírás és keltezés nélkül, ceruzával a következő feljegyzést tették: „NB Ezenkönyveket természetben vissza kapta”. Jogos volt tehát a feltevés, hogy az állami főügyészség a jegyzékben feltüntetett könyveknek legalább egy részét Pákh Albertnek valóban visszaadta.²⁷ Az okmányok tüzetesebb megvizsgálása során azonban meg lehetett állapítani, hogy miután Szendrey Júlia óvást emelt az ellen, hogy bizonyos ingóságokat Pákh Albertnek engedjenek át, és a tulajdonjog tisztázása végett közös tárgyalást kért, a *főügyészség a Pákhtól a sajátjának vallott könyveket is végül Szendrey Juliának adta ki*.

A költő özvegye egyhamar tudomást szerzett arról, hogy az állami főügyészség átíratára a kamarai igazgatóság Pákh Albertet kártalanította. Minthogy az árverésen eladott holmik egy részét Pákh tulajdonának ismerték el, 54 pengő Ft-ot és néhány krajcárt megítéltek neki.²⁸ Szendrey Júlia 1851. febr. 19-én kelt, immár harmadik folyamodványában kifejezte azt az aggodalmát, hogy Pákh Albertnek olyan tárgyak ellenértékét is kifizették, amelyek az ő tulajdonukat képezték. Így „azon esetre, ha a' tömeg kiadása részemre kegyesen elhatározatni fog, vagyonom méltatlanul csorbulást szenved”. Előadta, hogy Pákh előbb Czakónál helyezte el holmiját, s „az ő barátai által, mintegy erőszakolva bíztak gondviselésünkre”. Ha tehát ezeknek egy része

²⁵ Dr. Sass Istvánén kívül Csengeri Antal és Kanya Pál „igazgató-tanár” nyilatkozatát csatolta Pákh Albert a kérelméhez. OL. O. 171. sz. 86–91. l.

²⁶ Pákh Albert „Egy fa láda mellyben a' következő könyvek s irományok valának” cím után 1–47. tétel alatt foglalta jegyzékbe a magáénak ismert könyveket és kéziratokat. OL. id. h. 28–29. l. Ld. a PÖM 251–256. lapon közölt jegyzékben a (P)-vel jelölt tételeket.

²⁷ Ld. PÖM. V. 251.

²⁸ OL. id. h. 34. l. Pákh jegyzéke alapján az árverési jegyzőkönyv tételét pontosan ellenőrizték, s megállapították, hogy ezek eladásából mennyi folyt be. Ezt az összeget fizették ki Pákh Albertnek (uo. 53–54. és 55. l.).

esetleg „a zavarban széthurezoltatott”, azért ő nem felelhet, „mert Pákh úr irányában semmi kötelezettséget nem vállaltunk magunkra”. Kérte a Pákh javára hozott ítélet felfüggesztését és a saját folyamodványai, kérései elintézését.²⁹

A Petőfi-féle lefoglalt hagyaték ily módon bonyolulttá vált ügyében a döntés meghozását most már Hegyesy Péter főügyész sem halogathatta tovább. Kénytelen volt érdemben foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy helytállók-e Szendrey Júlia és ügyvédje immár három folyamodványban előadott érvei, a még meglévő, visszakért ingóságokat ki lehet-e neki adni, illetőleg az elárverezett tárgyak ellenértékét vissza kell-e fizetniük. Felvilágosítást és állásfoglalást a főügyészség attól a legfelső hatóságtól kért, amely a hadi állapot és jog alapján élet és halál ura volt, s a politikai okból elítéltek vagyonáról, ennek elkobzásáról is határozott: a *cs. k. haditörvényszéktől*. Az ide 1851. márc. 6-án küldött átirata magyar fordításban így szólt:

„Hogy az elmenekült, eltűnt és állítólag már meghalt Petőfy Sándor lefoglalt javainak ügyében a további megfelelő intézkedéseket megtehessek, van szerencsém a tekintetes esk. haditörvényszéket megkérni, tudassa velünk, hogy az említett szemben folytattak-e haditörvényszéki eljárást és milyen eredménnyel.”

A fogalmazvány szövegében betoldásként találjuk az „állítólag már meghalt” és a „milyen eredménnyel” részeket.³⁰

A haditörvényszék gyorsan válaszolt. Már 1851. márc. 9-én közölte:

„A f. hó 6-án kelt 5092 és 6724. sz. becses kérésükre a haditörvényszék a cs. k. főügyészséggel közli, hogy náluk Petőfy Sándorra vonatkozólag semmi elő nem került, és így nem volt indok vele szemben bírósági eljárásra.”³¹

Rövid és határozott válasz. Nem foglalkozott Petőfinek a forradalom és szabadságharc idején akkor is közismert tevékenységével, egyszerűen tényt közölt. Hogy pedig az osztrák hatóságok a szabadságharc leverése után Petőfi ellen nem indítottak eljárást, őt nem idézték a haditörvényszék elé, annak csak egy magyarázata lehet: *biztos értesülésüknek kellett lenni a költő elesetéről*.

²⁹ Uo. 94—95. l.

³⁰ Uo. 41. l. Az eredeti szöveg: „Um in Betreff der sequestrirten Effecten des flüchtig gewordenen verschollenen und angeblich bereits mit Tod abgegangenen Alex. Petőfy das weiters Geeignete veranlassen zu können, gebe ich mir die Ehre das löbliche kk. Kriegsgericht diensthöflichst zu ersuchen anher bekannt geben zu wollen, ob das kriegsgerichtliche Verfahren, und mit welchem Erfolg gegen den Obgenannten eingeleitet worden sei?”

³¹ Uo. 39. l., a pesti haditörvényszék 762. sz. átirata: „Auf das geschätzte Ansuchen vom 6-te d. M. Nro 5092 et 6724. beehrt sich das Kriegsgericht der löblichen k. k. General-Prokuratur zu erwiedern, dass bei demselben betreff des Alexander Petőfy Nichts vorgekommen, und daher auch kein Anlass zu einem gerichtlichen Einschreiten wider ihn vorhanden gewesen ist.” Azokban a nyilvántartásokban, amelyeket a Haditörvényszék az „1848 és 1849 évi magyar forradalomban való részvétel és egyéb politikai vétségek miatt” vizsgálat alatt állott személyekről vezetett, Petőfi Sándor neve valóban nem szerepel. *Haditörténelmi Intézet Levéltára*, Bp., Bach-korszak iratanyaga. K. K. Kriegsgericht zu Pest, „Consignation über sämtliche, wegen Betheiligung und sonstigen politischen Verbrechen beim obigen Kriegsgerichte in Untersuchung gestandenen Individuen.” Ebben és a többi nyilvántartásukban pl. Vörösmarty Mihály, Egressy Gábor, Sárosi Gyula, Pálffy Albert, Vahot Imre, Madách Imre, a költő öccse, Petőfi István nevét is megtaláljuk, Petőfi Sándor azonban hiányzik. (Index politisch Compromittierte aus der Revolution 1848/9 und der Gegenwart.” Uo. 105. sz. kötet. — „Verzeichniss der in kriegsgerichtlicher untersuchung gestandenen Individuen.” Uo. 45. sz. köt.

A haditörvényszék válaszában megérkezése után a főügyészség Szendrey Júlia kérelme ügyében már gyorsan intézkedett. Legelőször is visszaadta a költő özvegyének az ingóságok elkobzása óta az állami főügyészség használatában volt bútorokat, 1851. márc. 19-én.³² Így is az önkényuralom hivatala több mint egy évig használta Petőfi íróasztalát és meghitt családi otthonának bútorait.

Ezután a budai pénzügyigazgatóságot értesítette a haditörvényszék jelentéséről, közölve, hogy most már „valóban nem marad más, minthogy a kérdéses javakat a kérelmezőnek, mint akit ezek úgy is, mint özvegyet s úgy is, mint Petőfitől származó kiskorú fiának gyámját megilletnek, kiadják”. Intézkedett tehát, hogy az árverés alkalmával az ingóságokért bevételezett 226 Ft 29 kr-ból a Pákh Albertnek már kifizetett 54 Ft 8 $\frac{1}{2}$ kr levonása után fennmaradó összeget Szendrey Júliának fizessék ki.³³

Nem ment ilyen egyszerűen a képek, kották és különösen a könyvek visszaadása. Az állami főügyészség ugyanis vigyázott arra, hogy politikai szempontból kifogásolható tárgyak és könyvek ne kerüljenek ki a hivatalból.

1850 januárjában, az elkobzáskor 32 tétel alatt Petőfiék 57 képét foglalták jegyzékbe. Ezek között a 31. sorszám alatt 25 db „különféle rajzdarabok” megjelöléssel találkozunk, tehát csak összegezve említettek nagyobb számú képet. Valószínűleg ezek között voltak Petőfinek máig fennmaradt és ismert sajátkezű rajzai is.³⁴

Mint „Petőfiné született Szendrey Júlia megbízottja”, 1851. május 31-én Gyurits Antal jelentkezett a főügyészségen a képekért és kottáért. A képek jegyzékére írt átvételi elismervénye így szól: „Az ezen jegyzékben foglalt hangjegyeket és képeket azoknak kivételével, melyek veres plajbásszal ki jelelvék, Petőfiné asszonyság részére mai napon átvettem”.

A következő 8 képet jelölték meg a leltárjegyzékben „veres plajbásszal”, amelyeket a főügyészség ez alkalommal nem adott vissza:

Litographie in Goldrahm sammt Glasz gebrochen	Portrait des Vergniaud.
dto dto dto	Portrait des Merlin De Thionville.
Lithographie in Goldrahm ohne Glasz	Portrait des Roland.
dto dto dto	Portrait des Gamill de Simoulins.
dto dto dto	des Danton
dto in Goldrahm mit gebrochenem Glas	Portrait des Robespierre.
dto in Goldrahm samt Glasz	Portrait des Gh. Lameth.
dto dto mit gebrochenem Glasz	Portrait des St Just.

A francia forradalmárok arany rámába foglalt arképeinek nagy részén tehát az üveg, bizonyára a többszöri beraktározás, hurcolgatás közben már összetört.³⁵

Itt jegyezzük meg, hogy egy év múlva, 1852. május 14-én, amikor Szendrey Júliának a főügyészségen addig visszatartott könyveket is végre átadták, nemcsak a fenti nyolc képet adták vissza, hanem még az alábbi nyolcat is, amelyeket eddig cím szerint nem is vettek jegyzékbe:

³² 1 db fehér-kék szövettel bevont kanapét, 6 db ugyanilyen huzatú széket és 1 db „zsellej széket”, 1 db zöld posztóval bevont íróasztalt, 1 db ernyővel ellátott lámpát és 2 db „pökő ládát”. OL. uo. 81. l.

³³ OL. id. h. 41. l., a general prokuratura 7038/G. P. sz. iratának fogalmazványi példánya. Elküldték 1851. márc. 28-án.

³⁴ Jegyzéküket ld. PÖM VII. 551 és a kötet végén belőlük néhány másolatot.

³⁵ A képek jegyzéke az említett megjelölésekkel OL. uo. 4. l.

Condorcet, Tallien, P. J. de Béranger, A. Lameth, Lafayette, Petion, Marat, David „aczellből metszett arczképeit”. Az átvételi „térítvény”-en Szendrey Júlia a képekkel kapcsolatban kötelezettséget is vállalt: „a’ cs. k. állad. Főügyvédi Hivatal részéről mint néhai Petőfy Sándor lezárva volt tömegéhez tartozókat azon kijelentéssel vettem kezemhez, hogy azokat csupán könyvtáromban fogom tartani.”³⁶ Hogy kifüggesztve-e vagy becsomagolva, azt már nem kötötték ki. Mindenesetre ez az átvételi elismervény is arra utalt, hogy a képeket Petőfi ugyanekkor visszaadott könyvtára tartozékának tekintették.

Petőfiék zeneműveit a másodszori foglálás alkalmával, a könyvekkel egy időben foglalták jegyzékbe. A 212 tételt tartalmazó lista jóval több zeneművet foglalt magába, mert egy helyen „Verschiedene Muzikalien Stüke” címen 50 db kottát említettek. E zeneművek túlnyomó része kétségtől Szendrey Júlia tulajdonát képezte, de voltak köztük kimondottan a Petőfi gyűjteményéhez tartozók is, mint pl. költeményeinek megzenésített darabjai. Nem csoda, hogy az állami főügyészség a zeneműveket is ellenőrizte, talált közöttük visszatartandókat, és a „veres plajbász” itt is működött. Mindössze azonban csak négy művet nem adtak vissza:

- 109. sz. a. Rabházának Fia Szénfi Gusztávtól,
- 210 „ „ Nemzeti Dal Petőfitől Zenére 's énekre szerzé Kálózdí János 2 példányban,
- 211 „ „ Hazának fia Szénfy Gusztávtól,
- 212. „ „ La Marsaillaise Marche Nationale, 2 példányban.³⁷

Hogy ezeket Szendrey Júlia később, az előbb említett képekkel és a könyvekkel visszakapta-e, arra nincs adatunk.

Petőfi lefoglalt és még 1850 januárjában beszállított *könyvei* visszajuttatásának kérdésével a főügyészség csak a behozatal után két év múlva kezdett foglalkozni. Mindenekelőtt a hivatal egyik írnokát utasították, hogy a Kotaszek-féle könyvjegyzék alapján állapítsa meg, mely könyvek találhatók még a főügyészségen. Erről a következő okmányszöveg szól:

„Fuhrmann Alajos szóbeli meghagyás következtében néhai Petőfy Sándor lezárolt, és a Hivatalban létező könyvek gyűjteményéről készített Lajstromot átvizsgálván, a’ még meglevő könyvekről általa készített új lajstromot bemutatja a’ régivel együtt. Ddo. 26-k Januar 1852.”³⁸

Fuhrmann Alajosnak ez az újabb könyvjegyzéke a Kotaszek-féle összeírás 146 tételével szemben már csak 105 tételt tartalmaz. *Csak a könyveket foglalja magába.* A kéziratokra, szemben a korábbi jegyzékkel, nem terjeszkedett ki. A számszerű eltérést részben ez okozza, részben pedig számos könyv eltűnése. Az új jegyzék alapján kívánta a főügyészség a cenzori ellenőrzést is elvégeztetni.³⁹ Azt a kérdést, hogy mely könyvek és milyen módon tűntek el a főügyészség hivatalából, a megmaradt okmányok szerint nem vizsgáltatták ki.

³⁶ Uo. 30. l. Petőfiéket ezeket a képeket Gerő József id. cikke nem említi. Valószínűleg szintén a 25 db különféle rajz csoportjából kerültek elő.

³⁷ A zeneművek jegyzéke OL. id. h. 215. l. E zeneművek tartalmi vizsgálata Petőfiék otthonának zenei élete, hangulata szempontjából külön érdekes tanulmány tárgya lehetne. Külföldi nagy zeneszerzők alkotásai éppúgy megtalálhatók köztük, mint magyar népdalfeldolgozások, magyar történelmi témájú zeneművek. Kiadására a készülő Petőfi-Okmánytárban kerül sor.

³⁸ OL. uo. 22. l., 239/G. P. sz. akta.

³⁹ Fuhrmannak az OL. id. iratai 16–17. lapján levő jegyzékét a Kritikai Kiadás „Szendrey Júlia-féle lista” néven említi. PÖM. V. 251. Ez csak annyiban értendő így, hogy Szendrey Júlia ezt írta alá, amikor a könyveket visszakapta. Itt Fuhrmann-féle listának nevezzük.

Fuhrmann könyvlistáját a főügyészség 1852. jan. 30-án Buth Ignác volt cenzornak a következő kéressel küldte meg (magyar fordításban): „Azzal a tiszteletteljes kéressel közöljük, hogy a tiltott könyveket megjelölni szíveskedjék”.⁴⁰ Buth Ignác néhány nap múlva már megküldte jegyzékét azokról a könyvekről, amelyeket nyilvánosan nem lehet eladni, illetőleg amelyek visszatartandók. Az első csoportba, amelyek „Erga Schedam” eladhatók, „tekintettel a vásárló személyére”, vagyis megbízható egyéneknek, a Fuhrmann-féle jegyzék sorszáma szerint a következő műveket sorolta:

1. The works of lord Biron complete in one volume Francfort a. m. 837, 1 Band.
2. The Political works of Thomas Moore compl. in one volum. London 1846. 1 Band.
14. Coll. of Brit. Auth. Tauchnitz Ed. The Works of Lord Byron. Leibzig 842 1 Band.
77. Byrons sämtliche Werke v. A. Böttger. Leibzig 1847. 1. 2. 3. 4. 5. 9. 10 et 12. Theil in B. 8.

„Damnatur”, tehát kárhoytatott, tiltott megjelöléssel Buth csupán két művet látott el:

94. Gedichte v. Blumauer, Wien 1787. II. Th. 1 Band.
96. Briefe aus Paris v. L. Börne 1830—31. Hamburg 1832. I. t 1 Band.

További öt könyvről Buth megjegyezte, hogy esetleg ezek is tiltottak lennének, de mivel hat év során összeállított katalógusait 1848-ban fel kellett küldenie Budára, s azóta nem folytat cenzori tevékenységet, nem tud határozottan véleményt mondani. Ezek a következők:

7. Esprit de la Révolution et de la Constitution de France par Saint Just Paris 1791. 1 Band.
8. Histoire des Montagnards par Alphonse Esquiros, Paris 1847. 2 Bänder.
9. Choix des Plus Beaux Discours du temps de la Revolution francaise par A. Lieber, Stuttgart 1844 1-ter Band.⁴¹
18. Les Trois Journées De Février par Xav. de Montépin. Paris 1848. 1 Band.
19. La Gouvernement Provisoire Histoire Anecdotique et Politique par Xav. de Montépin Paris 1848. 1 Band.

Buth könyvvizsgáló bizonytalansága miatt a főügyészség ezután a helytartótanácstól kérte az 1848-ban felküldött katalógus kölcsönadását. Közölte, hogy a „rebellisektől elvett, még hivatalukban található könyvek” ellenőrzése céljából van rá szükségük. A helytartótanács hamarosan át is küldte Hegyesy főállamügyésznek a kért jegyzékeket, s miután az állami főügyészség úgy vélhette, hogy most már mindent megtett a könyvek ellenőrzése érdekében, azokat át is adhatja.

Annak a problémának a tisztázása érdekében, hogy ki vagy kik kapták meg végül is a lefoglalt könyveket és kéziratokat, idéznünk kell Pákh Albertnek 1852. febr. 13-án, tehát még a könyvek ellenőriztetése előtt kelt átvételi elismervényét:

„Hogy Petőfi Sándornál letétben volt 's annak ingóságaival együtt lezárolt irományaimat, úgy szintén a' Pesti Hírlap 1845 évi második félévi folyamát, mint sajátomat a' Cs. k. Pest kerületi Főtörvényszéki Álladalmi Főügyvédségtől kezemhez visszanyertem, ezennel elismerem.”⁴²

⁴⁰ A jegyzék hátlapján, Hegyesy Péter főügyész aláírásával.

⁴¹ E beszédgyűjtemény szerkesztőjének nevét a lista tévesen írta Lieber-nek. Miként Lukácsy Sándor megállapította, és volt szíves velem közölni, a helye s név: Leber.

⁴² OL. id. iratesomó 93. l.

Pákhnak ez a sajátkezűleg írt elismervénye bizonyítja, hogy irományain és egyetlen hírlapkötetén kívül mást nem ítelt oda neki a főügyészség. *A könyveket mind Szendrey Júlia kapta vissza.* Ennek kétségtelen bizonyossága a Fuhrmann-féle könyvjegyzéken található, sajátkezűleg írt elismervénye:

„Hogy a cs. k. álladalmi Fő-Ügyészség kegyes rendelete folytán a fenn elősorolt könyveket mai napon átvettem, ezennel bizonyítom.

Pest, május 14. 1852.

Szendrey Júlia

Petőfi Sándornak hátrahagyott özvegye.

A főügyészség részéről Szendrey Júlia iránt bizonyos engedékenységgel a könyvek visszaadásával kapcsolatban is kétségkívül megnyilvánult. Feltehetőleg csak azért, hogy a részükre is terhes, sok huzavonával járó ügyet végérvényesen felszámolják. Így kaphatta vissza Szendrey Júlia azokat a könyveket is, amelyeket Buth cenzor nemrég még tiltottaknak minősített. Sőt még azt a szótárt is visszaadták neki, amelybe Petőfi sajátkezűleg írta be: *„Requírálta Szászsebesben 1849-ben Petőfi Sándor”*. E kétkötetes szótár a Fuhrmann-féle jegyzék 104. tétele alatt is megtalálható:

Latein-Deutsch et Deutsch-Lateinisches Wörterbuch v. Dr. K. E. Georges. Leipzig 1837. 1-t et 2-t B.

Fuhrmann „NB.” jele Petőfi e bejegyzésére külön is felhívta a figyelmet, s közölte: „az előbbi tulajdonos Drasser”⁴³

Az alatt a két év alatt, amíg Petőfi könyveit az állami főügyészség tartotta lefoglalva, itt 26 mű tűnt el. Ez a Kotaszek-féle és a Fuhrmann-féle listák összevetéséből tűnik ki. Köztük 10 olyan mű van, amelyet Pákh is a sajátjának vallott. Az eltűnt könyvek jegyzékét alább közöljük, utalva a Kotaszek-féle jegyzék sorszáma és (P) megjelöléssel a Pákh Alberttől is visszaigényelt könyvekre:

33. Taschen Wörterbuch der ungarisch-deutschen Sprache. Leipzig 1 Band.
49. Magyar Sunád avagy I. Béla nevetlen Író-Deákja. Debreczen 1799. 1 Band.
60. Kézikönyv a' honvéd tüzéség számára. Kiadta a' nemzetőr seregi tanács Pesten 1848. 1 Band.
81. Magyar Századok Virágtul — Budán 1816. 2 Bänder.
82. Emlény 1843-ik évre Pest. — 1 Band.
83. Petőfi Sándor összes Költeményei 1842—1846. Pest 1848 — 2 Bänder.
84. Hétköznapi regény Jókai Mórtól Pest 1846. 1-ter Band. (P)
85. Barna Ignác versei Budán 1846. — 1 Band.
86. Anyos Pál munkáji. Bétsben 1789 — 1 Band.
89. Német-francia, és angolországi utijegyzetek — Irinyitől Hálában 1846. 1 Bd. (P)
91. Vierteljahrchrift aus u. für Ungarn Leipzig 1843 — 2 Bänder. (P)
93. Népregék, népmondák. Tompa Mihálytól Pest. 1846 — 1 Bd. (P)
95. Herzenklänge. Dichtungen v. G. Treumund Leipzig 1845. 1 Band. (P)
99. Magyar útképek Pongrácz Lajostól Pest 1845 — 1 Bd. (P)
100. Villanyák Greguss Augusztól Lipcsén 1847. — 1 Bd.
104. Egy magyar király írta Húgo Károly Pest 1847. — 1 Bd.
107. Ujabb költemények Kerényi Frigyesztől Pest 1846 — 1 Bd. (P)
110. Felelet Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól Pest 1841 — 1 Bd.
112. Ungarische Volkslieder v. Anton Vilney Leipzig 1848 1 Bd.

⁴³ E relikviát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi, P. 95/1—2. sz. A szótárral és a benne levő bejegyzéssel foglalkoznak a Petőfi-kiadványok — PÖM. VII. 524, 585—586, *Dienes*: Petőfi a szabadságharcban, 88 —, de mivel nem szerepel a költő *könyvtárából* megmaradt művek jegyzékében — PÖM V. 256—258 —, a kiadványok nem utalnak arra, hogy ez a szótár is Petőfi lefoglalt könyvtárából származik.

118. Költeményei egy elevenek szabadon Herweg után Magos Ernő Pest. 1848 1. kötet — 1 Bd.
 120. Anthologia Berzsenyi Dániel munkáiból Kassán 1836 — 1 Bd. (P)
 121. Murány Ostroma — Beszély Arany Jánostul 1848 — 1 Bd.
 129. Magyar czimertár Günther és Gaimtől — 4 Tafel mit 100 verschiedenen Wappen.
 130. Magyarföld és népei eredeti képekben Vahot Imrétől mit 12 Bildern 4 Hefte. (P)
 143. Unvollständiger Márczius 15dike v. 1848. 1949 sammt Fragmenten der Életképek. (Az Életképeket P)

Az állami főügyészség hivatalában pártfogóra talált könyvek tehát csaknem kivétel nélkül szépirodalmi tárgyúak. Politikai, katonai vonatkozásai miatt csak a Márczius Tizenötödike, Kossuth Felelete és a tüzérségi oktatókönyv érdekelhette a hatóságokat. Petőfi egykori könyvtárának máig megőrzött maradványai közül 14 művön a Kotaszek-féle leltár sorszáma megmaradt.⁴⁴

A Petőfi-féle javak lefoglalásának ügye egyébként a főügyészségen akkor ért véget, amikor a pesti katonai parancsnokságnak 1852. nov. 22-én átküldték a lefoglalás óta náluk őrzött néhány tárgyat: Petőfi vívókardját, egy kétesövű pisztolyt, egy háromszínű zászlót és egy 15 kr-os Kossuth-bankót. Ezzel kapcsolatban írta a főügyészség: „a kérdéses tárgyakra vonatkozó tárgyalás befejeződött . . .”⁴⁵ Az említett „tricolor Fahne” — a lefoglaláskor 1 Ft-ra becsülték — az a zászló lehetett, amelyről Petőfi költeményének sorai szólnak: „*Varrd meg azt a zászlót, feleségem!*” Bizonyára Gerő József sem tévedett, hogy az árverésen néhány krajcárért eladott „vörös sapka” Szendrey Júlia jakobinus sapkája volt.

Azokra a kutatásokra, amelyek e tanulmány megírásához vezettek, főképp az ösztönzött, hogy régtől foglalkoztatott a kérdés, hova kerülhettek a Petőfi lefoglalt könyveinek jegyzékében említett *kéziratok*:

132. Az apostol. 1 Heft. Manuscript.
 140. Briefe an Petőfi Sándor, grösstentheils aus dem ung. Lager, Jahr 1848—49, sammt Gedichten, geschrieben meistens in Bezug auf die Rebellion.
 142. Diverse Papiere.
 144. Ein grosser Korb mit revolutionären Gedichten und Tagebuch, gedr. v. Petőfi Sándor.

Lehet-e még remény a felkutatásukra? Melyik abszolutizmus-kori hivatal archívumába kerülhettek? Vagy Szendrey Júlia ezeket is visszakapta a könyvekkel együtt? Ezekre a kérdésekre kerestem feleletet.

Az elkobzásra vonatkozó okmányokból csak azt lehetett megállapítani, hogy ezek között nincs olyan feljegyzés, elismervény, amely szerint Szendrey Júlia *kéziratokat* is visszakapott. *Egy kétségtelen adat, megállapítás mégis azt bizonyítja, hogy Szendrey Júliának kéziratokat is visszaadtak.*

Az *apostol* egyetlen példányban megmaradt kéziratáról tudtuk megállapítani, hogy ez azonos a Petőfi lefoglalt művei közt említett „Manuscript”-tal. *Ma is megtalálható ugyanis rajta az elkobzás idején ráírt 132-es sorszám.*⁴⁶

⁴⁴ Ld. PÖM V. 256—258. Ugyanitt a könyvek előkerülésére vonatkozó utalások, jegyzetek.

⁴⁵ „ . . . die Verhandlung der fraglichen Gegenstände zum Abschlusse gekommen ist. . . ” OL. id. h. 33. 1. — A vívókardhoz vívókesztyűk is tartoztak, de ezeket eladták. Ezek, a pisztoly s az első házkutatáskor talált „14 darab erős fegyver töltvények” talán még abból az időből származtak, amikor — a szabadszállási követválasztás után — Petőfi párbajra készült.

⁴⁶ OSzK Fond VII/10. sz. A kék karton borítólapon első oldalának bal alsó sarkában, ráragasztott, már megrongálódott kis fehér papíron a tintával írt, barnássá fakult 132-es

Az *apostol* azonosságának megállapítása természetesen még nem bizonyítja, hogy a költő özvegye férje többi kéziratát, verseit, leveleit, a „különféle papírok” megjelölésen értendő okmányokat, az egy kosárra menő nyomtatott forradalmi költeményt, naplót hiánytalanul visszakapta. Ezek még az államügyészség hivatalában is éppúgy ki voltak téve az eltűnés veszélyének, mint a könyvek. Viszont ami megmaradt, azt a főügyészség valószínűleg nem tartotta vissza, s nem semmisítette meg, hisz a tiltott könyveket és a francia forradalmárok visszatartott képeit is átadta Szendrey Júliának a végső felszámolásakor.

Ismerünk is nagyobb számú kéziratot, amelyeket Petőfi lefoglalt irományai-ból származónak tekinthetünk. Ezek Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán elhunytával *Petőfi István birtokába kerültek*. Ő halála előtt a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményében levő, Petőfi István hagyatékából idekerült Petőfi-kéziratok nagy része bizonyára a költő egykor lefoglalt iratai közül származik.⁴⁷

A főügyészség Szendrey Júliának csak két lefoglalt okmányt nem adott ki. Ezek ma is az Országos Levéltárban, a Petőfi ingóságainak lefoglalásáról szóló iratok közt található: Petőfi két nyugtája. Az egyik arról szól, hogy 1849. febr. 26-án a kolozsvári áll. pénztárnak Debrecenből általa küldött 60 000 Ft-ot átadta, a másik pedig arról, hogy 1849. jún. 26-án Pestről Bemnek 200 Ft-ot visszaküldött. E nyugtákat Kotaszek jegyzéke is nyomtatékosan fel-tűntette a 145. és 146. tétel alatt.⁴⁸

Petőfi lefoglalt, majd utóbb Szendrey Júliának visszaadott *zeneműveiről* nem sokat tudunk, hisz eddig még e kották jegyzéke sem került a nyilvánosság elé. Két zeneművet sikerült azonosítanunk.

A zár alá vett zeneművek jegyzékében 55. sz. alatt találjuk „Isten hozott Csárdás Kirch Jánostól” e. kottát. Ez a zenemű szintén Petőfi István hagyatékából került az OSzK birtokába. A pontos címe: *Isten hozott csárdás* Uti emlék Szatmárból Obernyik Petőfinek Zongorára szerzé Kirch János N. Károlyban 16. dik M. Wagner Józsefnél Pesten. — A címlap alján Szendrey Júlia kézírása: *Julia 1846 Sept. 8-án.*⁴⁹

A lefoglalt kották közt a 152. sorszámú címe: „*Kinizsi notája Fái Fáy Lászlótól.*” — Szintén Petőfi Istvántól került a Nemzeti Múzeum birtokába az a három lapból álló, kézzel írott kotta, amelynek első lapján *Kinizsi notája szerzette Fái Fáy László* cím, a lap alján pedig Petőfi sajátkezű írása: *Leírta Petőfi Sándor* található. Ugyanitt Szendrey Júlia kézírásával: *S. Júlia 1847.* A kottalapok népdalokat, népdalszövegeket is tartalmaznak, köztük a „*Cserebogár, sárga cserebogár . . .*” kezdetű dalt. Ennek utolsó sorát: *Csak azt mondd meg: rózsámé lesz-e?* kiemelten, nagyobb betűvel leírva találjuk. Egy másik népdal szövegéből idézve: *Három bokor fekete nád, Tagadd meg értem az anyád! . . .*⁵⁰

szám jól látható. Az összefüggések ismeretének hiányában a bibliográfiai leírások és ismertetések eddig nem figyeltek fel erre a számrá (*Majláth Béla* ismertetése, Magyar Könyvszemle 1880. 201—202., PÖM III. 342.) *Az apostol* kézírata 1880-ban Petőfi István hagyatékából került a Nemzeti Múzeum birtokába. Petőfi István hagyatéki jegyzékében is a 10-es számot kapta.

⁴⁷ Id. a *Majláth Béla* közlésében leírt, Petőfi István hagyatékából származó és az OSzK Fond VII. csoportban található kéziratokat. Néhány francia forradalmár arképét is megtaláljuk köztük, amelyeket Szendrey Júlia a főügyészségtől visszakapott.

⁴⁸ OL. id. h. 35. és 36. l. — Róluk ld. *Dienes* id. m. 107, 109, 171, 510. és PÖM. VII. 212, 484—45. Erre a két nyugtára Kotaszek külön felhívta az állami főügyészség figyelmét, mert úgy vélte, leginkább kompromittálók a költőre. OL. id. h. 52. l.

⁴⁹ OSzK Kézirattára Fond VII/78. I.

⁵⁰ Uo. Fond VII/78. II. E kotta ismertetését ld. *Majláth—Thallóczy*: Petőfi Sándor hátrahagyott kézíratai és könyvtára, Magy. Könyvszle 1880. 209. és PÖM VII. 529, 599.

Nem lehet véletlen, hogy kottái közül Szendrey Júlia éppen ezt a kettőt gondosan megőrizte, így meg is maradt. Hisz az előbbire írt dátum Petőfivel való megismerkedésének napja. Bizonyára tőle is kapta ezt a költőhöz írt dalt. A második, 1847-es évszámmal és a népdalok tartalmával a szerelmesek kétkezésére, küzdelmére utal, Petőfi kezeirását őrzi. Szendrey Júlia számára e zeneművek élete végéig a hozzájuk fűződő mély érzelmeket, emlékeket jelentették.

A Petőfi elkobzott javairól végzett vizsgáladás nemcsak a költőre vonatkozó életrajzi ismereteinket, filológiai tájékozottságunkat gazdagítja, hanem további kutatásokra is ösztönözhet.

KÁROLY MEZŐSI

Petőfi's seized library and papers

Sándor Petőfi, the great Hungarian poet was accused of „lese-majesty and high treason” by the organs of Austrian neoabsolutism for his revolutionary activities and writings. In February, 1849, his furniture and personal properties found at his flat in Pest were seized. The poet's books and papers had been hidden by his parents, so they did not fall into the hands of the authorities. After the victories of the Honvéd Army in the spring of 1849 and the recapture of the capital Petőfi moved to a new flat but soon, on 31st July, 1849, he fell in the fightings for Transylvania at Segesvár as a major of the Honvéds. In January, 1850, his belongings were confiscated for the second time by the office of the public prosecutor in Pest. Most of them were sold by auction, but the public prosecutor had his more valuable pieces of furniture, his books, writings and pictures transferred into his office. The widow of the poet, Julia Szendrey, filed three petitions requesting the returning of the properties. She argued that the furniture was bought not on the money of the penniless poet, but against a cash received from her well-to-do father, so the seized property belongs to her and her infant son left by Petőfi. She succeeded in suing back her furniture and the equivalent of the sold properties, but the returning of the books and manuscripts was long under consideration. They even had them examined by a censor, to decide which books should be retained. The books and manuscripts were kept at the public prosecutor's office for more than two years and many of them got lost, but the rest was finally returned to the widow. The present article traces the fate of Petőfi's not unimportant literary remains on the basis of archival material and makes some biographical and bibliographical additions to our knowledge. Among others it proves that the only surviving autographic copy of *Az apostol* (The Apostle), one of the most important works of Petőfi is identical with the manuscript seized after the suppression of the Hungarian War of Independence.

Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai

A Duna-táji népek egymásrautaltsága olyan helyzeti, geopolitikai, kulturális és gazdasági adottság, amelyet közös történelmi szálak is szőnek át. Ennek az egymásrautaltságnak és így összefonódásnak is valamennyi területen számtalan példáját tudjuk regisztrálni. Itt most azokra a baráti, tudományos kapcsolatokra fogok rámutatni, amelyek KOLLÁR János (1793—1852) és a budapesti Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban EK) és annak tudós igazgatója, TOLDY Ferenc között jöttek létre. KOLLÁR, a szlávok nagy apostola, a *Slávy dcera* lírikus eposz világhírű szerzője, a szláv irodalmi kölcsönösség hirdetője harminc éven át (1819—1849) a ma is fennálló pesti szlovák evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Hatalmas és mai értelemben szakosítottnak is mondható könyvtára — ez a nem mindennapi gyűjtemény — amíg szóródása meg nem indult, KOLLÁR ötszobás lakásának csaknem zugát betöltötte; ezt famulusának és később utódjának, Jozef PODHRADSKÝnak feljegyzéseiből tudjuk. A gyűjtemény magva megmaradt; DRENYOVSKÝ János evang. lelkész és e sorok írója katalogizálta és azt most a budapesti szlovák evang. egyházközség gondozza és őrzi. Azt, hogy ez a könyvtár eredetileg és számszerűen hány önálló tételt tartalmazott, nem tudjuk, mert erre vonatkozó feljegyzésről vagy katalogizálásról sem tudunk; ha volt is ilyen, az elveszett. KOLLÁR könyvtárára vonatkozólag azonban igen sok utalás, feljegyzés maradt fenn, és így, ha nem is pontosan, de nagy vonalakban, bizonyos keretek között képet tudunk alkotni eredetéről, céljairól és egyes részének további sorsáról is. Ennek teljes feldolgozása még hátravan, az adatok össze vannak gyűjtve; itt egy fejezetet adok a Kollár-könyvtár történetéből, amely minket a legközelebb-ről érint és érdekel.

KOLLÁR gyűjteményének egy része, a magja, így az egyházi jellegű és a szolgálatban nélkülözhetetlen művek, más vonalon viszont az akkori cseh kultúrélet produktumai, például a múzeumi folyóiratok Budapesten maradtak. Ezeket részletesen címről címre, tételtől tételre tanulmányom második, még megírandó felében ugyanígy óhajtom bemutatni és felsorolni. A könyvtárnak, illetve lényeges részének fennmaradása részben véletlennek, részben (az ez egyszer hasznos) nemtörődömségnek tulajdonítható. Lelő-, illetve őrzőhelye 1867 után, a szlovák evang. templom felépítésétől és befejezésétől kezdve kétségtelenül a Rákóczi (akkor még Kerepesi) út ma 59/a számú épületében, valószínűleg a templomban volt, hiszen az ilyen nagy tömegű (10—12 ezer darab) közgyűjtemény jellegű könyvtártól, illetve annak kezelésétől úgy látszik mind a paróchus, mind a tanító szabadulni igyekezett. Egy bizonyos: 1965-ben, amikor felkutatására, rendszerezésére és megóvására sor került, a leghelyesebb helyekről kellett összeszedni a több évtizedes porral fedett, zugokban, templomi szekrényekben és lezárt fiókokban, sőt a torony lépcső-feljárataiban is szerteszét heverő könyveket, iratokat, faszceikulusokat. Néhány irat és könyv a lelkészi hivatalban is megmaradt.

Kollár, mint a legtöbb könyvgyűjtő, nemcsak óvta, őrizte gyűjteményét, hanem állandó mozgásban is tartotta; vásárolt, eladott, cserélt és nem utolsósorban ajándékozott is. Határozottan megállapíthatjuk azt is, hogy 1849. márc. 27-én, amikor végleg búcsút mondott Budapestnek, csaknem érintetlenül hagyta itt könyvvállományát, hiszen legföljebb néhány kedves emléket, könyvet vihett volna magával a nélkülözhetetlen úti holmi, ruházat, fehérenemű, élelmiszer mellett, és a katonai helyzet sem tette lehetővé a nagyobb magán-szállításokat. Ezt bizonyítják a Budapesten hagyott, a 16. századba visszanyúló egyházi művek is, amelyeket terjedelmük miatt sem tudott volna magával vinni. KOLLÁR már nem is lelkésznek, hanem végső fokon *egyetemi tanárnak* ment ki Bécsbe, de szemét könyvtáráról mégsem vette le haláláig, 1852 januárjáig, és — talán egy kisebb részét — maga után is küldette. Bécsben újabb könyvgyűjtésbe foghatott, mert özvegye kiárusította ottani könyveit.¹

1849-től kezdve a könyvtár sorsát lépésről lépésre követni nem tudom. Tekintettel arra, hogy a gyülekezet 1853-ban, illetve 1856-ban a Kerepesi úton már építi iskoláját és paróchiáját, feltételezhető az is, hogy az addig a Deák téren (akkor a Szénpiacon) elfekvő és Jozef PODHRADSKÝ lelkész gondozásában levő könyvtárt a központból egyidejűleg az iskola vagy a lelkészlak és iroda helyiségébe szállították át. Ennek pontos idejét ma már nem lehet megállapítani. 1965-ben azt regisztráltuk, ami megmaradt. Elhelyezéséből arra lehet következtetni, hogy — a könyvtár állagának szerencséjére — az egymást felváltó paróchusok megelégedtek azzal, hogy a rendezetlen és így előttük ismeretlen anyag jól el van helyezve, és sem idejük, sem kedvük nem volt hozzá, hogy a könyvtár lappangó voltát megszüntessék, szent csöndjét megbolygassák. Persze — különösen 1849-től kezdve — KOLLÁR távozása és korai halála után egy és más el is tűnhetett, el is kallódhatott vagy el is pusztulhatott a könyvanyagból; a könyvtárnak gazdája nem levén, egyes példányok esetleges „kikölcsönzését” vagy eltűnését senki sem tartotta számon.

ORMIS szlovák bibliográfus és irodalomtörténész nagyszabású összeállításá² idevonatkozó adatokat is tartalmaz. A csaknem 3000 tétel alapos szemügyre vételezése után 13 helyen találtam a könyvtárra vonatkozó vagy azzal kapcsolatos adalékot. Ezek szerint az 1833-ban alapított pesti Orvostudományi Társaság részesült könyvadományban; a továbbiakban BOBČEK egyházi szarvasi unokaöccsének (1854-i és 1882-i adatok), a lőcsei szlovák ifjúsági önképzőkörnek és egy szlovák egyetemi hallgatónak voltak KOLLÁRTól ajándékozott művei; a prágai múzeum 1830-ban KOLLÁRTól és 1891-ben lányától, illetve vejétől kapott könyveket.

Mielőtt ezeket az adatokat is feldolgoznom, elsősorban a budapesti Egyetemi Könyvtár és KOLLÁR János kapcsolataira óhajtok rámutatni nemcsak azért, mert hozzánk ma is ez áll legközelebb, hanem azért is, mert ezek a kapcsolatok is rávilágítanak azokra a szoros baráti nexusokra, amelyek KOLLÁR Bécsbe távozása után is fennállottak közötté és a magyar tudomány vezető tényezői között.³

¹ ŠEMBEROVA, Zdeňka: *Drobné vzpomínky*. A PASTRNEK szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötetben (*Jan Kollár 1793—1852*. Viedeň, 1893. 81. p.). A szerző ŠEMBERA bécsi egy. tanárt idézi, aki szerinte jó tanácsadója volt KOLLÁR özvegyének férje értékes könyvtárának eladásánál.

² Ján V. ORMIS: *Bibliografia Jána Kollára*. Bratislava, 1954.

³ Itt hálás köszönetemet fejezem ki dr. TÓTH Andrásnak, az EK osztályvezetőjének, aki az erre vonatkozó dokumentumokat fáradságos utánjárás után rendelkezésemre bocsátotta.

Az EK-nak akkor már TOLDY Ferenc volt az igazgatója, akinek magatartását és szerepét, főleg tudománypolitikai működését TÓTH András világította meg.⁴ TOLDY Ferenc 1843-tól állt az EK élén, a kapcsolatok közötté és KOLLÁR között már jóval a forradalom előtt indultak meg. Ezek szubjektív alapját most már hiába akarnók beállítani, annyi azonban bizonyos, hogy egymás működését és közéleti tevékenységét jól ismerték és a kölcsönös megbecsülés, egymás értékeinek ismerete és elismerése volt az alap, amely KOLLÁR magyar barátai közé sorolhatta a nagynevű irodalomtörténészt is. Kétségtelen az is, hogy KOLLÁR esetében a tudományos kutatásnak szeretete nyilvánult meg egy vezető magyar kultúrintézménnyel kapcsolatban, amelynek eladott, adományozott és amellyel csereviszonyba is került. KOLLÁR mint az EK gyűjteményének gyarapítója is előkelő helyet foglal el művelődéstörténelmünkben. Ezt TÓTH András is megállapítja tanulmányában,⁵ amikor az EK nevezetesebb adományozói között István nádor után mindjárt KOLLÁR Jánost, „a kiváló szlávistát” emeli ki.

Sajnos, nem minden műről lehet hitelesen megállapítani, hogy az KOLLÁR könyvtárához tartozott-e, illetve onnan került-e ki. KOLLÁR azok közé a gyűjtők közé tartozott, akik könyvtulajdonukat semmilyen módon sem jelölték meg. Ex librist vagy aláírást hiába keresnénk ebben a könyvtárban, de a neki ajánlott művek egyikén-másikán az ajándékozó neve és a Kollárnak szóló ajánlás fennmaradt.

Az előbb mondottak alapján természetes, hogy akkori legnagyobb vezető kultúrintézményünk, maga TOLDY is milyen nagy érdeklődést tanúsított a szláv nyelvű, illetve a szlavisztikával foglalkozó, azzal valamilyen kapcsolatban álló tudományos irodalom iránt. Hiszen KOLLÁR könyvtára általánosan szláv jellegű volt és ebből csak ilyen könyvek juthattak az EK tulajdonába. Íme egy kelet nélküli bejegyzésben a következőket olvashatjuk:

Ószláv	Kollártól vett	-----	2	[drb]
Lengyel	„	„	-----	33
Orosz	„	„	-----	17
Cseh	„	„	-----	3
Ajánd. tót 1 köt.				

Ez összesen 56 kötetet jelent; sajnos, címfelsorolásuk hiányzik.

Az EK szerzeményi naplójában — melyet TOLDY Ferenc hosszú éveken át személyesen vezetett — 1847. február 12-én kelt egy nagyobb szabású könyvcsere-re vonatkozó bejegyzést találunk a következő szöveggel:

Kollár János pesti ev. predikátorral a következőket cseréltem be a Hist. Dipl. Reformationis in Hung. című könyv kettős példányaira:

1. Descriptio antiquarum Slavo Russicarum Monetarum (lingua russica) Tomi I. II. III. cum figuris lithogr. Moseva, 1834, 7, 8. n8r.
2. Recordationes de Sicilia anot. A. Cserkow. (lingu. russ) Moseva, 835, 7. 2 t.
3. Serbica Nationalis Musa edit. Wuk Stephanovics (Népdalok szerb nyelven) Vienn. 1815.
4. Hlasowé o potrebe Jednoty Spisowného Jazyka po cechy, morawany a slowáky. W Praze, 1846. 8r.
5. Sláwa Bohyné. De Slawa Dea (Solis) et origine nominis Slavorum (cultorum Solis) in epistolis ad amicum J. Šafarik a Joanne Kollár Pest, 839.

⁴ TÓTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* = Tanulmányok Budapest múltjából XI. 246–247. l.

⁵ Uo. 254. l.

6. Eiusd[em] Národní Zpiewanky . . . (tót népdalok, 2dik kötet) Buda 835.
7. Eiusd[em] Dila Básnická. [V] Budine, 1845. 2d köt.
8. Historia novissimae Lit. Slavo Boh. ab. a. 1825—37. auct.[ore] J. V. Michl Pragae, 1837. I. Lief.
9. E[dvard] von O[ttenfels] Gesch. Uebersicht d. Slavischen Sprache in ihren verschiedenen Mundarten u. d. Slav. Literatur. Lpzg. 1837
10. Dobrowsky: Entwurf z. einem allg. Etymologikon d. Slav. Sprache. Prag, 833.
11. [Dobrowsky] Glagolitica. Ein Anhang zum Slavin. Prag, 1807.
12. G. P[alkovics] Abkunft d. Magyaren, dargethan v. Schlöser in seinem Nestor, Presb. 1827. (12 munka, 15 darabban).

A felsorolt műveket az EK-ban, a 9. számú kivételével, ma is megtaláltam, mint KOLLÁR emlékének hirdetőit és megörökítőit.

Mai értékeléssel nézve a dolgot, az is megállapítható, hogy KOLLÁR rendkívül ritka és értékes műveket adott cserébe a magyarországi reformáció történetét taglaló, latin nyelvű mű ellenében. Lényegileg tehát itt is nagylelkű ajándékozó volt, amit csak a Toldy személyéhez fűződő barátsággal és az EK-nak mint országos gyűjteménynek fontosságát átérző magatartással tudok indokolni.

A *Historia Diplomatica Reformationis in Hungaria* cím alatt valószínűleg OKOLICSÁNYI Pál műve rejtőzik, amely 1710-ben jelent meg, nem tekinthető ritkaságnak és az RMK III. 4721. szám alatt van regisztrálva. KOLLÁRnak a fenti műre lelkési hivatásában volt szüksége. Leírását és rendkívül hosszú címét SZINNYEINél megtaláljuk. TOLDY bejegyzéseit sem teljeseznek, sem tökéleteseknek nem mondhatom. Az üres zárójelezés is erre mutat.

A felszínes vagy összefoglaló, néha latin nyelvű bejegyzésekre más példánk is van. A KOLLÁRRal cserébe adott, 1. és 2. számú mű orosz nyelvű volt (*lingua russica*), de TOLDY — bizonyosan KOLLÁR bemondása alapján — a művek címét latinul adta meg. Mind a két műnek ugyanaz a szerzője, Alekszandr Dimitrievics CSERTKOV (1789—1858), kiváló orosz történetíró és numizmatikus. (Életrajzát lásd: *Русский Биографический Словарь XXII. 346—351 p. S.-Peterburg, 1905, új nyomat New York, 1962. TOLDY hibásan Cserkownak jelöli.*) Az itt mondottak vonatkoznak a 3. számú szerb nyelvű cserekönyvre is.

Itt említhetem meg, hogy *Csertkov* művének harmadik 1842-i moszkvai kiegészítését (kiadását) — *Kollárnak* szóló ajánlással — a pozsonyi liceális könyvtárban találtam meg a következő körbélyegzővel: „Évang. Schimkoinum Pozsony Pressburg Bratislava”. A címlap élén áll orosz nyelven „Milosztivomu goszudaru Janu Kolaru ot szocsinyityela” (a mélyen tisztelt Kollár János úrnak a szerző). A mű tehát, illetve egy része, 1847-ben már régen KOLLÁR birtokában lehetett: ugyanakkor bizonyítja szerteágazó, nagy nemzetközi kapcsolatait is.

A legnagyobbszabású akció KOLLÁR és az EK között 1849 október havában jött létre. Erről a szerzeményi napló így számol be: „October 10. Kollár János Szláv gyűjtemény, összesen 380 kötet, novemberben kifizetendő 80.—” Vajon mi készíthette az akkor már Bécsbe költözött, katedráról prelegáló költőt ennek a valóságos kis könyvtárnak eladására? Találgathatjuk, de határozott választ nem tudunk adni. Anyagilag erre szüksége nem volt: már megvolt az a tízezer forintja, amelyet lányának kiházásítására szánt. És miből tevődött össze a 380 kötet? Ez megint a megfejthetetlen kérdések közé tartozik, mert — sajnos — addigi szokásához híven a könyvekbe bejegyzést alig tett, nevét meg nem vezette be. Rendkívül sajnálatos körülmény, hogy az eladott könyveknek címjegyzéke nincsen s azok összefoglalóan csak „szláv gyűjteménynek” vannak feltüntetve. Az EK katalógusának lapjain a volt tulajdono-

sokra utalás nincs. Szűrőpróbaképp megnéztem a KOLLÁR adta, pontos címmel felsorolt művek egy részét, de azokban a tulajdonosra semmiféle utalást vagy bejegyzést nem találtam. A nagy tömegű könyv eladását csak úgy lehet motiválni, hogy Pesten maradt könyvtárát átköltözése miatt *részben* likvidálni akarta és ebben TOLDY segítségével is számított. Ez a szándéka később oda módosult, hogy Pesten maradt könyveit Bécsbe akarta szállíttatni, ahogy az egy későbbi leveléből kiderült; adataim nincsenek arra vonatkozólag hogy ez a szándéka mennyire sikerült, mert csakhamar, 1852 januárjában meghalt.

A második figyelemre méltó momentum az, hogy semmiféle averzió nem vezette atekintetben, hogy egy *magyar* kultúrintézményt gazdagít értékes gyűjteményével, minthogy — amint mondtam — anyagi szempontból erre szüksége nem volt. Ezzel magyarázható az is, hogy az az ár, amelyet a 380 kötetért kért, oly alacsony volt, hogy ez az ügylet is félig-meddig ajándékosnak minősíthető.

Ugyanott olvashatjuk azt is, hogy híres olaszországi útleírásának egy példányát (*Cestopis od Jana Kollára*. Pest, 1843. képekkel) az EK-nak ajándékozta.

TOLDY kötelezvényében 1849 novemberére ígérte KOLLÁRnak a 80 Ft elküldését. Ez nem következett be, ezért azt KOLLÁR 1850. febr. 5-én megsürgette.⁶ Levelében többek között írja: „Den damals fehlenden *dritten Band* des Heldengedichtes *Osman* von Gundulic, habe ich noch im November v. J. von hier nach Pest durch Jf. Podhradský⁷ Lehrer an der evan. slav. Schule geschickt, ich zweifle nicht, dass Sie denselben auch richtig erhalten haben. — Mit vollkommener Achtung habe die Ehre zu sein Euer Wohlgeboren, Wien 5. Febr. 1850 ergebener Diener Johann Kollár, Professor an d. K. Universität zu Wien. Landstrasse, Bockgasse, 364: 1 Stock 12 Thür.”

TOLDY a levélre rávezette, hogy „fel[adva] és elküldve”. Ezt a naplóban még a következő, latin nyelvű bejegyzés erősíti meg: „Erogationes pro emendis libri annis 1849—51 facta II. Erogationes pro libris, 1849/50.7. Dno Professori vindobonensi Kollár pro Slavicis ft. 80.—” KOLLÁR az 1849/51. évi ajándékozók névsorában is szerepel. Donatores, Kollár Joannes 1 köt.

Az EK és KOLLÁR további kapcsolataira mutatnak a következő bejegyzések: „Beiktatás ideje 1850 martius 20. Kollár Ján. Osman Giva Gundulithja. 1ső köt. [V] Dubrovniku, (Raguza), 1826. pótlékul.” — Továbbá: „1850. július 12. Milovuk J. Szláv tulajdonvevok gyűjteménye. Kollár és Pacsics által. Buda 1828. ajándék.”⁸

Amint már említettem, KOLLÁR tényleg foglalkozott azzal a gondolattal, hogy hátrahagyott könyveit és iratait maga után Bécsbe szállíttatja; arra egyelőre nincs adatom, hogy ez tényleg megtörtént-e és ha igen, milyen mértékben. 1850. dec. 31-i keltezésű levelében TOLDY Ferencnek a következőket írja: „Meine Bücher und Schriften sind noch grossentheils in Pest und ich hatte noch nicht Zeit alle ordentlich durchzugehen, weil ich dieses ganze Jahr mit Reisen und Archäologie sehr beschäftigt war. Sollte sich noch was finden,

⁶ Közlelebbről lásd az MTA levéltárában. Magyar Irodalmi Levelezés, 78. sz. Toldy Ferenc levéltárcája.

⁷ Jozef PODHRADSKÝ, KOLLÁR utóda a pesti szlovák evang. paróchián.

⁸ Ez így az eredeti cím rögtönzött és rövid magyar fordítása. A mű teljes címe: „Gmenoslov čili slownjk osobných gmen rozličných kmenů a nářečj národu slawenského sebraný od Jana Pačiča, rozmnožený, saustawený, latinským pjsmem a poznamenánjmi opatrěný od Jana Kollára. Wydaný Jozefem Milowukem. Typ. Kr. wšeučilište pestianské. Budjn 1828.”

denn ich traf bereits Anstalten zum Transport der Sachen nach Wien, so werde ich nicht vergessen die bereits angefangene Sammlung noch zu vermehren.”⁹ Tehát KOLLÁR Bécsből is gyarapítani akarja az EK könyvállományát, de korai halála megakadályozta abban, hogy terveit maradék nélkül végrehajthassa.

KOLLÁR összesen 453 művet adott el, ajándékozott illetve cserélt el az EK-val, és pedig kétségtelenül ma már ritkaság számba menő, de belső beccsel is bíró értékes műveket, amelyek a szlavisztika keretében igen előkelő helyet foglalhatnak el.

453 mű — hiszen ez valóságos kis könyvtár; s az, aki az EK-ban esetleg szlavisztikai kutatásokat végez, lépten-nyomon olyan művekbe ütközik, amelyekben valaha a halhatatlan alkotó és költő is lapozott.

Könyvtárát egész bizonyosan Bécsben is gyarapította, hiszen mint az archeológia professzorának számos szakkönyvre is szüksége volt; Pesten is állandóan bújta a könyvesboltokat, de a külföldiekkel is kapcsolatban állott. Özvegye — ahogy említettem — ŠEMBERA professzor segítségével árusította gyűjteményét; erről, sajnos, jegyzékünk nincs.

KOLLÁR, az egyetemi katedrát 1824-től ambicionáló, annak elnyerésére tudatosan törekvő pesti vezető kultúrtényező az EK-val kapcsolatban azt is szem előtt tarthatta, hogy Magyarország északi és délszláv főiskolai ifjúsága főleg a pesti egyetemen végzi tanulmányait. Lehetővé akarta tenni, hogy ez az ifjúság a szláv kultúra alkotásaival itt is megismerkedhessék, habár erre vonatkozó szándékairól vagy nyilatkozatáról nem tudunk. Kétségtelen azonban, hogy TOLDY Ferenc ezt a törekvését is a legmesszebbmenően honorálta.

Az a kívánsága, hogy könyveit és iratait részben vagy egészben elszállíttassa, már nem teljesedhetett be. Ideje is kevés volt; TOLDYhoz írott levele után kb. egy évre meghalt; a könyvtár, sok értékes följegyzés, protokollumok, KOLLÁR sajátkezűleg vezetett magyar nyelvű matrikulája, a 16. század egyházi és világi irodalma, az egykorú cseh folyóiratgyűjtemény itt maradtak. Az érdeklődő és kutató számára a könyvtár rendbeszedett állaga rendelkezésre áll Budapesten KOLLÁR egykori paróchiájának, a szlovák evang. egyházközségnek Rákóczi út 57/a szám alatti hivatalos helyiségeiben, az irattár pedig az Evangélikus Országos Levéltárban, VIII. Üllői út 24. sz. alatt.

GYÖRGY PODHRADSKY

Jan Kollárs Beziehungen zu der Budapester Universitätsbibliothek

Ján Kollár (1793–1852), der weltberühmte Verfasser des lyrischen Epos „Slávy dcera“, verbrachte die dreißig fruchtbaren Jahre seines schaffenden Mannesalters in Budapest als Pfarrer der hiesigen slowakisch-evangelischen Kirchengemeinde. Dasselbst erschienen auch seine Werke. Aus Budapest strahlte seine riesige geistige Wirkung auf das ganze Slawentum, mit dessen leitenden Faktoren er im stetigen Kontakt stand, aus. Es ist wohl natürlich, daß ein solcher schaffender Geist, der Dichter, Prediger, zuletzt Wiener Universitätsprofessor, ohne Besitz einer Reihe seinem Beruf entsprechender, ihn unterstützender und unentbehrlicher Bücher undenkbar ist. Seine Fünzimmerwohnung am Kohlmarkt (heute: Deák-Platz) war bis zum letzten Winkel gefüllt mit einer Menge von literarischen und wissenschaftlichen Werken der Slavistik in jeder Beziehung und in vielen Sprachen, sowie von Zeitschriften. Eine solche Bibliothek hat, besonders mit dem Leben eines hervorragenden Mannes verbunden, seine eigene Geschichte. Die vorliegende

⁹ Lásd a 6. jegyzetet.

Arbeit bezweckte die Bearbeitung dieses kulturhistorisch sehr interessanten und lehrreichen Kapitels aus Kollár's Leben und befaßt sich hier mit einem Sektor desselben, und zwar mit den Beziehungen Kollár's zur Budapester Universitätsbibliothek.

Kollár's Bibliothek war keine erstarrte Sammlung, sondern stets lebendig, mit Zuflüssen und Abgängen durch Tauschen und Schenken, Kauf und Verkauf, des Dichters Werksgeheimnisse zugleich erhellend und sich mit seinem Interessenwandel verändernd. Besonders charakteristisch sind in dieser Hinsicht Kollár's freundschaftliche Beziehungen zu dem gelehrten Direktor der Budapester Universitätsbibliothek, dem berühmten ungarischen Literaturhistoriker Franz Toldy. Als Resultat dieser Relation gelangten aus seiner Sammlung nicht weniger als 453, lauter wertvolle Werke durch Tausch oder Verkauf und als Geschenk in den Besitz der Universitätsbibliothek.

Begreiflicherweise wollte Kollár als Wiener Universitätsprofessor seine Bibliothek teilweise hinschicken lassen, doch kam es wohl nicht mehr dazu, da er — nachdem er am 27. März 1849 die ungarische Hauptstadt verließ, um an der Wiener Universität archäologische Vorlesungen zu halten — bereits im Januar 1852 starb. Der Kern seiner Bibliothek blieb also in Budapest und ist in Aufbewahrung der hiesigen slowakisch-evangelischen Kirchengemeinde (VIII. Rákóczi út 57/a) mit Katalog versehen dem Studium zugänglich. Das schriftliche Material befindet sich in dem Evangelischen Landesarchiv.

Liszt Ferenc második Beethoven-kantátájához

LISZT Ferenc alkotóművészi hagyatéka két olyan kompozíciót is magában foglal, amelyet a szerző Ludwig van BEETHOVEN emlékére alkotott. Mindkét mű szóló-énekhangokra, vegyeskarra és nagyzenekarra szánt kantáta. LISZT az első Beethoven-kantátát a bonni Beethoven-emlékmű 1845-ben történt felavatása alkalmából, O. L. B. WOLFF jénai professzor szövegére komponálta.¹ A második Beethoven-kantáta negyedszázaddal később, az 1870. évi Beethoven-centenárium alkalmára készült.² Ez utóbbi mesterkéltszövege Adolf STERN irodalomtörténész-től való, néhány betoldással Ferdinand GREGOROVIVUS kultúrtörténész tollából.

Mint műalkotás, egyik Beethoven-kantáta sem bizonyult LISZT időtálló alkotásának.³ Ettől függetlenül nemzetközi érdeklődésre tarthat számot, hogy a második Beethoven-kantáta anyagához tartozó Liszt-kéziratok egyikét a budapesti Országos Széchényi Könyvtár zenetörténeti gyűjteménye őrzi. A kézirat jelzete: Ms. mus. 261, ami eddig LISZT „Faust”-szimfóniájának zongorakivonataként volt katalogizálva.⁴

SOMFAI László újabb, idevágó kutatásai során megállapította, hogy ez a kézirat nem a „Faust”-szimfónia, hanem a második Beethoven-kantáta zongorakivonatának egy része.⁵ A téves katalogizálás onnan eredt, hogy amikor a kézirat 1911. április 25-én vétel útján a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába került, akkor vele együtt került megvételre a „Faust”-szimfónia első, 1854-ben befejezett verziójának 40 levélnyi, ugyancsak LISZT kezétől eredő partitúrája is. Mindkét kézirat Sophie MENTER tulajdona volt,⁶ akit maga LISZT zongoraművészetének egyetlen törvényes női örökösének aposztrofált.⁷

¹ „Festkantate zur Enthüllung des Beethoven-Denkmales in Bonn”, Raabe-katalógus 537. sz.

² „Zur Saecular-Feier Beethovens”, Raabe-katalógus 538. sz.

³ Lina RAMANN tapintatos méltatása (*Franz Liszt als Künstler und Mensch*, II. köt. 2. r., Leipzig: 1894, 467. l.) voltaképpen csak a bevezető részt mint hangszerezési teljesítményt emeli ki. August GÖLLERICH (*Franz Liszt*, Berlin: 1908, 120. l.) úgy véli, hogy a mű választékos zenei szépségeit új szöveg alkalmazásával meg lehetne menteni; továbbá sajnálkozva megállapítja, hogy a hangversenyek vezetői — az egy Hans RICHTER kivételével — nem vettek tudomást a műről.

⁴ LAVOTTA Rezső, *Zenei kéziratok II: Kéziratzeneművek*, Budapest: 1940, 116. l.: „Liszt, Franz: Eine Faust-Symphonie. Clavier-Auszug. Eredeti kézirat. 4 lev., 2 r. A 4. lev. hátoldalán kelteztve: 26 Janvier [18] 70. Villa d'Este. F. Liszt.”

⁵ A kézirat katalogizálásának helyesbítésére KECSKEMÉTI István hívta fel a figyelmemet.

⁶ Kézirattári Növedéknapló, 1911. évi 22. tételszám.

⁷ Idézi PRAHÁCS Margit, *Franz Liszt, Briefe aus ungarischen Sammlungen*, Budapest 1966, 361. l., 257. sz. levél 1. jegyzete. — S. MENTER (1846—1918) 1877-ben költözött Budapestre.

Peter RAABE Liszt-monográfiája a művek katalógusában⁸ a második Beethoven-kantátának ezt a zongorakivonatát nem is említi. Ellenben utal arra, hogy a mű zongorakivonatának hiányos autográfja szerepel Wilhelm HEYER kölni zenetörténeti gyűjteményének Georg KINSKY által szerkesztett katalógusában.⁹ A kölni kézirat KINSKY által leírt könyvészeti adatai már külsőleg is arra utalnak, hogy az összetartozik az OSzK-ban őrzött kézirattal.¹⁰ A budapesti kézirat a mű végleges verziójának azon a helyén zárul, ahol a kölni kézirat folytatódik. A két kézirat tehát a második Beethoven-kantáta zongorakivonatának két összetartozó része.

A kettő együtt mégsem teljes. Nem szerepel bennük a mű zenekari bevezető része, ami nem más, mint BEETHOVEN op. 97, B-dur zongoratriójából a variációs formájú lassú tétel remekművű hangszerelése, de hiányzik az ezt követő átvezetés is, mely BEETHOVEN op. 106, B-dur („Hammerklavier”) zongoraszonátájából a lassú tétel megnyitását idézi. A budapesti kéziratrészt kezdete csonka: az első, kórusra és zenekarra szánt szakasz (Allegro, Esz-dur) 35. ütemével kezdődik. Befejezése viszont véglegesnek látszik: a „melodischer Prophet” (!) szöveg után, a tétel 538. ütemében kadenciával végződik. Liszt e kézirat utolsó oldalán 26 ütemet áthúzással törölt és helyette a lap alján csillaggal jelzett, 14 ütemnyi betoldást írt. — A kölni kéziratrészt a „Propheten ergründen das ewige Wort” szövegű szakasszal kezdődik, ami a mű végleges formájában közvetlenül csatlakozik a budapesti kéziratrészt lezáró kadenciához. KINSKY közléséből tudjuk, hogy a kölni kéziratból hiányzik a mű utolsó, harmadik részének 149—175. üteme, valamint a 415. ütemtől a 467. ütemben levő befejezésig terjedő szakasza.

A budapesti kéziratrészt eredeti, piros ceruzás 4-es számmal jelzett oldalán LISZT grafitceruzás kézírásával álló „Clavier-Auszug” jelölés némileg ellentmond a kölni kéziratrészt KINSKYTÓL eredő „Entwurf . . . im Klavier-Auszug” meghatározásának. Egyik kéziratrészt sem felel meg az „Entwurf” fogalmának, mert egyik sem foglalja magában, de még csak nem is jelzi a vokális szólamok anyagát, sőt ez utóbbiak hangszerkíséret nélküli ütemeinek a helyén csak a megfelelő számú ütemnyi szünet van feltüntetve. A mű nyomtatott zongorakivonatával¹¹ való egybevetésből kiténik, hogy mindkét kéziratrészt a zenekari szólamok zongorakivonatának a vázolata.¹² LISZT ezt valószínűleg azért készítette, hogy egyrészt rögzítse és ujjrenddel, valamint pedáljelzésekkel lássa el a zongoraszerű megoldásokat, másrészt jelezze a zongorakivonatban külön vonalrendszerre kerülő zenekari hangszerek szólamait („Horn”, „Harfe und Blasinstrumente”, „Trompett”, „Violinen”).

Különösnek látszik, hogy a budapesti kéziratrészt anyaga kadenciával zárul, és utána olyan részletes keltezés és névalírás áll, amelyet LISZT a művek befejezésénél szokott írni. Talán nem alaptalan annak a feltételezése, hogy LISZT a mű harmadik részét csak 1870. január 26-a után csatolta az addig elkészült részhez. A harmadik rész ugyanis az előző részekkel fennálló tematikus

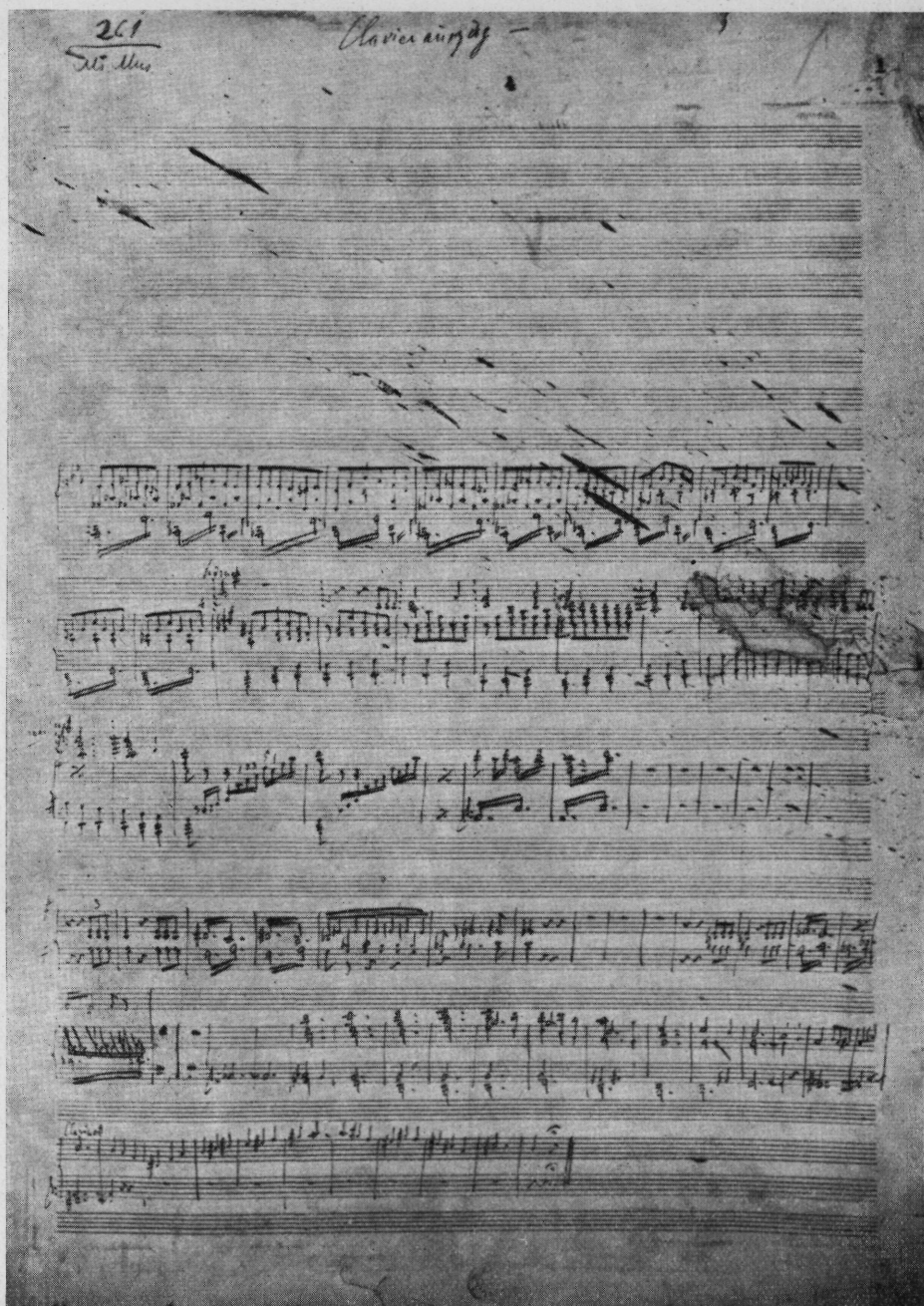
⁸ P. RAABE: *Liszt's Schaffen*. Stuttgart és Berlin 1931, 334. l.

⁹ G. KINSKY: *Katalog des Musikhistorischen Museums von W. Heyer in Köln*. IV. kötet, Köln 1916. 1587. szám. — Az ott leírt kéziraton se cím, se aláírás nincs.

¹⁰ Az OSzK-beli kézirat álló formátumú, 30 soros vonalozású, 42,2 : 29 cm méretű kottapapíron áll. A kölni kézirat adatai csupán a méret tekintetében térnek el (43,8 : 29,6).

¹¹ C. F. KAHNT kiadása, Leipzig. Lemezszám: 1360.

¹² Itt jegyezzük meg, hogy a budapesti kéziratrészt anyaga a nyomtatott zongorakivonat 60. l. 3. ütemével kezdődik és a 127. l. utolsó ütemével zárul.

1. ábra. Liszt 2. Beethoven-kantátája zongorakivonat-vázlatának első kottás lapja.
Eredeti kézirat. (Orsz. Széchényi Könyvtár, Ms. mus. 261.)

kapcsolatok ellenére a mű legkevesbé egységes, kissé egyvelegszerű fináléja, melynek ráadásul a szövege sem mondható éppen vonzónak.¹³

KINSKY a kölni kéziratréz leírásában megemlíti, hogy annak mindkét levelén égésből eredő sérülés mutatkozik. Ugyanó utal arra, hogy Olga JANINA, LISZT egykori tanítványa, az 1871. évi budapesti kínos szereplése után a nála volt Liszt-kéziratok egy részét elégette. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kölni kéziratréz addig O. JANINA tulajdona volt.

Talán szintén nem túlságosan merész feltételezés, hogy LISZT a második Beethoven-kantáta vázlatos zongorakivonatát a mű ősbemutatója¹⁴ és ki-nyomtatása után, de még 1870 őszén Szekszárdon személyesen osztotta meg S. MENTER és O. JANINA között.¹⁵

A kölni kéziratréz jelenlegi hollétééről nincsenek adataink. A Heyer-gyűjteményhez tartozott kéziratokat 1927-ben elárverezték. Remélhető, hogy talán e híradás nyomán a kézirat két részének a tulajdonosai kölcsönösen tudomást szereznek egymásról.

ZOLTÁN GÁRDONYI

Zu Liszts zweiter Beethoven-Kantate

Unter den Liszt-Eigenschriften, die in der Musikhistorischen Abteilung der Nationalbibliothek Széchényi Budapest aufbewahrt sind, befindet sich ein skizzenhafter Klavierauszug, der als zur „Faust-Symphonie“ gehörig gegolten hat. Das Autograph trägt die Signatur Ms. mus. 261 und ist am Schluß gleichfalls eigenhändig vom 26. Januar 1870 in der Villa d'Este datiert. László Somfai hat als erster festgestellt, daß diese Handschrift nicht zur „Faust-Symphonie“, sondern zu Liszts zweiter Beethoven-Kantate gehört. Die bisherige irrtümliche Katalogisierung des Klavierauszuges erklärt sich einigermaßen mit der Tatsache, daß derselbe zusammen mit der Partitur der „Faust-Symphonie“ (frühere Version) im Jahre 1911 aus dem Besitze Sophie Menters durch das Ungarische National-Museum käuflich erworben wurde.

Diese Kantate hat Liszt um die Jahreswende 1869–70 zur Säkularfeier Beethovens auf den Text von Ad. Stern (mit einigen eingeschobenen Versen von Ferd. Gregorovius) komponiert. Die Budapester Handschrift enthält den Klavierauszug des zweiten Teiles der Kantate erst von dessen 35. Takt an und ist vor dem Beginn des (offenbar nachträglich hinzukomponierten) dritten Teiles regelrecht abgeschlossen. Chor- und Sologesang-Stimmen sind nicht inbegriffen, dagegen sind markante Instrumental-Einsätze besonders angemerkt. Auch Fingersätze und Pedalbezeichnungen sind vorhanden.

Laut dem 1916 gedruckten, von G. Kinsky redigierten Katalog der Musik-Autographen der ehemaligen Heyer-Sammlung (Köln) existiert ein in allen Zügen ähnliches, ebenfalls unvollständiges Manuskript vom letzten Teile dieser Kantate. Hoffentlich wird diese Mitteilung die gegenseitige Kenntnisnahme seitens der gegenwärtigen Besitzer der beiden Teilmanuskripte herbeiführen.

¹³ A zenei anyag motívumai között az eddig említettekén kívül BEETHOVEN III. szimfóniájának első tételéből vett témák, továbbá a „Wie schön leuchtet der Morgenstern“ korál egyes dallamsorai is szerepelnek. Ez utóbbira utal a budapesti kéziratréz utolsó oldalán olvasható tempójelzés: „Sehr langsam (Tempo des Chorals)“ – A szöveg végzavai: „Heil Beethoven! Beethoven Heil!“

¹⁴ 1870. május 29, Weimar, Hoftheater. P. RAABE idézett monográfiája szerint (I. köt. 216. és 305. l., II. köt. 334. l.) LISZT, KINSKY adata szerint MÜLLER-HARTUNG vezényelt. Kétségtelenül LISZT vezényelte a mű pesti bemutatóját 1870. december 16-án. (PRAHÁCS M. i. m. 461. l.)

¹⁵ A szekszárdi együttlét érdekes részleteire vonatkozólag itt csak utalunk egyrészt PRAHÁCS i. m. 347. l. a 193. és 194. sz. levél jegyzeteire, másrészt HADNAGY Albert és PRAHÁCS M. cikkére a *Tanulmányok Tolna megye történetéből* II. kötetében. (Szekszárd: 1969, különösen 249–250. l.)

KÖZLEMÉNYEK

Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtó-oktatásról a XIX. század elején. *Javallat Ujjság-Collégyom felől* — a *Tudományos Gyűjtemény* egyik legelső füzetében, az 1818-i VII. kötetben¹ olvasható egy ilyen című cikk. Szerzője HUSZÁR Károly Fejér megyei aljegyző és veszprémi táblabíró, akinek Szinnyei e cikkét nem, de „A tisztí írás alkotásának és módjának sommás tudománya”² c. hatodféléves kis kötetét ismeri.

Más helyen felhívtuk a figyelmet az úgynevezett újságkollégiumok jelentőségére és helyére a sajtóval foglalkozó tudományos kutatások történetében.³ Az erdélyi származású SCHMEIZEL Márton nyomtatásban is megjelent hallei egyetemi előadásai mellett különösen az egykorú magyar alkotó értelmiség körében ismert, folyóiratában sok magyar tárgyú témával foglalkozó August Ludwig SCHLÖZER tűnt ki a XVIII. század egyetemi sajtó-professzorai közül. Az utóbbi kötötte össze egyébként az újságismertető előadásokat „idégenforgalmi” kollégiummal is (. . . nebst einem Reise-Collegio), ami azért érdekes, mert a tudományosan nem nagyon termékeny, nehézkesen fogalmazó HUSZÁR Károlynak egyetlen másik, szintén a *Tudományos Gyűjtemény* ugyanazon évfolyamában megjelent cikke ezt a címet viseli: „Javallatt Utazásra oktató Collégyiom felől”.⁴ Miután HUSZÁR két cikke mellett fennmaradt egyetlen kis könyvében — amelyet egyébként a *Tudományos Gyűjtemény* indulása előtti évben ugyancsak annak kiadója, TRATTNER JÁNOS Tamás hozott nyilvánosságra — német forrásokra (Sonnenfels, Adelung stb.) utal, nem lehet kétséges, hogy sajtó-kollégium iránti javaslata is a hasonló német elgondolásokkal függött össze, nem az úgynevezett Collegium Novorum Publicorum gimnáziumi fokon oktatott tárgyával, amely az első, 1777-i *Ratio Educationis*ban szerepelt csak, az 1806-i ún. *II. Ratio Educationis*ből már kimaradt s 1818-ig valószínűleg teljesen feledésbe is ment.⁵

A nehézkesen megírt, nyelvi-fogalmazási hibák miatt helyenként alig érthető HUSZÁR-féle kis cikk mindennek ellenére nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a már MÁTÉ Károly által legrégebbként idézett magyar sajtóelméleti cikket, BITNITZ Lajosét ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény*ben,⁶ négy évvel megelőzte — de tartalmára sem érdektelen felhívni a figyelmet. HUSZÁR világosan kimondja azt, ami minden XIX. század közepe előtti „sajtótanítás” hallgatólagos alapja, hogy nem az újságírásra, hanem az olvasásra, az újságok felhasználására való tanítás a cél. „Az Újság olvasás mestersége is oly mesterség, melyet más mesterségek módjára tanulni kell.” Ennek a tanulmánynak

¹ 115—119. l.

² *Magyar írók*. IV. 1456—1457. has. A könyv szerző kiadásában, TRATTNER János Tamás nyomtatásában jelent meg Pesten 1816-ban.

³ *Tények és irányok a magyar tudományos sajtókutatásban*. = *Magy. Tudomány*. 1968. 13. köt. 9. sz. 544—553. l. Vö. még O. GROTH: *Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft*. München, 1948. 23. skk. l.

⁴ *Tud. Gyűjt.* 1818. VIII. köt. 122—130. l.

⁵ L. ezekhez MÁTÉ Károly: *Sajtó és nevelés*. Bp. 1947. 5—6. l. DEZSÉNYI Béla: *A Nova Pisoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. = *Magyar Századok*, 1948. 142—163. l. KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*. Bp. 1970. 10—11. l.

⁶ MÁTÉ Károly: *Sajtó és tudomány*. Bp. 1929. 16. l. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. Bibliogr. KÓKAY György, i. h.

három célja és a három célnak megfelelő három módszere van, amint az HUSZÁR nehézkesen mozgó fejtegetéseiből kihámozható.

Először úgymond „minden félesztendőnek vagynak Fő történetei, melyekről minden Újság egy ideig beszél, és melyek tárgya a társasági beszélgetésnek. Most a' Frantz, Amerikai vagy más Háború, majd Pápa választás, majd Koronázás s a t. körülállásos historiai, geographiai és polgári kifejtetések által, gondolatom szerént, minden illyes megtörténtek a Történet idejekor duplázott gyönyörködést nyujtanának.” Az újságolvasás egyik első polgári célja az újabb, XX. századi amerikai irodalom szerint is a társasági beszélgetés, a társas együttlétben való érvényesülés, a szociális rang tartása — vagy érthetőbben és kevésbé ridegen utilitárius kifejezéssel a holland eredetű kiemelkedő münsteri professor, Prakke által a sajtótudományi irodalomba bevezetett „Sozius-Faktor” fogalma — az eseményekkel s azokon keresztül a korral, a kortárs-emberekkel való együttthaladás, lépéstartás. Az eszköz mármost, amellyel e cél elérhető — HUSZÁR fejtegetéseiből visszatérve — az, hogy az újság-kollégium előadója időnként összefoglalja, magyarázza s egyik újság alapján a másikat helyesbítve „fontos oldaláról megismerteti” az eseményeket. Modern nyelvre fordítva: a sajtóprofesszor végzi el, amit ma az összefoglaló tudósításoktól, a hetilapok, főleg az újabban tért hódító news magazine-ok hírósszefoglalásaitól várunk.

Másodszor — folytatja szerzőnk a célok és eszközök taglalását — az újságok anyagának helyes felosztása, rendszerezése alapján megítélni azok tartalmát. E célból meg kell különböztetni

1. *Tetteket és ítéleteket* — vagyis, ismét mai nyelvre és gondolatmenetre áttéve HUSZÁR szövegét — a tudósítást „kőszönettel veszi” az olvasó, de az ahhoz tartozó ítéletet, magyarázatot kritikával kell fogadnia. A kétféle anyag megkülönböztetése az újságon belül az értő újságolvasás egyik titka.

2. *Kitudható és ki nem tudható* tudósításokat — ezen HUSZÁR tulajdonképpen fontos és nem fontos megkülönböztetését érti és itt talán óvatosságból fejezi ki magát ködösen, tudva, hogy amit mond, éppen a nagy tekintélyeket sértheti: „bizonyos jeles inneptartást, sippal, dobbal mu'sikával, egy öreg Fejedelemasszony hurutját, ifju Gróf születését — az író oly hosszasan írja le, és válogatott szókkal, hogy az elmerült olvasó, ha tsak valaki fel nem ébreszti, figyelmét azon tárgyakba annyira megfárasztja, hogy alig marad valamely azután olyanokra a hol rövidebb jól emlékezés van egy újj Kereskedő vagy Pénzügyelletről, a'mely ember életénél kevesebb idő alatt Országokat és embereket változtat.” Árad a modern merkantil polgári szellem a táblabíró szavaiból: alig kell kommentár, amikor a Fejedelemasszony vagy a Gróf ügyeinél értelmesen látja döntőbbnek a kereskedők „mesterkedéseit”, akik a történelmet igazán formálják.

3. *Igaz és hazug híreket*. Itt körülbelül úgy nyilatkozik az újságíró igazmondási kötelezettségéről, mint több más egykorú forrás: nem lehet mindig a teljes igazságot elvárni az újságtól — de az értő újságolvasó sok lehetőséggel rendelkezik az egyes újságközlemények igazságtartalmának megítélésére. „Nem állíthatta eddig egy újságíró is, hogy mindig igazat írt; mind egynek az rejtett szava: *Relata Refero*. Az Újság-író nem hibás, ha hazug hírt vittat, és legnagyobb gyengeség az ellen mint ollyasok koholója ellen kikellni. Az olvasónak magára kellene vigyázni és az újságot annak tartani, a' minek az Író tartatni kívánja t.i. „,olly hírek és tudósítások gyűjteményének, mellyeket az újság-író legközelebb múlt Posta napon mindenféle tartományokból, mindenféle emberektől, a' mit meg sem szabad neveznie, kapott, a kiknek pontosságáért jót nem áll, és azok igazságának, vagy ahhoz való közlítésöknek határozását az Olvasó ítélő tehetségére biza-kodva elé terjeszti.”

„A Tudós neveti azon köz-sorsú embert — folytatja HUSZÁR — a'ki indulattal vittatja valaminek igazságát, azon okból, hogy az nyomtatva van: és pedig melly gyakran hall-

hatunk tudósokat is valamely Hírt hevesen vitatni azon egy pusztá fundamentomból, mivel az újságba van?"

Az újság igazmondása és az újságíró igazságérzete — mint ezt már SZACSAVY Sándor is érezte⁷ — két külön pólus; közelítésük az újságíró-etika alapkövetelménye, megvalósulása és megvalósíthatósága azonban történelmi—társadalmi—gazdasági feltételek függvénye — főleg a korai kapitalizmus idején. Valóban, itt tud legkevesebb tanácsot adni HUSZÁR az igazságot kereső olvasónak, azaz itt vár legtöbbet a „sajtó-collégium” segítségétől. Érdekes, hogy az újság történelmi keletkezésének és hic et nunc létrejöttének ismerete segít szerinte legtöbbet. „Az újság alkotásának története átölel; azon mód-
nak körülállásos leírása, mikép erednek most⁸ az újságok; azon Források fogásos felosztása, melyekből több újságbeli tudósítások származnak; az elől forduló egyes újságbeli tudósításoknak a' megmutatott rend szerint való megfejtésére tsekélj ítéletem szerint bőven tanítja a' fellyebb említett újság olvasás mesterségét s egyszersmind annak esz-
közölhetőségét”.

A feladat tehát általában nem az újságírás és újságkiadás, hanem az újságolvasás. HUSZÁR a sajtókollégium céljának és szempontjainak kimutatása után rátér arra, kinek és miért szükséges az új stúdium. Itt az egész addigi egyetemi struktúra áttörését, új, a szinte csak napjainkban végbemenő átalakult tudományos képzésnek megfelelő differenciálást javasol.

A „harmadszor” címmel bevezetett utolsó fejezet így kezdődik: „Vagyon olly Polgári pálya (cursus politicus), a melly ámbár még semmi Tudományos-öszveségbe (universitas) különösen nem tanittatik, még is szélesen terjedő és közhasznú, mint az *Istenes, törvényes, orvosi és több tudománypályák*, és szintúgy mint ezek különös Tanítót és Tanítást kíván.” Ezek a HUSZÁR által „polgári tudomány”-nak jelölt szakok nem csak hogy nem tanittatnak tudományos fokon, úgy mint a négy klasszikus fakultás stúdiuma, hanem a klasszikus egyetem által nyújtott tudásanyagból is hiányzanak. Ezek közé tartozik az újságolvasás tudománya is. „Minden a' ki magát tudós sorba számíltja újságot olvas; ritka újság, a' melyben számtalan polgári mesterszavak ne volnának, és pedig olyak, melyeket pusztá szóból senki el nem ért, azok megértése nélkül ki ért valamely tudósítást egészen tökéletesen? a' mi főbb a tudatlan tsoport minden tudósról azt hiszi: hogy az újságokról, világ történeteiről jobban ítélhet mint ő, mely megaláztatása az egész Társaságnak, ha ez a más tárgyakba fő tudós a Világ mindennapi történetéről olly tudatlanul beszéll, mint a Szajkó?”

Mindenkinek tehát, aki „tudósnak”, értsd: akadémikus képzettséggel rendelkezőnek tudja magát, kell ismernie ezeket a modern polgári tudományokat. HUSZÁR egy azóta végbement, de napjainkig tartó haladó egyetemi, felsőfokú oktatási reformot sürget, amelynek során a „státustudományok”, a „statisztika” (a szó régi és új értelmében), de amellet egyik legelsőként „a pénz dolga” is tantárgyként szerepeljen; ezek között a modern tárgyak között kapna helyet az újságkollégium is. És mindezen új tudományoknak, a „köz-hasznú, lelkesítő és méjj polgári tárgyak”-nak leglényegesebbike — HUSZÁR döcögő terminológiájával — „az emberiség egyetlen voltát, a Rendek különbözéseit, a

⁷ *A Magyar Kurír és a cenzúra.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 12—39. 1.

⁸ Aláhúzás tőlem. Hogy a sajtó tudományos vizsgálata nem egyedül az újság munkásainak, sőt nem is egyedül a kutatóknak az ügye, hanem mindazoknak, akiket az újság informálni hivatott, azt *Elvek és tények* c. id. tanulmányunkban hangsúlyoztuk. Alljon e helyen az elismerés és a köszönet is érte, hogy akadt magyar publicista, aki ennek a fontosságát megértette és cikkünkben éppen ezt a sort idézte: „Ha van sajtótudomány, akkor az az olvasás tudománya is, nemcsak az írásé”. *Magyar Nemzet* 1968. szept. 27. A[ntal] G[ábor]: *Sajtó és történelem.* — HUSZÁR Károly mindkettőnket megelőzte.

Nemesség eredetét s több ilyeseket Historiai polgári móddal körülálláson, és mindez megérthetésére s a' közéletben szintúgy, mint más tudományokban használhatólag megmagyarázni."

Talán nincs körülményesebb és nehezebben megérthető megfogalmazása a későbbi politikai gazdaságtannak és a polgári szociológiának. De elgondolkodtató, hogy egy régi táblabíró már ezekben látja a jövő „lelkesítő” társadalomtudományát. És ide, az új, előremutató tárgyak közé helyezi a javasolt sajtókollégiumot. Amely az értő olvasás tudománya elsősorban, mint ilyennek kell a művelését „közhasznúnak”, közérdekűnek tekinteni. Minden akadémikus műveltségű ember, és nem csak a specialisták számára.

A HUSZÁR-cikk szerénységében is legszebb értékelését magától a szerzőtől idézhetjük, igaz, nem itt tárgyalt cikkének, hanem idézett okiratfogalmazási és kezelési kis tankönyve előbeszédének végén: „Ezen munkának írója látszik, hogy akart mondani, és ha mindenben ezen tzeljät el nem érhetette is, tsak az volt az oka: hogy az igyekezet nagyobb volt benne az erőnél."

DEZSÉNYI BÉLA

Megjegyzések egy Bajza-vershez. BAJZA József *A királyra* címen számon tartott költeményének hangja, érzelmi vonásai nehezen egyeztethetők össze a költő haladó magatartásával, függetlenségi- és szabadságharcok iránti érdeklődésével,¹ azzal a szerkesztői tevékenységgel, amely egyrészt a szabadelvűség, a demokratizmus és ellenzéki magyarság-szemlélet vonalán építette ki az *Athenaeum* szellemi arculatát,² másrészt a *Történeti Könyvtárban* a forradalmi gondolatok és indítékok tudatosításának szolgálatában jelenteti meg DAHLMANN művét (*Az angol forradalom története*, 1844) a maga és MIGNET alkotását (*A francia forradalom története*, 1845) GAAL József fordításában. Ha nyilvánvaló is, hogy a költemény ihletforrása az 1844-ben szentesített magyar nyelvtörvény és a vallásszabadság némi enyhülése,³ túlzottnak érezzük azt a felfokozott örömet, amelynek nyomán nem méri fel az 1843—44. évi országgyűlés félsikerét, hanem a politikai valóság várható bírálata helyett királymagasztaló hangszerelésben juttatja költői visszaverődéshez a részletpozitívumokat. Az „Áldd meg Isten Ferdinándot” kezdetű költemény szerint a király pusztulásnak indult életünk megmentője, akinek neve legyen felejthetetlen, akinek nevét visszahangozza a Duna és Tisza partja, és isten védelmezze fején a koronát.

Míntha BAJZA maga is érezte volna, hogy költeménye kirí hazafias lírájának eszme-keretéből, nem vette fel az 1851-ben összegyűjtött művei közé. A verset TOLDY Ferenc adta ki először 1861-ben *A királyra* címmel, alatta az évszám: 1844.⁴ BADICS Ferenc ezt a jegyzetet fűzi a vershez: „Eredeti kézírata a M. Tud. Akadémia kézírattárában. Később Töldynál 1861.”⁵ BADICS Bajza-kiadásának e tájékoztató rámutatása képesán feltűnő jelenségnek kell tartanunk, hogy a verset pontos dátumjelzés nélkül helyezi el az 1844 és

¹ Az *Éjszakamerikai egyesült országok története*. Drezdai tanító HERMANN Ágoston L. fordítása szerint magyarázta VELENCZEI Gábor (Az álnéven megjelent fordítás csak részben Bajza munkája: SZINNYEI: *Magyar Írók* I. 351). Buda, 1836. Előszó. — *Washington élete*. SPARKS Járed után szabadon dolgozta CZUCZOR Gergely. Pest, 1845. Előszó 5. (Történeti Könyvtár IV.)

² LUKÁCSY Sándor: *Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője*. = *Magy. Könyvszle*. 1965. 333—339. l.

³ *A magyar nyelv és nemzetiségről*. 1844. évi II. tc.; *A vallás dolgában*. 1844. évi III. tc. *Pesti Hírlap*. 1844. 799 (nov. 21.). *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1836—1868. évi törvények*. Bp. 1896. 198—199. l.

⁴ *Bajza összegyűjtött munkái*. Második, bővített kiadás TOLDY Ferenc által. Pest, 1861. I. 121. l.

⁵ *Bajza József összegyűjtött munkái*. Harmadik, bővített kiadás. Életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel sajtó alá rendezte BADICS Ferenc. Bp. 1901. I. 351. l.

1845 között írt költemények között, és nem tünteti fel BAJZA műveinek bibliográfiájában,⁶ holott az autográf kézirat szerint⁷ a vers teljes címe: *A' királyra. 1844-ben.* SZÜCSI József ismét közli az 1844. évszámot, de a megjelenés helyét BADICCSAL megegyezőleg jelöli meg: „Toldy kiadása, 1861.”⁸ Irodalomtörténeti köztudatunk szerint tehát a vers csak három évvel a költő halála után került nyilvánosságra.

A költemény azonban már BAJZA életében megjelent, nem sokkal az 1843—44. évi országgyűlés befejezése után *A királyra 1844-ben* címmel. A verset a DESSEWFFY Emil szellemi-politikai irányítása alatt álló és SZENVEY József szerkesztésében megjelenő *Budapesti Híradó* közölte 1844. december 15-i, vasárnapi számában, a 411. lapon. A vers nyomdatechnikai elhelyezése a konzervatív újság ízlésének és a költemény királydicsőítő kísérőzenéjének találkozásán túl személyi tendenciát is feltételeztet. Az újságszám első lapján közvetlenül a fejléc alatt négy hasábosan szedve, levegős térközökkel emelkedik a hírlapi közlemények fölé. Mintha ki akarná hívni az összehasonlítást a *Pesti Hírlappal*, mintha azt a gondolatot sugallná: DESSEWFFY és SZENVEY a lapjuk politikai irányzatától távolálló BAJZA versét megkülönböztetett formai tisztelettel tették közzé, ugyanakkor időpontja legnagyobb magyar költőjének, VÖRÖSMARTYNAK *Mit csináljunk?* című költeménye kényszeredettséget tükröző tördeléssel jelent meg 1844. november 10-én a *Pesti Hírlapban*. VÖRÖSMARTY versében hangulati elégedetlensége kap hangot az országgyűlés részleges eredményei láttán,⁹ és a vers a *Pesti Hírlap* említett számának nyolcadik lapján (776) a hirdetések szomszédságában, az *Újdonság* rovatban zsúfoltan szedve, szinte ürügyet kereső bevezető sorokkal lát napvilágot. Lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy itt a szerkesztő, SZALAY László a verssel jelentkező VÖRÖSMARTY személyét tekintve keszrű engedményre kényszerült: rést ütött a szépirodalom és a publicisztika szétválasztásáról vallott nézetén, hisz egy hónappal később KOSSUTH elvi álláspontjára hivatkozva helyteleníti DESSEWFFY Emil „irodalmi forradalmát”, hogy JÓSIKA Miklós regényének közlésére készül. SZALAY szerint a „journalistica épen azóta fejlődött ki, mióta Kossuth Lajos a' novellákat 's a' mindenféle versezeteket onnan kizárta.”¹⁰

Felvetődhet a kérdés, mi készíthette BAJZÁT arra, hogy a konzervatív reformerek lapjában tétesse közzé versét, ő, aki addig csak szépirodalmi kiadványokban, folyóiratokban adta közre költeményeit. Feltevésünk szerint a költő elhatározása és a *Budapesti Híradó* között TOLDY Ferenc vert hidat. Ez idő tájt TOLDY már DESSEWFFYÉK politikája mellett köt ki. DESSEWFFY Aurélról 1842-ben mondott gyászbeszéde szinte programvallásnak minősül. Szerinte a reformtörékvések nagyobb eszmei méreteket öltöttek, hogysem azok állami létünkre kedvezően hatottak volna. A haladás gyors menetének következménye „lón, hogy férfiak, kiket tisztelet és hála nélkül említeni nem lehet, szükségesnek láták határt mutatni ki e szellemi mozgalomnak.” DESSEWFFY „az őszinte, határozott, de történeti alap s azon nyugvó érdekek kímélete által mérsékelt haladási fél embere, sőt hőse volt és maradt.”¹¹

TOLDY ideológiai közelségét DESSEWFFYÉK politikai irányához sajtó-kapcsolatuk is dokumentálja. A *Budapesti Híradó* megindulásakor DESSEWFFY Emil szerződést köt

⁶ Uo. 230, 139. 1.

⁷ MTA Kézirattár. M. Irod. Levelezés. 4r. 131. sz.

⁸ *Bajza József művei. Költemények, novella, kritikák.* Kiadja SZÜCSI József. Bp. 1914. 95. 1.

^{8a} A költeményt a *Budapesti Híradó* nyomán a pozsonyi *Hírnök* is közzétette: 1844. 595. 1. (dec. 20.).

⁹ Vö. *Vörösmarty Mihály összes művei.* III. Sajtó alá rendezte TÓTH Dezső. Bp. 1962. 389—90. 1. *Magyar történet.* Szerk. MOLNÁR Erik. Bp. 1964. I. 458—459. 1.

¹⁰ *Pesti Hírlap* 1844. 859 (dec. 19.).

¹¹ TOLDY Ferenc: *Irodalmi beszédei. I. Gyász- és emlékbeszédek 1833—1855.* Pest, 1872. 56. 1.

TOLDYval. Megállapodásuk értelmében TOLDY elvállalja az újság *Tudományos Világ* című rovatának írását, kötelezve magát arra, hogy „tekintettel lesz folyvást, mind tárgyai megválasztásában, mind azok tárgyalásában egy illy nagy közönségnek szánt lap kellékeire és másfelül annak uralkodó szellemére.”¹² Az 1844. július 16-án kezdődő rovatban TOLDY hosszabb-rövidebb cikkekben tájékoztat a tudományos és irodalmi élet időszerű jelenségeiről, közöl bibliográfiai összeállítást, ismerteti az újonnan megjelent tankönyveket, szótárakat, ifjúsági iratokat, leggyakrabban a szépirodalmi műveket. Írásai nem egyszer vezércikként kerülnek a lapba. 1845-ben egyre inkább gyérülnek a közlemények, majd az utolsó negyedben elmaradnak. A szerződés szerint a szerkesztőség a cikkek szerzőjét „fölfedezni nem fogja, a mennyiben a szerző rejtezni akar.” TOLDY él e lehetőséggel. Csak egy ízben jelzi S. F. betűkkel cikkét, amikor néhány héttel BAJZA versének megjelenése előtt a sajtó közömbössége és a közönség részvétlensége miatt a Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtár-kiadványai érdekében esztétikai cikket ad át a *Híradónak*. A szerkesztőség a kivételes alkalmat arra használja fel, hogy szinte hízelgő megjegyzésével álcázza TOLDY külső munkatársi viszonyát: „Van-e még szükség a mi ajánlatunkra, azok után, miket az érd. beküldő oly lelkesen elmondott, s mik, engedje reménylenünk, visszhang nélkül nem maradandnak?”¹³

TOLDY politikai elhajlása ebben az időpontban még nem tükröződik BAJZA magatartásán, 1844-ből ismert három levelében továbbra is a meghitt barátság közvetlenségével értesíti TOLDYt a *Történeti Könyvtár* szerkesztői ügyeiről, tanácsát kéri, kérdezősködő látogatásokkal kísérletezik.¹⁴ Nyilvánvalónak kell tartanunk, hogy a költő politikai verse TOLDY tanácsára került a *Budapesti Híradóhoz*. Közvetítő szerepére érvként egy későbbi jegyzetét is megemlíthetjük. Talán az ötvenes évek végén a Bajza-kiadás tervével foglalkozva előkészületül bibliográfiai összeállítást vet papírra. Nem emlékszik vissza pontosan a költemény címe, megjelenése éve, de bizonyára személyes élménye nyomán helyesen idézi vissza a nyomtatott vers leőhelyét. Könyvészeti fogalmazványába ezt az adatot jegyzi be: „[184] 5 . . . Óda a királyhoz. Bpesti Híradó.”¹⁵

A *királyra* című Bajza-vers nem vonzotta az irodalomtörténeti figyelmet. Egyetlen rá vonatkozó magyarázó utalást ismerünk. SZÜCSI József BAJZA költői munkásságának méltatásában egy mondatot szentel a költeménynek: „Loyalis versre hangolja, mikor V. Ferdinánd magyar nyelven nyitja meg az országgyűlést (A királyra).”¹⁶ Az idézet kettős megjegyzésre kötelez. 1. Időbeli adata nem egyezik a vers keletkezése dátumjelzésével; az országgyűlést ugyanis 1843. május 18-án nyitották meg és 1844. november 13-án rekesztették be. — 2. Tartalmi vonatkozása téves tárgyi elemet rögzít.

SZÜCSI Bajza-monográfiájának említett kitétele a költemény második versszakára épül. Igaz, a versszak félreérthető, és SZÜCSI valóban el is vétette a Bajza-strófa értelmezését. A költemény-részlet így hangzik.:

Három század óta Ó az
Egy király maga,
A kinek magyar szavakra
Nyílt meg ajaka.

¹² OLTVÁNYI Ambrus közlése. A szerződés kelte: 1844. július 10. MTA Kézirattár. Tört. 4r. 34. sz.

¹³ *Budapesti Híradó*. 1844. 375 (nov. 29.).

¹⁴ *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta OLTVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 512–513. l.

¹⁵ BAJZA József-re vonatkozó jegyzetek TOLDY Ferenctől 3. MTA Kézirattár. M. Irod. Levelezés. 4r. 131. sz.

¹⁶ SZÜCSI József: *Bajza József*. Bp. 1914. 204. l.

A költő szerint tehát három évszázad óta Ferdinánd az első magyar király, „a kinek magyar szavakra nyílt meg ajaka.” Szűcs e mellékmondat minden elemét a király személyére vonatkoztatja. Márpedig ennek az értelmezésnek ellentmond a történeti valóság. Az 1843. május 20-án a pozsonyi hercegprímási palota dísztermében megtartott királyi ülésen a főkancellár üdvözlő beszéde után „ő felsége a' király elmondván *latinul*¹⁷ kegyelmes trónbeszédét, az ország főkancellárja kezéből átvett kegyelmes kir. előadásait pecsét alatt az ország primásának átnyújtotta.”¹⁸ FERDINÁND csak az utolsó rendi országgyűlést nyitotta meg és zárta be magyar nyelvű beszéddel az 1844. évi nyelvtörvény kötelező hatása alatt.¹⁹

BAJZA verssorait más irányból kell megközelítenünk. FERDINÁND a maga személyével kapcsolatos hivatalos érintkezésben ragaszkodott a latin nyelv használatához. Az 1832—36. évi országgyűlés utolsó előtti országos ülése KLAUZÁL Gábor kezdeményezésére elhatározza, hogy az alsó tábla a királyt az országgyűlés berekesztésekor magyar nyelven üdvözlí. A nádor azonban közli a rendekkel „a felség ama parancsát, hogy a bevett szokás szerint *mostanság* hozzája intézendő beszéd deák nyelven mondasson.”²⁰ S mi történt az 1843—44. évi országgyűlés kezdetén? A király Pozsonyba érkezik. Fogadásakor „azon országos küldöttség, mely a' végett a' tegnapelőtti első országos ülésből kirendelve volt[,] az ország primása szónoklata mellett a' következő *magyar beszéddel* üdvözlé: »Felséges császár és apostoli király, legkegyelmesebb urunk! . . . «²¹ Majd másnap a trónbeszéd elhangzása előtt „Az ország főkancellárja gr. Majláth Antal ő excellentiája *hazai nyelven* ekkép szólott: Ő felsége legkegyelmesebb urunk 's királyunk vele született boldogító öntudatának legedesebb örömeit élvezí . . . »²²

A Bajza-vers második szakaszának helyes értelmezése szerint tehát nem FERDINÁND beszélt magyar nyelven, hanem 1843-ban első ízben „nyílt meg ajaka” őt üdvözlő magyar szavakra, válaszolt először, ha mindjárt latinul is, hozzá intézett magyar nyelvű beszédre. A magyar nyelv reformkori sorstörténetének e mozzanata lett aztán egyik ihlet-teremtő motívuma BAJZA királymagasztaló versének.

ZSOLDOS JENŐ

Gárdonyi Géza és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. Az OSZK irattárának 1899. évi 603-as aktacsomagjában irodalomtörténeti vonatkozású levelek találhatók. Az első levél így szól:

Igen tisztelt Uram.

Én már két esztendő óta történelmi regényírással vesződöm. Egy kis vagyon ráment már azokra a könyvekre, amelyekből úgy ahogy össze tudtam állítani annak a kornak a képét, amelyben az alakjaim mozognak.

Egész életemben elvem volt az, hogy könyvet nem kértem kölcsön, de minél több könyvet veszek, azt látom: annál több kell. Kénytelen vagyok azt cselekedni, amitől eddig legjobban irtóztam: a nemzet könyvtárából kérni, ami kapható.

Kérem alázatosan méltóztassék értesíteni, hogy kaphatok-e, s milyen feltételekkel a M. N. Múzeum könyvtárából időnkint történelmi könyveket? Menyit kaphatok egyszerre? Menyi időre? Kell-e biztosítékot tennem, s menyit?

¹⁷ Én emeltem ki. Zs. J.

¹⁸ *Pesti Hírlap* 1843. 344 (máj. 25.).

¹⁹ SZEKFÜ Gyula: *A tizenkilencedik és huszadik század.* HÓMAN—SZEKFÜ: *Magyar történet VII.* 224. l.

²⁰ BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora. A magyar nemzet története.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1896. IX. 405. l.

²¹ *Pesti Hírlap* 1843. 342 (máj. 25.).

²² Uo. 344

Mint hogy Igazgató Ur nem ismer engem, s bizonyára tájékoztatja magát, mielőtt nekem felelne, vagy feleltetne, a Múzeumban levő ismerőseim közül méltóztassék megkérdezni: Szinnyei bácsit, Erdélyi Pál, Esztergár és Kereszti urakat.

Nekem most ezek a könyvek kellenének:

1. Ipolyi Kisebb munkái III.ik kötet. 2. Arch. Ért. 1890. évf. 3. Salamon F. Török hódítás kora Magyarországon. — S kellene egy kosztúmtani munka a XVI.ik századbeli török hadseregről.

Magamat szíves jóindulatába ajánlva vagyok tisztelettel

kész szolgálója
Gárdonyi Géza

1899 IX. 27.

A történelmi regény, melyet GÁRDONYI említ, minden kétséget kizáróan az *Egri csillagok*, mely 1901-ben jelent meg. Ez GÁRDONYI első nagyobb műve, előtte újságírással, szerkesztéssel foglalkozott, érthető tehát, hogy könyvtári ismerősei közül SZINNYEI Józsefet és KERESZTI Istvánt is megnevezi, akik akkor a Hírlaptár tisztviselői voltak.

FEJÉRPATAKY, a könyvtár igazgató öre GÁRDONYI levelének kézhezvétele után azonnal válaszolt, mégpedig elutasítóan, ahogy akkor — a könyvtár szabályainak megfelelően — minden magánszemélytől érkező kölesönzési kérés teljesítését megtagadta.

Tekintetes Gárdonyi Géza úrnak

Eger

Folyó hó 27-én kelt becses soraira szerencsém van a következő felvilágosítást adni:

A Nagyméltóságú Minister úr által kiadott Nemz. Múzeumi szabályzat 53 §-a értelmében „Múzeumi könyveket a vidékre kivételes esetekben, s csakis közhatóságok és nyilvános közművelődési intézetek hivatalos megkeresésére és jóátállása mellett lehet kölcsön adni.” Ha tehát a Széchényi Orsz. könyvtárhoz valamely egri hatóság vagy közművelődési intézet, pl. főgymnáziumi vagy egyéb iskolai igazgatóság, érseki lyceumi könyvtár stb útján méltóztatik fordulni, a kérés teljesítésének nincs semmi akadálya.

A becses levelében felsorolt könyvekre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy Ipolyi Arnold munkái, az Archaeologiai Értesítő és Salamon Ferencztől a Török hódoltság kora Magyarországon, az egri lyceum rendkívül gazdag és kitűnően rendezett könyvtárában kétségtelenül megvannak s így azoknak elküldése talán nem lesz szükséges.

Kiváló tisztelettel

Budapesten, 1899. szept. 29.

Fejérpataky

Az elutasításra GÁRDONYI egy újabb levéllel válaszol, melyben nem annyira a könyvtárat, mint inkább a FEJÉRPATAKY által citált múzeumi szabályzatot marasztalja el és tartja sérelmesnek.

Igen tisztelt Igazgató úr,

Köszönöm, hogy kérésemre postafordultával válaszolni méltóztatott. Az idézett miniszteri rendelet megfoszt engem és minden író, aki Kőbányán és Óbudán túl lakik az országos könyvtár használatától. Mert sem én nem fordulhatok az iskolai és egyéb hatóságokhoz, sem azok nem ismerhetik dolgunknak, hogy értem kezeskedjenek, s nekem közvetítsenek.

Ezen a rendelkezlen Uram változtatni kell, és én írok is a minister úrnak, hogy ezt a pontot korigálja.

A mi a liceumi könyvtárt illeti, az zárt könyvtár, papi könyvtár s privát könyvtár, — nem kérhetek belőle könyvet. Köszönöm azonban szíves figyelmét, hogy említeni méltóztatott.

Tisztelője és kész szolgálója
Gárdonyi Géza

1899 X. 1.

Gárdonyi valóban írt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, melyre a következő levél, illetve jelentés a bizonyíték, melyben FEJÉRPATAKY részletesen megindokolja álláspontját. (A jelentésnek egy impurum példánya található az iratok között FEJÉRPATAKY kézírásával, megszólitás, dátum és aláírás nélkül.)

„A világ összes könyvtáiraiban elfogadott elv, hogy a könyvtár székhelyétől távolabb eső helyekre csakis könyvtárak megkeresésére, azok jótállása mellett s a könyvtár helyiségeiben való használatra lehet könyveket kölcsön adni.

Ez az elv jön alkalmazásba a Nemz. Múzeum szabályzatánál is.

A művelt nyugati nemzeteknél eszébe sem jutna senkinek, a legelső tudományos tekintélynek sem, hogy idegen könyvtártól a maga részére könyvek elküldését kérje: természetnek találja, hogy ily esetben valamely könyvtár közvetítését kell igénybe vennie.

Ebben nincs semmi dehonestál, semmi bizalmatlanság. Csak beteges érzékenység, vagy (kivált magyarországi ún. íróknál gyakorta előforduló) önhittség láthat ebben valami lealázót.

Mióta a bécsi udv. könyvtár megbecsülhetetlen értékű Iordanes-codex Mommsen charlottenburgi lakásán a lángok martaléka lett: nincs arra eset, hogy idegen helyre, magánfél lakására küldje el egy könyvtár valamely könyvét. A párizsi Bibl. Nat. nyomtatványokat éppenséggel nem ad ki helyiségeiből: kéziratokat igen, de csakis könyvtárak hivatalos megkeresésére. A londoni Brit. Muzeumból semmi körülmények között sem lehet kiadni valamit.

Országos, nemzeti könyvtáraknál a jelenleg uralkodó elv, hogy a könyvtár első sorban conservál és ezzel kapcsolatban saját helyiségeiben mindenkinek a legnagyobb liberalitással rendelkezésre bocsájt mindent. Arra kell törekedni, hogy a belső használat módja mennél egyszerűbb, a használat ideje mennél hosszabb legyen; a kikölcsönzés pedig mennél ritkábban forduljon elő.

Tömeges kikölcsönzésnél a könyvtár nem vállalhat semmiért garanciát.

A Gárdonyi úr által kért könyvek oly közönségesek, hogy azok az egri lyceumi könyvtárban okvetlenül megvannak, hisz Ipolyi egri kanonok volt. Azon szeszély miatt, hogy Gárdonyi úr nem akar az ottani, nyilvános jellegű, bárki által használható könyvtárhoz fordulni, a Nemz. Múz. nem veheti ki a használatból pl. az Arch. Értesítőt vagy Salamon Fer. művét, melyeket itteni olvasók úgyszólván naponként használnak.

Nincs semmi ok, hogy a Nemz. Múzeumi szabályzat illető pontján változás történjék. Komoly tanulmányozás esetén bárki használhatja vidéken is a Múzeum könyveit, ha annak, az illetőre nézve éppen nem terhes garantiális eljárásnak veti alá magát, melyet a könyvtári nemzetközi gyakorlat évtizedek óta megállapított s a mely intézetünknel is évtizedek óta szokásban van, a nélkül, hogy ellene eddig legkisebb kifogás merült volna föl.”

Az ügy további sorsáról nincs anyag az irattárban, de minthogy a kölcsönzésre vonatkozó rendelkezéseket nem változtatták meg, és a későbbiek folyamán semmi nyoma nincs annak, hogy GÁRDONYI megkapta volna a kért könyveket a könyvtártól, feltételezhető, hogy a minisztériumtól is elutasító választ kapott.

A minisztérium az aktát — mint elintézett ügyet — október 21-én küldte meg a könyvtárnak.

A könyvtár eljárását — bármily előkelő helyet foglal el GÁRDONYI a magyar irodalomban — nem lehet akadékoskodásnak minősíteni. A nemzeti könyvtárnak valóban a megőrzés volt az elsőrendű feladata és az ma is, nem pedig a könyvtár falain kívül jelentkező olvasási igények kielégítése. Beláthatatlan következményekkel járt volna a kölcsönzési tilalmak feloldása a könyvtár anyagának épségére nézve.

Másrészt a könyvtár mindig igyekezett minden igénynek eleget tenni, amely hivatalos szerv, főleg iskolák, alispáni, polgármesteri hivatalok, vidéki nagykönyvtárak közvetítésével érkezett, erre bizonyíték az az évi nyolevan—száz levél, melyet az irattár évről-évre tartalmaz. Korlátozásokat csak a hírlapok kölcsönzésével kapcsolatban állapított meg a könyvtár, mivel a postai szállítás következtében a nagyalakú hírlapok jobban rongálódtak.

Végül perdöntő FEJÉRPATAKYNak az az érve is, hogy annyira gyakran használt anyagot, mint az *Archaeologiai Értesítő*, nem vonhat ki a használatból feltételezhetően hosszabb időre, hiszen akkor még nem volt mód a többpéldányos gyűjtésre olyan arányban, mint ma. A könyvtár csekély dotációja még azt sem tette lehetővé, hogy a más úton be nem érkező anyagot megvásárolja, nemhogy többpéldányok beszerzésére jutott volna.

ILLYÉS KATALIN

Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása. Egy-egy nyilvános könyvtár megalapításának története s annak körülményei joggal mindig érdeklődésre tarthatnak számot. Kivált áll ez olyan jelentékeny kultúrcentrum, mint éppen Eger városa esetében.

Most, amikor az egri városi könyvtár a közelmúltban átvette az egykori egri nagypréposti szép barokk palotában újjászületett otthonát, joggal merült fel sok könyvbarátban a kérdés: vajon a felszabadulás előtt volt-e városi nyilvános könyvtár Egerben? Mind-egyedülig úgy volt ismeretes, hogy a városban közkönyvtár megalapítására annakelőtte nem került sor. Levéltári kutatás során azonban sikerült megállapítani, hogy Egerben az első nyilvános városi könyvtárat elvileg (!) 1921-ben alapították, — méghozzá irodalmilag igen érdekes személyek.

GÁRDONYI Géza két fia, Sándor és József 1921 március utolján, vagy április első felében Eger városához intézett levelükben, — amelyet azonban sajnos nem őrzött meg a levéltár, — „a létesítendő városi könyvtár részére 200 kötetet ajánlanak fel.”

A városi képviselőtestület 1921. április 30-i közgyűlésén foglalkozott a jelentékeny ügygel. Az előterjesztést a városatyák kétségtelen örömmel fogadták, majd a következő „véghatározatot” hozta a város legfelső közigazgatási szerve, melyet részben érdekessége, részben pedig e korszakra jellemző volta miatt maradéktalan teljességgel közlünk:

„A képviselőtestület az állandó választmány javaslata alapján Gárdonyi Sándor és dr. Gárdonyi József Uraknak, fölöttébb értékes ajándékáért a város közönségének, hálás köszönetét tolmácsolja.

Kimondja egyszersmind a képviselőtestület, hogy a magyar kultúra fejlesztése érdekében, egy városi nyilvános könyvtárat állít fel: annak első alapjául a Gárdonyi Sándor és dr. Gárdonyi József urak által felajánlott 200 kötetből álló adományát helyezi el, s utasítja a tanácsot arra, hogy a város anyagi erejéhez és lehetőségéhez mérten fejlesztendő városi könyvtár kiadásainak fedezésére az elkövetkezendő évek költségvetéseiben, a jelzett körülmények figyelembevételével meghatározandó összeget állapítson meg.

Miről a képviselőtestület a városi tanácsot az ügyiratok kapesán, az adományozókat pedig hálás köszönetének kifejezése mellett átiratilag értesíti.

Indoklás.

Úgy a város hatóságának, mint a nagyközönségnek régi óhaját képezte az a vágy, hogy a város hozzájárulásával, illetve a város anyagi lehetőségének kihasználásával, egy nyilvános városi könyvtár állíttassék fel.

A képviselőtestület, fentebbi elhatározásánál ma kétszeres jelentőséggel bír az elhatározás egyrésztől azért, mert a mai óriási anyag-, és munka-bérek okozta drágaság, amely előre láthatólag csak lassú lépésben fog csökkenni, — a lelkek nemes művelését az intellektuális osztály vagyontalan tagjai részére majdnem lehetetlenné teszi, de jelentőséggel bír másrésztől azért is, mert a megmaradt csonka Magyarország legelső feladatainak egyikét képezi a magyar kultúra fejlesztése, erősítése, támogatása és terjesztése. Ez a fegyver, amely a mindenéből kifosztott és területileg szétdarabolt ország magyarságának kezében utolsónak még megmaradt, s ez ad a megcsonkított országnak reményt arra, hogy az elszakított országrészek azonos anyanyelvű, érzelmű, hazafias lakossága az anyaország kultúrájába ismét bekapcsolódva, örökre nem veszhet el.

Végtelen öröme szolgál a képviselőtestületnek az a körülmény, hogy a jelen határozattal felállítani rendelt nyilvános városi könyvtár alapjaihoz az első köveket a legnagyobb élő magyar írónak gyermekei adták, s hogy azok között helyet foglalnak azok a művek is, melyeknek egyikében a legnagyobb élő magyar író ennek a sokat szenvedett városnak az apothéozisát oly szépen és oly felemelően örökítette meg.

Jelen véghatározat ellen, a kihirdetéstől számított 15 nap alatt, Heves vármegye törvényhatósági bizottságához intézendő fellebbezésnek van helye.”¹

A közgyűlési határozatot az érvényben volt közigazgatási rendelkezések értelmében „Hirdetmény”-ben is közzé tették a következő szöveggel:

¹ Heves megye Levéltára. Eger Város Levéltára. 1921. évi képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve. 4183 kgy./179/1921. szám.

„Eger város képviselőtestülete a mai napon tartott közgyűlésén nyilvános városi könyvtár felállítását határozta el.”

— A határozat elleni fellebbezés határidejét május 15-ében jelölték meg.²

A városi képviselőtestület a korszakra jellemző módon a kétségtelenül fontos lépés — városi nyilvános könyvtár felállítása kapcsán — csak az „intellectuális osztály” művelődésére gondolt, s az igen jelentékeny számú hástyai parasztság, az értelmiség közé nem sorolható igen erős kispolgári réteg, s a munkásság igénye kielégítésének szükségességét nem is említette, s így azokat eleve mintegy kizárta a tervezett városi könyvtár élvezetéből. A város urai éppen 1921-ben hangsúlyozott irredenta szövegeket is hangoztatnak. Ez a néhány sor rendkívül jellemző képet fest e korszak egri városvezetésének szemléletéről.

Miután fellebbezés a véghatározat ellen természetesen nem érkezett, a Városi Tanács GÁRDONYI Sándorral és DR. GÁRDONYI Józseffel „ajándékozási szerződés”-t kötött, amelyet azután „jóváhagyás végett” a városi képviselőtestületi közgyűlés elé terjesztett.

1921. november 30-án került tárgyalás alá ismét a Gárdonyi-féle könyvajándék sorsa, illetve a nyilvános városi könyvtár felállításának ügye, s ott azt véghatározattal meg is erősítették.³

Ezzel az utolsó törvényes akttal tehát 1921. november 30-án az Eger városában felállítani határozott nyilvános könyvtár megalapítottnak tekinthető.

Sajnálatosan azonban az adományozók, illetve a kétségtelenül mögöttük álló író nemes kezdeményezése elsikkadt az akkori kisváros hangadóinak kulturális igénytelensége és érdektelensége szürke homályába s egészen a felszabadulás utáni évekig nem is nyílt nyilvános könyvtár Egerben.

A város, a közkönyvtáralapítási céllal adományozott 200 kötetből nem nyilvános könyvtárat szervezett, hanem — a képviselőtestület véghatározatát megszegve — csupán a városi tisztviselők részére alakított ki könyvtárat.

Rendkívül tanulságos lenne ismernünk a GÁRDONYI-ajándékban szereplő, kötetek íróinak és műveinek lajstromát, azonban erre vonatkozóan semmiféle irat, kimutatás, vagy leltár nem maradt fenn levéltári megőrzésben.

Valószínűleg közel járunk az igazsághoz, amikor a kötetek java részét a GÁRDONYI-nak küldött különböző szerzői tiszteletpéldányokból összeállítottnak tekintjük, — de azzal a megjegyzéssel, hogy abban kétségtelenül helyet kapott GÁRDONYI Géza munkáinak néhány kötete is. Erre utal a városi közgyűlés véghatározatának indoklásában is, külön kiemelve közülük az *Egri csillagok* köteteit.

Az író a részére fölösleges könyveknek ezen értékes felhasználási módjáról így vallott 1905-ben, egy KÜRTHY Emilhez intézett levélben: „Ami könyvet időnként kiselejtezek kórházi könyvtáraknak adom.”⁴ GÁRDONYI részére ugyanis meglehetősen szűk lakásviszonyai nem engedék meg, hogy a sok különböző íróktól kapott tiszteletpéldányokat megőrizze. Egyébként a GÁRDONYI emlékházban őrzött hagyatéki könyvtárában található s az író által megőrzött tiszteletpéldányok java része nincs fel sem vágva.⁵ Az egri író, a címére özönlő kötetek felhasználásával egyre duzzadó könyvtára állományának észszerű és többszörös apasztása keretében kerített sort 1904-ben az egri Irgalmasok Kórháza betegeit szolgáló könyvtárnak a megalapítására. Ezt az igazán becses céllal létesített,

² Ld. 1.

³ Heves megye Levéltára. Eger Város Levéltára. 1921. évi képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve. 6723 kgy./617/1921. szám.

⁴ Dobó István Vármúzeum (Eger) — Gárdonyi-hagyaték.

⁵ Dr. KOROMPAY János muzeológusnak, a Gárdonyi-hagyaték kezelőjének szíves közlése.

— s adományozójáról „Gárdonyi Könyvtár”-nak nevezett 100 kötetes gyűjteményt azután 1905-ben további 100 kötetel gyarapította.⁶

Általában nem ismeretes, hogy GÁRDONYI Géza milyen lelkes apostola volt a könyvtárak létesítésének. Így különleges jelentőségű az 1918. november 7-én (!) a „kultúrminiszterhez”, kedves barátjához intézett terjedelmes levele, melyben életrevaló népművelési javaslatait terjesztette elébe. A levélben külön is megemlékezik a „Népkönyvtár”-akról, jelentőségükről, könyvvállományuk revíziójáról, részükre jó könyvek „válogatásáról” és „iratásá”-ról.⁷

*

Az elvetélt egri városi nyilvános könyvtár helyett életre hívott városi tisztviselői könyvtár sorsára vonatkozóan néhány érdekes adatot sikerült feltárnom. Eger város levéltárában megőrizték ugyanis a kinyomtatott költségvetési előirányzatokat, amelyekből az 1928 és 1944 közötti esztendőkre becses adatok nyerhetők.⁸

Az alábbi táblázatban ismertetjük a polgármester által javasolt s a felettes szervek által jóváhagyott könyvtári költségvetési tételeket, valamint az abból ténylegesen fel is használt összegeket („zárlati eredmény”). (A tételek pengőben.)

Költségvetési év	Polgármester által javasolt összeg	Jóváhagyott összeg	Felhasználást nyert
1928	?	?	3108,44
1929	?	1600	1722,66
1930	1600	1600	934,91
1931	1600	1600	1167,91
1932	600	600	632,25
1933	600	600	802,76
1934	1000	1000	980,20
1935	1000	1000	1245,22
1936	500	500	584,55
1937	300	800	757,00
1938	800	800	686,20
1939	800	800	877,08
1940	800	300	257,50
1941	300	300	166,45
1942	300	300	263,80
1943	300	300	?
1944	1000	?	?

Láthatjuk tehát, hogy 1929 és 1943 között 300 pengőtől 1600-ig ingadozott a könyvtárra szánt költségvetési összeg, — azzal a kiegészítéssel, hogy 1932-től, de kivált 1940-től hirtelen megapaszottták a költségvetési fedezetet. Az 1940-től szereplő évi 300 pengő pedig már szinte nevetségesen alacsony összeg volt a magát büszkén „Magyar Athén”-nak nevezett megyeszékhely városi tisztviselői karának könyvtára fejlesztésére.

Szembeszökő, hogy a város már 1936-ben az előző esztendei 1000 pengőt 500-ra, majd pedig 1937-ben 300 pengőre mérsékelte. Az előbbi esetre Heves vármegye alispánja is felfigyelt, és a költségvetési jóváhagyás során e tételt 800 pengőre emelve hagyta jóvá.

⁶ *Egri Újság*. 1904. április 13. *Egri Újság*. 1906. január 3. SUGÁR István: *Gárdonyi Géza, mint az egri kórház könyvtár alapítója*. = *(Heves megyei) Népiújság*. 1969. május 17.

⁷ Ld. 4.

⁸ Heves megye Levéltára. Eger város Levéltára. Iratok. V.—73b/2. és V.—73b/3. Eger rendezett tanácsú város költségvetési előirányzatai az 1930—1944. évekre vonatkozó kötetekben.

Igen jellemző az az eset is, amikor az 1930. évi költségvetésben a polgármester az előző esztendei 1600 pengőt állította be a költségvetési előirányzatba, de azt az egri városatyák erősen mérsékeltek (sajnos nem ismerjük milyen mértékben), úgy hogy azt csak az alispáni rendelet állította ismét vissza.⁹

A könyvtár iránti érdeklődés 1937-től való hanyatlásának félreismerhetetlen jele, hogy ettől kezdődően öt éven át nem vásároltak annyi könyvet, mint amennyire fedezetük volt.

A városi tisztviselők könyvtárának sem kötetszámát, sem pedig összetételét nem ismerjük. Abból a néhány kötetből következtetve, amely a könyvtár 1950 körüli felozlatása során az akkori megyei levéltár könyvtárába került, arra lehet következtetni, hogy természettudományos ismeretterjesztő munkák is helyet kaptak a polcain.

A könyvtár történetének teljességéhez tartozik, hogy állványkészlete a felozlatás után a megyei levéltárba került, s a mai Heves megyei Levéltár igazgatói irodájában található.

Sajnálatos, de ugyanakkor bizonyos mértékig jellemző az a körülmény, hogy bár 1921-ben felállítani rendelték a városatyák az egri nyilvános könyvtárat, de annak elmaradását a későbbi esztendőik során egyikük sem kifogásolta, vagy a helyi sajtó sem tette szóvá. A GÁRDONYI-fiúk nemes célzatú adománya, illetve az általuk elindított kezdeményezés nem szolgálta a város olvasni vágyó lakossága egészének érdekeit és szükségletét. Ez azonban nem von le az e korszakban párját ritkítóan példamutató kezdeményezés kulturális és népművelési jelentőségéből semmit, csak további adalékkal gazdagítja e kor városvezetőinek kultúrpolitikai „törekvéseiről” már eddig is alkotott ismereteink körét.

SUGÁR ISTVÁN

Elsüllyedt folyóiratok: É l ő s z ó. 1927. október 15-én indult az *Élőszó* című, kéthetenkénti megjelenésre szánt irodalmi és kritikai folyóirat. Felelős szerkesztője BARABÁS Pál, szerkesztői KODOLÁNYI János és NEMES Dénes voltak. A folyóirat keletkezéséről keveset tudunk. Ha a nemzeti könyvtár hírlaptára meg nem őrzi a kötelepéldányt, talán teljesen elsüllyedt volna. Majd fél évszázad múltán is frissen, „élőn” szól a régi *Élőszó*.

ILLÉS Endre, a lap egyik munkatársa ma is jól emlékszik a kezdeményezésre. Mint mondja, azok a fiatal írók, akiket MIKES fedezett fel és az Est-lapokhoz szerződtetett úgy, hogy időnként egy-egy novellát adnak, elhatározták, hogy folyóiratot indítanak. BARABÁS Pál és NEMES Dénes szereztek valami kis pénzt, így tudták elindítani a lapot. A pénz azonban hamarosan elfogyott, a folyóirat megszűnt.

PAP Károlyné emlékezete szerint NEMES Dénes nagyon rátermett lapterjesztő volt: „Mikes bácsi nagyon kedvelte s egyizben azzal tüntette ki, hogy egy novelláját közölte a Pesti Naplóban. PAP Károly — akiről mindenki tudja, hogy igen zárkózott természetű volt — kicsit barátkozott vele . . .”

FODOR József¹ így emlékszik vissza a több mint négy évtizeddel ezelőtt született folyóiratra:

„ . . . 1927-ben a New Yorkból a József körüti Spolarich kávéházba való átvándorlásunk idején néhányan elhatároztuk, hogy lapot alapítunk. Ültünk a szép és csöndes, nagy kávéházban, Gelléri Andor Endre, Kodolányi János, Pap Károly, Szegi Pál, Barabás Pál film- és színműíró, Nemes Dénes novellaíró, Kőrös Andor, a Forgószél írója, Kemény László festő, olykor Szabó Lőrinc (aki Mikés pénzével a hamar megdicsőült Pandorát csinálta volt), Erdélyi József, . . . Kodolányi antifasiszta cikksorozatokat forgatott akko-

⁹ Heves megye Levéltára. Eger Város Levéltára. Iratok. V. — 73b/2. alatt az 1931. év költségvetési előirányzatban tett indokló megjegyzés.

¹ *Emlékek a hőskorszakból*; Budapest 1964. Magvető, 175–178. 1.

riban az agyában (ezeket publikálta is aztán), én meg a Mab királynő, Shelley eme szélsőséges-anarchista, nagy költeményének fordítására készültem; no, de mit részletezzük, megvoltak valamennyiünknek a tervei, csak «lap kell, egy lap kell, hiába» — szoktuk mondani, a rossz jelent sarkából kifordítandó, harcos-megváltói elképzeléseinkben. A címben már hetekkel előtte megállapodtunk; azt hiszem, Kodolányi ötlete volt, hogy «Élőszó» legyen.

Ülünk egyszer, mint rendesen, a kávéházban; Szegi Pál, Pap Károly, Gelléri, Nemes Dénes, Barabás Pál van rajtam kívül jelen — tanakodunk. Nemes Dénes, ez a képességes novellairó, arcban, mozdulatokban, fölényes beszédmodorban igen elegáns megjelenésű férfiú, amikor pénzszerzési ötleteink, a tervek minden özöne és végső habocskája leperegvén, szárazan vergődtek immár, feláll, ünnepélyes képpel körülnéz, és azt mondja:

— Uraim, meglesz a pénz . . .

— A pénzt Krausz Simi adja — jelentette ki Nemes Dénes, mint aki egy bevégzett ténnyt jelent be, és leült. Egyébként Krausz Simi, a híres és fogalomszerű plutokrata adta a pénzt annakidején az Est alapításához Miklós Andornak, aki azelőtt hirdetési ügynök és lírai költő volt . . .

Simi egy zöld csekklapra ráírt egy összeget, és átnyújtotta a «tégglácskát», amivel hozzájárul egy szép vállalkozás épületéhez.

Aztán megindult a munka. Barabás Pál, a lap főszerkesztője már előre bejelentette a kávéházban az igényét húsz asztalra, mert mint mondta, egy nagy lap indul másnap, itt, a Spolarichban.

Minden asztalnál ült is másnap valaki; írtuk, szerkesztettük a lapot, «a mi lapunk»-at. . .

De itt is beteljesedett az akkoriban oly aktuális közmondás, amely szerint: ember tervez, isten (azaz hogy a rendőrség) végez. A közlemények és a lap szelleme miatt azonnal megvonták a terjesztést . . .

Az első szám vezető írása KODOLÁNYI János *Konstruktivista irodalom avagy: a természetek élete*. Ezt követi ILLÉS Endre *Tíz perc* című kis elbeszélése, ERDÉLYI József és FODOR József versei, BARABÁS Pál novellái, NEMES elismerő írása FODOR József első verseskötetéről (*Lihető erdők*, Athenaeum 1927.). Figyelemreméltó a kritikai rovat is (ILLÉS Endre, SZEGI Pál írásai).

Az összevont 2—3. szám KODOLÁNYinak HUSZÁR Károlyhoz intézett *Memorandumával* kezdődik. FODOR József SHELLEY-fordítással, KÖRÖS Andor drámával szerepel. Versek találunk ERDÉLYI József, KUTI László és SIMÁN Erzsébet tollából. KODOLÁNYI az antiszemitizmus ellen írt szatíráját.

Utoljára hagytuk az *Élőszó* két olyan írását, melyek egyike sem jelent meg kötetben. Az 1. szám őrzi PAP fájdalmasan-játékos, csonkán maradt elbeszélését *Emberek a művészetben* címmel; a 2—3. szám pedig a húszesztendős GELLÉRI Andor *Énnepe* című kis remekművét, melyben élet és álom, valóság és mese vegyül művészi harmóniában.

A „rossz jelent sarkaiból kifordítani” akaró tehetséges fiatal magyar írók folyóiratát — ugyanúgy, mint elődeit és utódait — halálra ítélte a korszellem, megsemmisíteni mégsem tudta.

MGY.

Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933). A plakát, az alkalmazott grafikának ez a sajátos műfaja modern értelemben (mint árureklám, valamint a politikai és kulturális propaganda eszköze) lényegében a kapitalizmus szülötte. Jelentősége és fejlődése részben az árutermelés fokozódása, részben a nyomdatechnika rohamos fejlődése következtében nőttön nőtt. Úgy hazánkban, mint külföldön nagyobb mértékben a századfordulón fordult feléje a figyelem és első művelői külföldön is (CHÉRET, BONNARD, STEINLEIN, TOULOUSE-LAUTREC stb.), hazánkban is (FERENCZY Károly, RIPPL-RÓNAI József, FÉNYES Adolf stb.) neves festőművészek voltak. BORTNYIK Sándor — egyéb művészeti tevékenységével párhuzamosan — fiatal kora óta foglalkozik plakátművészetrel. Stílusának kialakításában a Bécsben, Berlinben, Weimarban eltöltött emigrációs évek, a weimari Bau-

haus-szal és a berlini Sturm-mal való kapcsolata döntő hatással jelentkeztek. Hazatérése óta (1925) egymás után készítette korszerű, magas művészi színvonalú plakátjait és mint az 1928—1938 között általa szervezett Műhely nevű reklámművészeti iskola alapítója és tanára alkotásain kívül pedagógiai munkásságával is nagy hatással volt a két háború közötti magyar plakátművészetre.

Bár művészeti folyóirataink — főleg a *Magyar Iparművészet* — állandó figyelemmel kísérték a plakátművészetet és a két világháború között megjelent reklámszakfolyóiratunk¹ is nem egy értékes cikket szentelt a plakátnak, mindez, a nyugati művészeti szakirodalomhoz viszonyítva, mennyiségileg is, minőségileg is kevés volt. Ennek elsősorban az egyoldalú szemlélet volt az oka. Művészeti folyóirataink csak a művészet, reklámszakfolyóirataink csak a gazdasági szempontok oldaláról kezelték a kérdést. Ez adott indítékot BORTNYIK Sándornak arra, hogy 1933-ban megindítsa *Plakát* című folyóiratát, amely mindmáig egyetlen plakátművészettel foglalkozó folyóiratunk és ugyanakkor ma már majdnem teljesen ismeretlen és annyira ritka, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárából is hiányzik.

A *Plakát*, az „új művészet új magazinja”, ahogyan az alcím hirdeti, BORTNYIK Sándor magánvállalkozása volt; a szerkesztést és a kiadást egyaránt saját maga látta el. A lap célját a szerkesztő az 1. számban a következőkben adta meg: „A Plakát azért született meg, hogy propagandát csináljon a kvalitásos művészi reklámnak. A Plakát munkatársai a magyar reklámtervező művészek és a reklámmal esztétikai vagy gyakorlati alapon foglalkozó írók. A Plakát érdekes és újszerű rovata az „Ötletvásár”. Ebben a rovatban módot nyújtunk előfizetőinknek és olvasóinknak arra, hogy jónevű grafikusok reklámötletei, reklámtervei közül válogassanak. A Plakát minden hónapban közli az előző hónap reklámtermésének legjavát. A Plakát minden hónapban meginterjúvolja vezető reklámozóink egyikét a vélemények tisztázása és a közös célok érdekében. A Plakát foglalkozni fog mindennel, ami képszerű alakítás: a képzőművészet, film, színház stb.” Valóban gazdag program és a megjelent számok igen sokat meg is valósítottak belőle; több célkitűzés megvalósítása azonban (film, színház stb.) elmaradt.

A *Plakát* első száma 1933. februárjában jelent meg a régi 1/4 íves plakátnagyságban (31 × 47 cm.), műnyomó papíron. A fejléc évi tizszéri megjelenést ígért, a lap azonban csak a nyolcadik számig jutott el, és ezzel megszűnt. A második szám márciusban, a harmadik májusban, a negyedik júniusban, tehát meglehetősen folyamatosan látott napvilágot, a következő négy szám azonban már két összevont számban jelent meg (5—6. sz. augusztus—szeptember, 7—8. sz. pedig már hónap megjelölése nélkül) s ez előrevetítette a folyóirat megszűnésének a valószínűségét, ami be is következett; a folyóirat a 7—8. számmal végleg megszűnt.

A *Plakát* 1. száma a Helikon-Bíró Rt. nyomdájában, a 2—8. szám pedig a Korvin István-nyomdában készült, céljának és tartalmának megfelelően igen szép nyomdai kivitelben. A nyomdák propaganda-célok miatt ingyen vállalták a nyomást s a Révész és Ehrlich cég is ingyen vállalta — hasonló okból — a klisék készítését.² A szerkesztő-kiadót így lényegében csak a lap szellemi előállítására és a papírköltség terhelte. Az évi előfizetést a kiadó 10,— pengőben állapította meg; az egyes számok 1,— pengőbe, a kettős számok 2,— pengőbe kerültek. BORTNYIK Sándor az előfizetési kedv fokozására ingyen plakáttervsorsolást is nyújtott a legjobb magyar plakátművészek (BERÉNY Róbert, BORTNYIK Sándor, CSILLAG Vera, FARKAS Sándor, HALÁSZ János, KNER Albert, LÁNYI Imre, NEMES György, PERLMUTER Magda, RADÓ György, SÓS Jolán és SZULNER Zsuzsa) alkotásaiból. Az előfizetők száma így sem volt nagy; a folyóirat utcai árusításra nem került, előfizetői

¹ *Reklámélet*. Szerk. BALOG Sándor. 1928—1938.

² BORTNYIK Sándor szóbeli közlése.

pedig a legnagyobb iparvállalatok és kereskedelmi cégek közül kerültek ki — azok sem voltak azonban sokan. A lap számonként 200 és 300 közötti példányszámban jelent meg³ és éppen ez az alacsony példányszám magyarázza, hogy a folyóirat ma már igen ritka.

A folyóirat szellemi előállításában a szerkesztő BORTNYIK Sándor mellett a legkiválóbb magyar művészettörténészek, művészek és reklámszakemberek működtek közre. Elég, ha BÁLINT György, a kitűnő publicista, BARINKAY Ferenc, BEÉR János (reklámjogász, később egyet. tanár), RADÓ György (grafikus), BALOGH József (reklámszakember), ÚJHÁZY György, BERÉNY Róbert (festő- és grafikusművész), ÁRTINGER Imre (művészeti író), RÓZSAFFY Dezső (művészettörténész), ROSNER Károly (művészeti író), RABINOVSKY MÁRIUSZ (művészettörténész), NAMÉNYI Ernő, KANDÓ Gyula és MITTAY László nevét említjük.

A cikkek zöme plakátművészettel foglalkozott. BORTNYIK Sándor ez irányú cikkei (*Modiáno plakátjai, Kontármunka a reklámművészetben, Mechanizált grafika, Halotti beszéd a „modern” plakát felett* stb.) ma is érvényes műfajesztétikai megállapításokat tartalmaznak. De a ma is korszerű plakáesztétika szempontjait képviselik RADÓ György (*Az utca képeskönyvében*), BALOGH József (*Plakáttervezés, plakátpályázat, Aki a plakátot hátulról látja*), BERÉNY Róbert (*Rajzolás és rajztudás*), BARINKAY Ferenc (*Az ábécé szin-szimbolikája*), ROSNER Károly (*Egy kis statisztika*) stb. cikkei is.

A reklám és a reklámművészet egyéb területei közül a *Publikum és a reklám* c. cikk, valamint ÚJHÁZY György (*Az ablakon kidobott pénzről, amely nem jön be az ajtón*), MITTAY László (*Aszfalköltészet*), KANDÓ Gyula (*Hogyan dolgoznak a párizsi reklámirodák, a „publicité”-k*) és NAMÉNYI Ernő (*Kner Albert grafikája*) érdemelnek említést. Érdekes adatokat tartalmaznak a *Régi idők jó újsághírdetési* és a *Hol jelent meg az első újsághírdetés* című írások is; az előbbi 1849-től közöl adatokat, az utóbbi pedig a legrégebbi újsághírdetést a *Relations Courier* 1673. évi folyamából adja közre.

A Plakát célkitűzéséhez híven igyekezett beszámolni a fontosabb képzőművészeti kiállításokról is. Erre utalnak ÁRTINGER Imre: *Nemzeti képzőművészeti kiállítás a Múcsarnokban*, RÓZSAFFY Dezső: *Francia rajzok kiállítása a Szépművészeti Múzeumban*, ROSNER Károly: *Magyarország grafikai művészete a milánói triennálén*, BORTNYIK Sándor: *Vásárhelyi Győző kiállítása az Ernst-Múzeumban* (VÁSÁRHELYI Győző, ma VICTOR VASARELY BORTNYIK tanítványa volt s a kiállításon reklámgrafikákat mutatott be) című írásai.

BORTNYIK Sándor folyóirata rendszeresen figyelemmel kísérte és ismertette a világ vezető reklámművészeti folyóiratait. Az egyes számokban a *Gebrauchsgraphik*, a *Die Neue Stadt*, a *Commercial Art and Industry*, a *Modern Publicity*, a *Buch- und Werbekunst*, az *Arts et Métiers Graphiques*, a *Contact* stb. bemutatása lehetővé tette a reklámművészet hazai művelőinek, hogy betekintést nyerhessenek a szakma külföldi eredményeibe.

A Plakát értékes cikkei mellett elsősorban jól válogatott reprodukciós anyagával igyekezett feladatát betölteni. A képanyag az egyes számok kb. kétharmadát tette ki. Plakátművészeink közül BORTNYIK Sándor, BERÉNY Róbert, HALÁSZ János, SÓS Jolán, LÁNYI Imre, DÁNIEL Zoltán, K. LUKÁTS Kató, MOLNÁR C. Pál, IRSAI István, PÓLYA Tibor, CZIZMAZIA Kálmán, FARKAS Endre, FARKAS Károly, SZULNER Zsuzsa, PERLMUTTER Magda, DONNENBERG Róbert, RÁCZ Vera, SEBOK Lajos, ZOLTÁN Kata, FILO és VÁSÁRHELYI Győző alkotásait mutatta be a folyóirat; könyvcímlapok és prospektusok reprodukcióival BORTNYIK Sándor, RADÓ György, KNER Albert, HAIMAN György, NEMES György, VÉGH Dezső, VÉGH Gusztáv, MOLNÁR C. Pál, HALÁSZ János, LÁNYI Imre, CSILLAG Vera, BERÉNY Róbert, GERGELY Tibor, GÖRÖG Ata, SZULNER Zsuzsa, FARKAS Sándor, CSIZMAZIA Kálmán, SÜSZ István és MADARAS László szerepeltek. De közölt a lap könyv-illusztrációkat (VÉGH Gusztáv, MEDVECZKY Jenő, BERÉNY Róbert, BORTNYIK Sándor,

³ BORTNYIK Sándor szóbeli közlése.

BYSSZ Róbert, DALLOS Hanna, TÁBOR János, KNER Albert, E. KÜHNER Ilse), újságreklám-rajzokat (T. SCHILLINGER Ágnes, MATSKÁSSY Gyula, KOLOZSVÁRY Sándor, MARX Ferenc, FILO, BERGER Oszkár) és kötésterveket (KNER Erzsébet, BORTNYIK Sándor, PERLMUTTER Magda, FISCHER József) is.

A *Plakátban* megjelent tárlatbeszámolókat ugyancsak gazdag illusztrációs anyag kísérte. A lap olvasóinak módjukban állt PÁTZAY Pál, SZŐNYI István, TORNYAI János, MÁRFFY Ödön, BERNÁTH Aurél, MOLNÁR C. Pál, KMETTY János, BERÉNY Róbert, SZOBOTKA Imre, EGRY József, FERENCZY Noémi, BORTNYIK Sándor, Pablo PICASSO, R. FULLER, E. DELACROIX, J. F. MILLET, H. DAUMIER, A. RENOIR stb. legszebb alkotásainak reprodukcióival is megismerkedni.

Természetesen e cikknek nem lehet feladata, hogy a *Plakát* minden szerzőjét, cikkét és reprodukcióját felsorolja; az adott ízelítő azonban bőségesen elég arra, hogy a folyóirat magas művészi színvonaláról, megalkuvás nélküli igényességéről bárki, a folyóirat közelebbi ismerete nélkül is meggyőződhessek. A *Plakát* korai megszűnése — amely részben a megrendelők részvétlensége, részben anyagi okok miatt következett be — a maga korában is komoly vesztesége volt művészeti folyóirat-irodalmunknak. Valószínűleg kis példányszám miatti ritkasága volt az oka, hogy cikkeit a Bíró-féle művészettörténeti bibliográfia sem dolgozta fel⁴ és a művészettörténeti irodalomban is ismeretlen. Egyedül a *Művészeti Lexikon* utal rá BORTNYIK Sándorral foglalkozó cikkében.

GALAMBOS FERENC

⁴ *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája*. Bp. 1955.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról. A bártfai Szent Egyed templomhoz tartozó egykori könyvtár teljes berendezése *Bártfai Gyűjtemény* néven ismeretes. A Nemzeti Múzeum átszervezése révén a gyűjtemény egy része — a könyvek a könyvtári berendezéssel — továbbra is a Múzeum tulajdonában maradt, míg az énekkari anyag a Nemzeti Múzeumból kivált Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára állományába került. A gyűjtemény zenei anyagának rendezésénél néhány értékes nyomtatványtöredéket is találtunk.

Már GOMBOSI említi, hogy több énekkari kézirat Bártfán keletkezett, és ott is kötötték be, amint az a kötéstáblákban talált felsőmagyarországi nyomtatványok töredékeiből is látható.¹ Az idevonatkozó első lábjegyzetben COMENIUS: *Orbis sensualium pictus trilinguis*, Lőcse 1785., és a magyar nyelvű Abigail históriáját (Bártfa, 1600 után) (!) említi. A második bekezdésben még arról tudósít GOMBOSI, hogy a kottaanyag rendezésére és beszámolására igen rövid idő állt rendelkezésére, így ezt a munkát csak sebtében tudta elvégezni. Mivel az 1950-es évek végén némi restaurálást is végeztek ezen az anyagon, most már nagyon is indokolttá vált a gyűjtemény ismételt számbavétele. A tüzetes vizsgálat valóban meglepő eredményeket hozott, melyeket alábbiakban kívánunk ismertetni.

1. A legértékesebb nyomtatvány SZIKSZAI Fabricius Balázs *Nomenclaturája*. GOMBOSI még nem említette, mert ez a későbbi restauráláskor került elő az MS 10 jelzetű kötéstáblákból. A mű címlapja is megmaradt, így pontosan tudjuk datálni: Bártfa 1592. GUTGESELL Dávid nyomdája. Új jelzete: RMK I. 250/b².

A makulatúraként felhasznált lapok legnagyobb része erősen rongált, de a szedés tükre teljes egészében megmaradt. A harminc levél az A₁-tól M₄-ig, a lapszámozás pedig 190-ig terjed. Sajnos ez a terjedelem sem teljes. A szöveget az eddig ismert *Nomenclaturákkal* egybevetve, megállapíthattuk, hogy példányunk a tíz évvel későbbi, 1602-es sárvári kiadással³ egyezik. Az itteni 190 lap a sárváriban 103-nak felel meg. Mivel a sárvári számozása 164-ig terjed, így arra lehet következtetni, hogy a bártfai kiadás teljes terjedelme kb. 302 számozott lap lehetett.

Mint már említettem, a sárvári kiadás a bártfai utánnymosásának tekinthető. Azonban vannak bizonyos eltérések, melyeket meg kell említenem.

Szövegváltozásra példa:

Bártfa: Siliqua Borsó és bab hüuelkeie	Ein bone (erbb) ziserlin huelse
Sárvár: Siliqua Hüuelk borso	Ein hülse der früchten

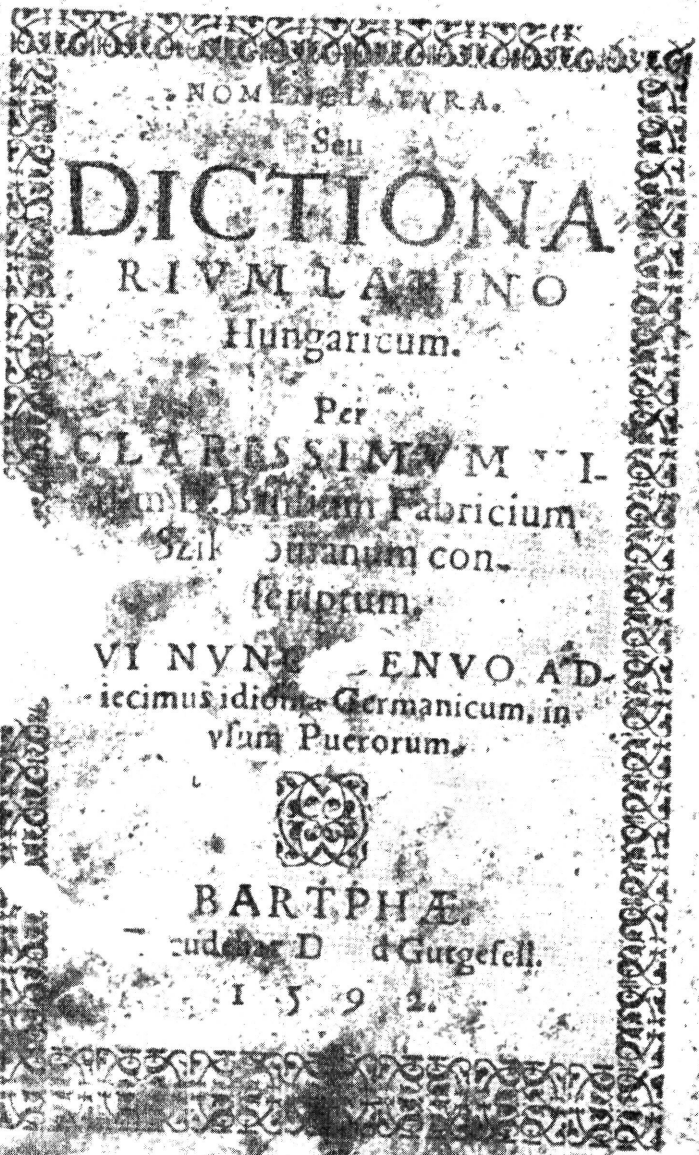
Szembetűnő az eltérő helyesírás, különösen a német nyelvben:

Bártfa: Pisum grecum	Török bab	Türkisch bonen
Sárvár: Pisum graecum	Török Bab	Türckiß bonen

¹ O. GOMBOSI: *Die Musikalien der Pfarrkirche zu St. Aegidi in Bártfa*. Festschrift für J. Wolf. Berlin 1929.

² *Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473–1600.* (sajtó alatt) Budapest 1971.

³ SZABÓ Károly: RMK I. 380.

NOMENCLATURA.

Seu

DICTIONA

RIVM LATINO

Hungaricum.

Per

CLARESSIMUM M^{RI}

Ambr. Fabricium

Szik. Suranum con.

scriptum.

VI NYNE ENVO AD

iecimus idioma Germanicum, in

usum Puerorum.

BARTPHÆ

audax D. d. Gutgefell.

1 5 9 2.

Bártfa: Hirschzung
 Sárvár: Hirßzung
 Bártfa: Vater, Großvater
 Sárvár: Vatter, Großvatter
 Bártfa: Scharff
 Sárvár: Scharpff

Az ékezetek elhelyezése Bártfán sokkal gondosabb:

Bártfa: Szórós szára Rósa bimbo Nád szál búza szál
 Sárvár: Szórós szara rosa bimbo Nád szál Buza szál

A nagy- és kisbetűk használatában is eltér a két kiadás, mint azt már fentebb is megfigyelhettük: sőt a szavak egybeírását illetően is:

Bártfa: Piperitas alias Sása fű Wasser pfeffer
 Piper rugosum Sömöröges bors Gesottē pfeffer
 Sárvár: Piperitis alias sása fű Wasserpfeffer
 Piper rugosum sömöröges bors Gesottē pfeffer

Sorcserére példa:

Bártfa: Cicuta Sárvár: Cissarum Laura
 Cissarum laura Cicuta
 Cissanthemos Cissanthemos

A nyomtatvány értékét elsősorban az adja, hogy a három nyelvű szótár magyar és német nyelvértelmezéssel jelent meg, és így az első ilyen magyarországi kiadványt most már 1592-re tehetjük.⁴

2. A GOMBOSI által említett Abigail históriájának bártfai kiadása⁵ címlap nélkül készült. A debreceni kiadás⁶ majdnem pontosan másolata. Inicialéja igen nagy hasonlatosságot mutat SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdásítás a XVI. században* Budapest 1961. című munka LIX. tábla 10. típusával. Meg kell jegyeznünk, hogy a debreceni kiadás Sámuel könyvének 24. fejezetét tünteti fel a história alapjául, míg a bártfai helyesen a 25. fejezetet adja. A kiadvány idejéül az 1599 előtti éveket kell tennünk, mert GUTGESELL 1599-ben meghalt.⁷ Kár, hogy az A₄ ív hiányzik, és így históriánk eme szép példánya csonka.

3. *Examen Thesivm et Regularvm Zwinglianarum*. Bártfa (1586). E zwinglianus hitvita több példánya ismeretes.⁸ Az OSZK a debreceni ref. Nagykönyvtárnak ajándékozta.

4. A már GOMBOSI által említett COMENIUS könyv egyelőre lappang.

5. Alábbi öt töredék igen rossz állapotban maradt ránk:

a) Abigail históriájának fent említett kiadásából az A₃ levél erősen csonkult darabja.

b) Két levéltöredéken latin nyelvű latin nyelvű. Az egyik lapon De Incrementis Nominum primae Declinationis, a másik fejlécen De verbo olvasható.

⁴ MELICH János: *A magyar szótárírodalom* II. rész. Budapest 1907.

⁵ SZABÓ Károly: RMK I. 319.

⁶ SZABÓ Károly: RMK I. 323.

⁷ FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története* II. Budapest 1967. 254. lap.

⁸ SZABÓ Károly: RMK II. 191.

c) Egy igen kis töredék lap felirata: am 12. cap. Alatta a JÁNOS *Jelenések könyvének* 12. fejezetéből a 7—10. vers olvasható német nyelven LUTHER fordításában. Bizonyára bibliamagyarázat vagy prédikáció részlet.

d) Az MS 17 kötéstáblájából kiáztatott két levéltöredéken három hasábos latin, magyar és német szövegű SZIKSZAI Fabricius-féle *Nomenclatura* került elő. A [„Q₃] levélen az *Index* utolsó részlete olvasható, ami majdnem egyezik a sárvári kiadással. A fentebb ismertetett bártfai *Nomenclaturánál* azonban jóval rövidebb terjedelmű, mert az *Index* szerint a „Q_[1]” levélen levő „Ventorum nomina” a 239. lapon található. A 30×70 mm nagyságú záródíszre csak az RMK I. 350-ból ismert.⁹ E második bártfai *Nomenclaturát* az 1610-es évekbe tehetjük.¹⁰

e) Négy levéltöredék. A három hasábsban egymás mellett álló latin, magyar és német szöveg, valamint a „Nomenclatura” felzet alapján SZIKSZAI Fabricius Balázs *Nomenclaturájáról* van szó. A 179—180, 195—196 és 199—200 levélszámozás jól kiolvasható. A szöveg megfelel az 1602-es sárvári kiadás 131a—132a, 121ab és 148—150 (helyesen 148—149) foliójának. Egybevetve a betűtípusokat a többi SZIKSZAI kiadványokkal, valamint a szebeni 1629-es PISTORIUS féle *Nomenclaturával*,¹¹ megállapíthatjuk, hogy itt egy eddig ismeretlen kiadvány igen csekély töredékét sikerült megtalálnunk, mely a betűtípusok alapján a XVII. század második felébe tehető.

MURÁNYI RÓBERT ÁRPÁD

⁹ SOLTÉSZ Zoltánné a fent idézett könyvében e záródíszot nem mutatja be, csak utal rá a 146. lapon a bártfai nyomdák Fejléc — Záródísz fejezet 12. sorszáma alatt.

¹⁰ A záródísz datálása csak megközelíthetően végezhető el. Lásd: BORSA Gedeon: *Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?* = *Magy. Könyvszle.* 1964. 348—354. l.

¹¹ SZABÓ Károly: RMK II. 455.

FIGYELŐ

Újjáalakult a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 1970. április 6-án tartott ülésén megválasztotta a tudományos bizottságainak elnökeit, titkárait és tagjait. Az Irodalomtudományi Bizottság irányításával működő Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság elnöke MEZEY László, titkára KÓKAY György, tagjai: BORSA Gedeon, CSAPODI Csaba, DEZSÉNYI Béla, DURZSA Sándor, Cs. GÁRDONYI Klára, HAVASI Zoltán, KEMÉNY G. Gábor, KENYERES Ágnes, V. KOVÁCS Sándor, MÁTRAI László, REJTŐ István, SZENTMIHÁLYI János, TARNAI Andor, TÓTH András, VARGHA Kálmán.

Az újjáalakult Munkabizottság első ülésén MEZEY László elnök megnyitójában kegyeletos szavakkal emlékezett meg elődjének, KÓHALMI Bélának a Munkabizottság élén kifejtett áldozatos munkájáról, amelyet a Bizottság megalakulásától kezdve életének szinte utolsó percéig példamutatóan végzett.

A következőket mondta: „Amikor a múlt év decemberében utoljára összejöttünk, megbeszéléseinket — ami tizenhat év alatt csak igen ritkán fordult elő — nem Kóhalmi Béla vezette. A betegség, mely néhány hét múlva elragadta őt „e munkás életből”, akkor már megkezdte benne a rontás művét. Karácsony este még tudtam telefonon beszélni vele, azután még egyszer hallhattam a hangját. Ez a csendes, sokszor fáradt, de sohasem reménytelen hang most is itt hangzik közöttünk. Hiszen mindannak alapvető gondolatát, amit tettünk ebben a bizottságban és amit ezután tenni szándékozunk, ő mondta ki több mint fél évtizede. 1954-ben, első megalakulásunk idején, legelső helyre tette az akkor még eléggé illúziókkal teli kezdet vélt feladatai között a tudományos kutatás munkaeszközének elkészítését. Az ezóta eltelt idő igazolta elhunyt elnökünket és minden kétséget kizáróan igazolni fogja őt még a jelen és az utánunk következő sok-sok tudós generáció tapasztalata. Eszméjének megvalósulásából sokat nem adatott meg látnia. A magyar Res Litteraria nagy számbavétele, amit az elődjére emlékezve RMK néven szoktunk emlegetni, első kötete már nyomdában volt, amikor Kóhalmi Béla a Farkasrét fái alá költözött. Ha nem is egészen elgondolásunk szerint, de megjelent az országos ősnymtatvány-katalógus, ésközel jár a befejezéshez a régi magyarországi periodikák repertóriuma. Ezek az eszközök lassan készülnek, az igaz, de természetük szerint tovább is maradnak használatban, mint a segítségükkel létrejövő tanulmányok, monográfiák, szintézisek. Legalább száz évre tervezzük Magyarország litteratúrája kutatásának ezeket a megbízható subsidiumait. Ezért nagy a gond és a felelősség, mely bennünket a megvalósítás, a munka irányításában vezet. Kóhalmi Bélának nemcsak emlékezetét szolgáljuk ennek vállalásával, hanem megtartjuk az életben még sok tudós élet és alkotás számára e nagy időt kiálló gondolatát, mert megvalósítjuk azt.

Magam is Tőle tanultam meg annak fontosságát és igazságát, amit tennivalónk lényegéről elmondottam. Tizenhat év óta mint e bizottság tagja, tizenhárom éven át mint titkára közvetlenül is részese voltam Kóhalmi elgondolásai mozgató erejének. Utóbbi minőségemben az utak és módok keresésének gondoljaiból is elég jutott nekem. Azonban az a viszonylag már hi sszú idő jó iskola is volt a célkitűzések és a megvalósítás lehetősége

helyes arányba állításának felismeréséhez, az eszmei főirányvonal betartásához. Most azután, hogy elnökünk közülünk távozott, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Vezetősége és elnöke engem állított helyére. Ilyen előd örökébe lépni nagy megtiszteltetés, de nem kisebb gond és felelősség. Hiszen Kóhalmi Béla életének nyolcvanhatodik évében távozott el tőlünk. E tisztletre méltó és végig teljes szellemi frissességben, alkotókedvben leélt életre gondolva is elmondhatjuk »annos Petri non videbis«. De nemcsak az évek száma, az emberiség, szellemi erő, bátorság, a régi forradalmároknak az időt kihívó merészsége is magasra emeli előttünk Kóhalmi Béla életével, egyéniségével mért tennivalóink mértékét.»

A Munkabizottság a továbbiak során is elsősorban KÓHALMI Béla e programját igyekszik folytatni és megvalósítani: a tudományos kutatást kívánja megajándékozni azokkal a kézikönyvekkel, amelyek legalább egy évszázadra megbízható munkaeszközei lesznek a magyar irodalom és kultúra munkásainak.

MEZEY László bevezetőjében röviden visszatekintett az 1954-ben megalakult Bizottság munkájára, amely 1961-ben nyerte el a mai profilját. Ekkor bízta rá az MTA I. Osztályában képviselt tudományok szempontjából fontosnak ítélt tudományágak elvi és szervezési problémáit. Az új Munkabizottság feladatkörét a könyvtörténet — beleértve az írás-, sajtó-, és természetesen a könyvtártörténetet is — kutatási anyaga határozta meg. Ez az anyag azonos a legtágabban értelmezett filológiai írásos és nyomtatott forrásaival. A Munkabizottság a jövőben is az ország nagy könyvtáraiban, esetleg levéltáraiban levő kéziratos, régi könyv- és sajtóanyag egészét érintő elsődleges tudományos munkát kíséri figyelemmel, megállapítva az érdeklődés irányát, és ennek megfelelően szervezi meg a munkálatokat. Szoros kapcsolatba kerül a filológia kutatás egészével, sőt a történettudományi kutatásokkal is. Nagy súlyt kíván helyezni arra, hogy a tudományos könyvtárak és általában e témák kezdő, fiatal kutatóit is bevonja a munkájába.

Az elnöki megnyitó és az azt követő hozzászólások után a Munkabizottság meghatározta a legközelebbi tennivalókat. A Bizottság működése három nagy kutatási terület — az írás-, könyv- és sajtótörténet — kutatásainak megszervezésében, illetve a már folyó munka figyelemmel kísérésében nyer konkrét formát.

Kialakult a következő munkabizottsági ülések programja is: ennek értelmében az 1970-es év üléseinek témája az RMK II. kötetének munkálatai és a XVI. századi Antiqua-katalógus elvi megalapozása, illetve a sajtótörténeti kutatások és a hírlaptári állományvédelem kérdései. 1971 elején kerül tárgyalásra a kéziratkatalógus és az ehhez kapcsolódó fragmentumgyűjtés szervezete.

Az új kutatási eredmények bemutatása végett a Munkabizottság előadássorozatot szervez: a felolvasások publikálására tanulmánykötetben kerül sor.

A *Magyar Könyvszemle* — amelynek terjedelme évi négy ívvel fog gyarapodni — a határozatok értelmében a jövőben rendszeresen beszámol a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság tevékenységéről.

(K. Gy.)

A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. A Művelődésügyi Minisztérium 1970. december 15–17 között háromnapos országos konferenciára hívta meg a magyar könyvtáros-társadalmat, a tájékoztatásügy, az oktatás, a kulturális és tudományos élet egyes reprezentánsait. A konferencia a magyar könyvtárügy társadalmi vonatkozásainak feltárása érdekében ült össze. Célja, mint ahogy azt KONDOR Istvánné, a minisztérium könyvtárosztályának vezetője vitaindító előadásában is megállapította, elsősorban az volt, hogy feleletet találjon a kérdésre: mit vár a könyvtáraktól és a szakirodalmi tájékoztatási intézményektől a magyar társadalom.

Ennek a rendkívül sokrétű, a részproblémák egymással való összefüggéseiben is bonyolult kérdésnek egy szükségszerűen heterogén összetételű könyvtárügyi konferencia keretében való megtárgyalását az tette lehetővé, hogy a konferencia előkészítéseképpen öt szekció tárgyalta meg az egyes részproblémákat. Ezek munkájában az egyes szakterületek, valamint a társadalmi igények képviselői vettek részt. Az első szekció a könyvtár és a közművelődés viszonyát igyekezett tisztázni; a második szekció tematikája „könyvtár — közoktatás és a szakemberek képzése” volt. Ez a szekció két munkacsoportban végezte munkáját. Az egyik munkacsoport az általános és középfokú oktatás és a könyvtárak viszonyát vizsgálta, míg a másik az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelveit állapította meg. A harmadik szekció „könyvtár és tájékoztatás — tudomány és termelés” gyűjtőcím alatt három munkacsoportban az ipar, a mezőgazdaság és élelmiszeripar, végül az egészségügy területén a könyvtárüggyel és tájékoztatási tevékenységgel kapcsolatos társadalmi igény megállapítására törekedett. A negyedik szekció a könyvtárosok és dokumentálók képzésének kérdéseivel foglalkozott, végül az ötödik szekció a központi szolgáltatások problematikáját vizsgálta a társadalmi igény szemszögéből.

A konferencia tézisei arra törekedtek, hogy alapvonalaiiban jellemezzék a magyar könyvtárügy helyzetét és fejlődési tendenciáit a 70-es évek küszöbén. A tézisek konkrét fejlesztési irányelveket fogalmaznak meg, a szekcióülések referátumai, a szekcióülések vitája, ajánlásai alapján. E két dokumentum: a *Szekcióülések referátumai*, mely Csűrny István gondos szerkesztésében készült el és amely tartalmazza a szekcióülések vitáinak rövid összefoglalását is, valamint a „Tézisek” és egy határozati javaslattervezet képezte a háromnapos tárgyalás alapját.

A konferencia, melynek elnöki tisztét az első napon dr. MÁTRAI László akadémikus, majd a későbbiekben dr. JÓBORÚ Magda, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, dr. KOVÁCS Máté egyetemi tanár, végül BIRÓ Vera főosztályvezető látta el, összetételének, céljának megfelelően is „vegyes műsorú” volt. Politikai jelentőségét GOSZTONYI János miniszterhelyettes megnyitó beszédében hangsúlyozta. A X. pártkongresszus óta a könyvtárügyi konferencia volt az első országos jelentőségű kulturális tanácskozás. A társadalmi, tudományos és kulturális szervezetek érdekét a magyar könyvtárügy céltudatos fejlesztésében mutatta a tény, hogy e szervezetek képviselői, a magyar tudományos és kulturális élet számos reprezentánsa jelen volt a konferencián és azon kifejtette álláspontját. A konferencia felszólalói közé tartoztak SIMON József, a Magyar Pedagógiai Társaság főtitkára, GYÖRGY Károly, az Agrártudományi Egyesület főtitkára, dr. TELEGDY-KOVÁCS László, a budapesti Műszaki Egyetem tanára, DARVAS József, az Írószövetség elnöke, CZINE Mihály irodalomtörténész, HAVASI Pál építész, a SZOT és az egyes szakszervezetek képviselői, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának képviselője, a KISZ Központi Bizottságának képviselője, egyes minisztériumok — Művelődésügyi Minisztérium, Minisztertanács Tanácsi Hivatala, Honvédelmi Minisztérium, — kiküldöttei és végül egyes megyei és városi tanácsok kulturális osztályainak vezetői.

A széles spektrumú tanácskozásról a napisajtó, a rádió és a televízió és nem utolsósorban a könyvtárügyi szakajtó a szokottnál részletesebben számolt be. Mégis kötelességünknek tartjuk, hogy folyóiratunk hasábjain, ha röviden is, a tudományos könyvtárügynek és tájékoztatásügynek a konferencián is tárgyalt problémáira visszatérjünk.

Ebben az aspektusban a főkérdés a következő volt: mi a teendő annak érdekében, hogy tudományos könyvtárainkat a jövőben fokozottabban állíthassuk a tudomány szolgálatába.

Ezek között a kérdések között talán elsőként azt kell felvetni, hogy vajon tudományos és szakkönyvtáraink a megfelelő környezetben dolgoznak-e, épületeik, felszereltségük alkalmassá teszi-e őket arra, hogy funkcióikat korszerűen ellássák? A kérdés aktualitását aláhúzza a téziseknek az a megállapítása, hogy „a könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási

rendszer kulcspozícióit elfoglaló intézmények elhelyezése napról-napra tarthatatlabbá válik . . . A felszabadulás óta egyetlen új egyetemi könyvtáráépület jött létre" dr. SEBES-
TYÉN Géza az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója felszólalásában a nemzeti
könyvtár, nagy tudományos könyvtáraink és szakkönyvtári hálózati központjaink
épületgondjait ecsetelte. A budapesti Egyetemi Könyvtár jelentése 1902-ben állapítja
meg, hogy kicsi a mérete, sorba állnak az olvasók az olvasóterem előtt. Az Egyetemi
Könyvtár ma is ugyanabban az épületben és ugyanabban az olvasóteremben működik.
Nemzeti könyvtárunk várbeli építkezése igen lassú ütemben halad, az építkezés befejezé-
sének időpontja állandóan eltolódik. A könyvtáráépítések fontosságát, sürgősségét és az
építkezés új lehetőségeit vázolta felszólalásában HAVASI Pál a nemzeti könyvtár új épü-
letének vezető tervezője és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtáráépületére kiírt
pályázat első helyen díjazott nyertese. (Ennek a könyvtáráépületnek a megépítése is leke-
rült a napirendről.)

A konferencia előkészítő tanulmányaiban, szekciouléseink tárgyalásain, a tézisekben és
a konferencia során is fontos szerep jutott a tudományos munka igényeit kielégítő doku-
mentumbázis jelenléte, elosztása és rendelkezésre bocsátási körülményeivel kapcsolatos
problémák tisztázására. CSÜRY István mutatott rá arra az aggasztó jelenségre, hogy a
tudományos és szakkönyvtárak olvasóforgalmában és a könyvbeszerzés területén
hanyagoló tendencia mutatkozik. A tudományos könyvbeszerzés a könyvárak, különösen
a külföldi könyvárak növekedése folytán évről-évre szűkebb volumenre szorul össze.
A magyar tudományos könyvtárügy alapvető problémáit hozta szóba CSÜRY István, ami-
kor a gyűjtőköri rendezés végrehajtása körüli nehézségeket vázolta. A tudományos könyv-
tárakat fenntartó intézmények, elsősorban az egyetemek vezetői az országos könyv- és
folyóiratellátás biztosítását nem tartják feladatuknak; az intézményi érdekeket nem köz-
vetlenül szolgálni látszó anyagi erőfeszítések megtételére nem mutatnak hajlandóságot,
ami szükségszerűen, felveti a szakfelügyelet kérdését és a könyvtárközi együttműködés
hatékonyságának problémáját és — hozzátehetjük — nem utolsó sorban a központi költ-
ségvetésből fenntartott, gyűjtőkörileg jól elhatárolt tudományos könyvtári centrumok
kialakításának szükségességét.

A könyvtárügy és a tudományos és szakmai tájékoztatási tevékenység egymáshoz való
kapcsolata ugyancsak súlyponti témája volt a konferenciának. Az ezzel a témakörrel fog-
lalkozó referátumok, tézisek és felszólalások hangvétele, sokszor igen kiérlelt állásfoglalása
azt mutatja, hogy — bár kisebb késedelemmel, — hazánkban is eljárt az idő a meddő
terminológiai, hatásköri viták felett. Az előkészítő dokumentumok és a felszólalók is
igyekeztek számot vetni a tájékoztatási folyamat rendkívüli komplexitásával, sokrétűsége-
vel és elsősorban a könyvtáraknak, mint a tudományos tájékoztatás intézményeinek
fejlődési tendenciáit, a fejlesztéssel kapcsolatos ugyancsak komplex és sokrétű teendőket
körvonalazták. Ezt hangsúlyozta BENEDEK Jenőnek, az OMKDK könyvtárigazgatójának
felszólalása is. A jövő szempontjából döntő előfeltételnek minősítette azt, hogy az egyes
intézmények, hálózatok, ill. a hálózatokon belül a tagkönyvtárak arányosan és tervsze-
rűen fejlődjenek. A szakkönyvtáros-dokumentalista vita meddőségét és időszerűtlenségét
húzta alá VAJDA Erik felszólalása is, aki ezt a dilettantizmus egyik megnyilvánulásának
tartja. Rámutatott a tájékoztatási intézmények, közöttük természetesen a könyvtárak
funkcióváltozására, ami az újabb fejlődés eredménye. Megnövekedik a helyi információs
szervek, — szakkönyvtárak, tájékoztató irodák stb. — jelentősége és szerepe. Ezek váltak
a központi kiadványok és szolgáltatások döntő partnereivé. A főfunkció ezeknek a helyi
információs szervezeteknek olyan teljes és olyan feltártságú nyersanyaggal való ellátása,
amelynek felhasználásával kiszolgálják felhasználóikat.

A konferencia előkészítése során a központi szolgáltatások problémáival foglalkozó
szekció referátumaiban és tárgyalásai során a tájékoztatással való ellátásnak ezt az újon-

nan kialakuló formáját, melyet a gazdaságirányítás új rendszere is szükségessé tesz, figyelembe vette. A központi szolgáltatások, — nemzeti bibliográfiai szolgáltatások, központi katalógusok, könyvtárközi kölcsönzés, és nem utolsósorban a tájékoztatás hazai forrásairól nyújtott központi szolgáltatás megszervezése álltak e szekció tárgyalásainak középpontjában.

A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások egyik, nagy hagyományokkal rendelkező, de hosszú ideig sajnálatosan elhanyagolt területéről, a hungarica bibliográfiával kapcsolatos aktuális problémákról beszélt a konferencián HARASZTHY Gyula.

A társadalomtudományi szakirodalmi tájékoztatás problémáival FÖLDI Tamás foglalkozott. A társadalomtudományi szakirodalmi tájékoztatás kapcsolatai a könyvtárüggyel úgyszólván sohasem voltak vitatottak. Megállapította, hogy a társadalomtudományok információ-ellátása nem kielégítő. Az információ-ellátás megjavítása érdekében szükségesnek tartja az információ-ellátásproblematikájának beágyazását a tudományszervezés egész kérdés-komplexumába; a társadalomtudományi szakirodalmi tájékoztatás helyének kijelölését és szerves beépítését az országos információs rendszerbe; végül a területért felelős főhatóságoknak, ill. főhatóságoknak és azoknak a tájékoztatási intézményeknek, ill. könyvtáraknak kijelölését, amelyek a társadalomtudományok egy-egy ágában a tájékoztatásért elsősorban felelősek.

A könyvtári gyűjtemények feltárásának egyik alapvető gyakorlati kérdését, a könyvtári katalógusok, a címléírások egyöntetűségének kérdését vetette fel DOMANOVSKY Ákos. Sürgette az új magyar címléírási szabványnak tető alá hozását.

A konferencián több mint negyvenen szólaltak fel. KONDOR Istvánné zárszavában sikeresen foglalta össze a felvetett, rendkívül szétágazó, különböző szempontokat érvényesítő javaslatokat, reflexiókat. Tizenöt év telt el a legutóbbi országos könyvtárügyi konferencia óta. Talán ez is volt az oka annak, hogy ilyen sűrűn kerültek az egyes fontos kérdések tárgyalásra. Nyilvánvalóan ez az oka annak is, hogy egy szükségszerűen hiányos beszámoló is csak sűrűn, jelzésszerűen tudott egyes kiválasztott problémák tárgyalásáról hírt adni.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

1972: a könyv éve. Az Unesco nemrég lezajlott közgyűlésén az információ kérdéseivel foglalkozó albizottság egyhangúlag elfogadta azt a javaslatot, hogy 1972-t nyilvánítsák *a könyv nemzetközi évének*. A határozat fő célja, hogy az egész világ figyelmét a könyvre, a könyv társadalmi szerepére összpontosítsa.

A szervezet 125 tagállamának képviselői a nemzetközi könyvév tervének fő vonalait is megvitatták és elfogadták. „Mindenkinek könyvet” — ez az elfogadott alaptéma. Az Unesco maga egy sor kezdeményező lépést tervez a következő négy területen: könyvek kiadásának és fordításának propagálása, szem előtt tartva a szerzői jog követelményeit; könyvtermelés és könyvterjesztés, beleértve a könyvtárak fejlesztését; az olvasás terjesztése; a könyvek felhasználása a nevelésben, a nemzetközi megértés szolgálatában és a békés együttműködés előmozdításában.

A nemzetközi könyvév programjának kidolgozásához igénybevették a kiadók, a szerzők, a könyvtárosok és a könyvkereskedők szakmai szervezeteinek segítségét. Valamennyien kijelentették azt az elhatározást, hogy minden segítséget megadnak az Unescónak, mert az új kezdeményezés szerintük nagy mértékben alkalmas arra, hogy a könyvtermelés és a könyvterjesztés technikai fejlődésében korunkban elért látványos eredményeket gyakorlatban is érvényesítse. Ezeket az eredményeket a hazánkban is jónevű író és kommunikációs szakember, Robert ESCARFIT egy tanulmányában, amelyet az Unesco tett közzé, „a könyv forradalmának” nevezte. ESCARFIT volt annak a munkabizottságnak

az előadója is, amely húsz ország képviselőinek részvételével részleteiben megvizsgálta és megvitatta a nemzetközi könyvév alkalmából benyújtott javaslatokat. „Kétszer annyi olvasó van szerte a világon, mint húsz évvel ezelőtt, állapította meg többek közt Robert ESCARPIT, és háromszor annyi könyv, mégis távol állunk attól, hogy a világ népeiségének túlnyomó többsége igényei ki volnának elégítve”.

A nemzetközi év akcióprogramjának egyhangú elfogadását Escarpit döntő szakaszának nevezte a könyv ezeréves történetében, „Minden közlési mód között, amelyet az emberiség valaha is feltalált, mondotta, a könyv volt és marad a legegyszerűbb, a legolcsóbb és a leghatásosabb.”

Az 1972. évnék könyvévvé való nyilvánítása nem lehet csupán tiszteletadás a könyv dicsőséges múltja iránt: jövője felé kell új kapukat nyitnunk”.

A nemzetközi könyvév előmunkálatai az Unesco-konferencia végeztével azonnal meg is indultak. A nemzetközi tervezőbizottság 1971 elején ül össze, az Unesco székhelyén, hogy kidolgozza a közgyűlés által jóváhagyott program részleteit.

A Fenyő Miksa-gyűjteményről. A Nyugat-korszak legjelentősebb magánkézben levő kéziratgyűjteménye került legutóbb közgyűjteménybe, mikor a Petőfi Irodalmi Múzeum megvásárolta FENYŐ Miksa gazdag anyagát. A kéziratok sorsa maga is regény: egy mozgalmas kor fordulatokban gazdag regénye, mely happy enddel végződött.

FENYŐ Miksa tíz évvel ezelőtt Amerikában megjelent emlékezéseiben (*Följegyzések a „Nyugat” folyóiratról és környékéről*) így mondja el ennek a regénynek az első fejezeit: „A náci-időben történt bujdosásom idején Ria egy nap elhozta az Egyedül vagyunk náci-lap egy számát, melyben meg volt írva, hogy a műkincsek lefoglalásáról szóló törvény alapján Csányi Dénes a Szépművészeti Múzeum igazgatója kellő segédlettel — köztük az Egyedül vagyunk embere —, megjelent elhagyott lakásomon és lefoglalta Ady-kézirat-gyűjteményemet. Színes riport erről az Egyedül vagyunkban. (. . .) Denique a műkincseket lefoglalták, — néhány értékes Ady-kézirat mindjárt a lefoglaláskor eltűnt, nyilván a bizottság egyik-másik tagja kezén, nevezetesen Ady önéletrajza, melyet ő az első Ady-szám alkalmával számomra írt, és eltűnt a Harc a Nagyúrral kézírata. Aztán, úgy látszik, a műkincs-fogalom nem volt alkalmazható Móríc Zsigmond Sáraranyának és Babits drámájának kéziratára, mert ezek szőrin-szálán eltűntek, — mindezt persze csak később, a nácik kikergetése után tudtam meg. Mikor 1945 tavaszán visszamehettünk lakásunkra, a gyűjteménynek semmi nyoma; az egyetlen nyom, amin elindulhattam, Csányi Dénes személye volt, akiről azt hallottam, hogy Bajorországban tartózkodik, — címét is megtudtam. Írtam neki s ő szívesen válaszolt: a kéziratokat ő foglalta le s rábízta a Széchenyi múzeum egyik fiatal tisztviselőjére, akiről tudta, hogy lelkes Ady-barát. Írjak ennek, — megmondotta nevét, lakhelyét, nyugaton. Írtam neki; hamarosan megjött a válasz: igenis az Ady nála vannak s rendelkezésemre állnak. El is küldte párizsi címemre s bár én felajánltam, hogy megtérítem fölmerült költségeit és honoráлом gondosságát, ő semmit sem fogadott el: semmi kétség, őt igazán az Ady-kéziratok sorsa érdekelte.”

A most előkerült levelek dokumentumszerűen igazolják a fenti történet hitelességét, mindössze azzal a korrekcióval, hogy a kéziratok megmentője, akinek most már nevét is illik kiírni — dr. CLAUSER Mihály, akkor nem a Széchenyi Könyvtár tisztviselője volt, hanem a kultuszminisztériumban dolgozott, a Szépművészeti Múzeum felügyeleti hatóságánál, mely utóbbinál a zsidó javak kormánybiztossága székel. CLAUSER, akinek kéziratátrosi gyakorlata volt, — régebben valóban a Széchenyi Könyvtárban dolgozott — tanulmányozásra kérte el az anyagot CSÁNKY Dénestől és hiánytalanul juttatta vissza FENYŐ Miksának.

FENYŐ Följegyzéseiből ezután arról értesülünk, hogy a szerencsésen megkerült kéziratok Párizs és New York között valahol egy kofferba csomagolva elvesztek. Az utolsó fejezet elmondására adjuk vissza a szót FENYŐ Miksának, aki a szerencsés kifejeletet következőképpen mesélte el legutóbbi budapesti látogatásakor: „Mikor New Yorkba érkezve elhelyezkedtünk a Hotel Wales-ben, látom, hogy a kéziratokkal telt bőrönd hiányzik. Telefonáltunk mindenhova, de nem került meg. Harmadnapra a hotel pincéjében, ahol százával voltak az elveszett bőröndök, ráakadtunk a mienkre is. Igenám, de akkor már híre terjedt, hogy elveszett. Akkor azt mondtam: ezt a mítoszt fenntartjuk, mert ha most híre megy, hogy megvan, többet életünkben nem lesz nyugtunk. Jönnek újságírók, jogosan, cikkek arról, hogy az irodalomtörténet követeli. Hagyjuk meg, hogy elveszett, majd előállunk vele.”

Így történt. A *Nyugat* külföldön élő egykori szerkesztője most látta elérkezettnek az időt a kéziratok hazajuttatására.

A páratlan értékű gyűjtemény gerincét az ADY-kéziratok teszik. FENYŐ nemcsak a közvetlenül és a *Nyugat* szerkesztőségén keresztül hozzá került kéziratokat őrizte meg, hanem OSVÁT hagyatékából is kiegészítette a gyűjtést, később pedig vásárlással is gyarapította.

ADY 102 verskéziratához a *Margita élni akar* hét fejezete, valamint a sajátkezűleg sajtó alá rendezett *Szeretném, ha szeretnének* kötet 98 verse járul (a kötet verseihez képest 14 hiányzik a nyomdai példányból). Ez utóbbiak ugyan nagyrészt nem kézíratosak, hanem ADY javításaival ellátott nyomatok, értékük azonban kiadási szempontból a kéziraténál is nagyobb, mert olyan végérvényes szövegeknek tekintendők, melyek a költő keze alól utoljára kerültek ki, tehát a leghitelesebb kiadás alapjául szolgálnak. Mennyi gonddal ügyelt például arra, hogy a nyomtatásban verzállal szedett címekben kijavítsa a kis kezdőbetűs szavakat. A *Margita* teljes kéziratából négy fejezet hiányzik ugyan, a meglévők azonban annál érdekesebbek, mert egy-két részletét megőrizték annak az eredetinek, melyet IGNORUS a benne foglalt célzások és kulcsfigurák miatt közölhetetlennek tartott és átíratott.

A *Műhelyben* c. dramolett kéziratát OSVÁT 1902 óta őrizte, mikor is azt ADY a *Magyar Génuszban* való közlésre neki megküldte a következő szövegű lappal: „Mélyen Tisztelt Uram, Műhelyben című kis színeképmet szívesen bocsátom át Önöknek közlésre. Lehetne-e egy pár külön levonatot kapnom? Tisztelő igaz híve Ady Endre”

ADY prózai kéziratai nagyon szűkösen maradtak fenn. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a napilapok kéziratanyaga nagyrészt megsemmisült, de meg az is, hogy az ADY-gyűjtők is elsősorban a verseket keresték. A most előkerült 15 prózai kézirat tehát nagyon gazdag leletnek számít. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy közülük három kiadatlan. Az egyiket Georges EEKHOUD belga költőről írta ADY 1908-ban. Ennek még létezéséről sem tudtunk eddig. A második egy ingerült hangú cikk MIKSZÁTHRÓL. Erről FENYŐ említést tett egy HATVANYNAK írt levelében. Ugyancsak tudtunk egy BATAILLE-kritikáról is, melynek közlését ADY a *Nyugat* szerkesztőinél levélben sürgette. Most mindhárom cikk előkerült, és pedig olyan szerencsés időpontban, hogy a folyó kritikai kiadásba még időrendben beilleszthető.

A 115 ADY-levélből, mely részben FENYŐnek, részben OSVÁTnak, részben pedig a *Nyugat* szerkesztőségének szól, ADY még egyéb elveszett, esetleg meg sem írt cikkeiről is tudomást szerezhetünk. Túl azon, hogy érdekes adatokat tartalmaznak ezek a levelek egy-egy ADY-mű keletkezéstörténetéhez, jól megvilágítják ADY és a *Nyugat* szerkesztőinek egész kapcsolatát.

Sok egyéb ADY-vonatkozású anyag is van a gyűjteményben. Így a Csinszka és a család közötti áldatlan harc néhány fontos dokumentuma: a levél, melyben ADY édesanyja átkokkal sújtja FENYŐt, mert Lajos azt sugalmazta neki, hogy FENYŐ volt az értelmi szer-

zója annak az ajándékozási aktusnak, melyből HATVANY a családot kihagyta. Érdekes kuriózum gyanánt őrizte meg FENYŐ Csinszka szellemes gúnyrajzát ADY Lajosékról.

Nagyon tanulságosak az ADY-kultusz alakulása szempontjából annak a baráti társaságnak a dokumentumai is, mely a húszas évek elején FENYŐ és FÖLDESSY buzgólkodásából jött létre, és nagyon rövid ideig élt. Ebben a baráti társaságban fogant meg az Ady Múzeum terve is. FENYŐ, aki a kéziratok borítékain rövid összefoglalást ad azok tartalmáról, így ír erről: „Ady halála után, tán az első évfordulón Ady barátai azt határozták, hogy minden hónapban egyszer, vacsora idején, összejönnek barátságos beszélgetésre. Egy ideig ez meg is történt, — aztán nem történt meg.” ADY „szerelmes tanárbarátai” voltak az elsők, akik a részvételt megtagadták.

Aztán figyelmes kezek elküldtek FENYŐnek egy-egy ADYra vonatkozó hírt, kiadatlan verset, fordítást. Egyikből megtudjuk például, hogy 1928-ban egy havannai lapban spanyol ADY-fordítások jelentek meg a költő arcképével. Egy könyvkereskedő már 1921-ben ADY összkiadást sürget egy BABITSnak írt levelében. Nagyszámú kivágott újságcikk egészíti ki az ADYra vonatkozó gyűjtést, köztük külföldi lapok ritka érdekes cikkei.

ADY után KAFFKA Margit van a legnagyobb számú kézirattal képviselve a gyűjteményben. A 42 levél 1905 júniusától 1917-ig, temesvári tartózkodásáig illusztrálja KAFFKA írói és emberi fejlődését. Az első Miskolcon kelt levelekben még afféle falusi kislány: „... július elején fel is megyek Pestre és nagy örömmel venném, ha néhányan fölkeresnének az Otthonban, ahova szállok — alig ismerek két író-t és sok dologban teljesen járatlan vagyok, amire nézve a szíves felvilágosításukat kérném. Például — hogy most van egy kötetre való novellám, — mit kell avval csinálni? Szeretném, ha valaki megbírálná egy kicsit, hogy érdemes-é, de nem tudom, a maguk szerkesztősége ép olyan hivatalos helyiség-e, mint a napilapoké, — szóval, hogy lehet-é oda menni. Azt hallottam, hogy a folyóiratoknak nincs afféle irodájuk, azt a kávéházakban csinálják.” Valami kedves asszonyi kitarulkozás jellemzi ezeket a leveleket és ugyanakkor kemény céltudatosság, ha írói fejlődéséről van szó. Saját műveiről kritikus, néha szellemesen epés megjegyzéseket tesz időnként. Két novellakézirat van még a KAFFKA-borítékban: Tehát beszélt az asszony és a Rablás. Az elsőre, mely még a *Figyelő*ben jelent meg, FENYŐ ezt jegyezte fel: „Margit az also sprach — így beszélt — hibásan tehát beszélt-nek vélte.”

Ha a KAFFKA-levelek mellett egy másik íróasszony, TÓTH Wanda 40 levelét olvassuk, arról is az eddigieknél pontosabb képet kapunk, hogyan folyt bele FENYŐ a *Nyugat* szerkesztésébe, milyen aktív nevelőmunkát végzett fiatal írók között. A titokzatos TÓTH Wanda, eredeti nevén BERNDT Anna is még a *Figyelő*ben jelentkezett novelláival, és FENYŐ — mint az az író-nő leveleiből kitetszik — sok jóindulatú tanáccsal, segítséggel egyengette útját. Kiléte még a kortársak előtt is titok volt. BIRÓ egyik levelében FENYŐ-tól kérdezi: „És kicsoda Tóth Wanda? Csakugyan nő ez a férfi?”

ELEK Artur 38 levele igen bensőséges, mély barátságról tanúskodik. Az első 1903-ban kelt. ELEK minden levélben áhítatos tisztelettel emlegeti Osvárot.

IGNOTUS 25 levele arra az áldatlan helyzetre vet fényt, melyben a *Nyugat* önkéntes száműzetésben élő egykori főszerkesztője Bécsben a magyar lapok közlési lehetőségeiért küzdött.

Grafológusnak sem érdektelen Osvár szűkszavú leveleinek jellegzetes írásképe, melyet az ADY vers-kéziratok nyomdai utasításaiából jól ismerünk. Egyetlen szép, kalligrafikus sora a megrendítő búcsúlevél: „Fenyő, Kedves Barátom, mily hálás vagyok Önnek! Utolsó kézzorítással O. Ernő”.

BALÁZS Béla levelei pontosan dokumentálják azt a különállást, mely BALÁZS helyzetét a *Nyugat*nál mindvégig megszabta.

BARTÓK négy levelének jelentőségéhez nem kell kommentár.

JUHÁSZ Gyula a holnaposok védelmét köszöni meg a nagyvárad Emke kávéház papírján, TERSÁNSZKY Józsi Jenő saját karikatúráját rajzolja a levelezőlapra, melyben a Képeskönyv Kabaré nevű vállalkozásáról számol be 1932-ben. SZABÓ Dezső levelei az idők változásai szerint hangot is váltanak. AMBRUS Zoltán hideg, precíz és körülményes. KISS József szüntelenül kegyet oszt. SOMLYÓ Zoltán levele mellett két kiadatlan vers is szerénykedik.

Alig van a *Nyugat* körül szereplő író, akinek leveleit ott ne találánk FENYŐ Miksa levelesládájában. Az említettekén kívül BABITS, BARTA Lajos, BIRÓ, CSÁTH Géza, a két CHOLNOKY, HATVANY, KARINTHY, KRÚDY, LACZKÓ Géza, LÁNYI Sarolta, LENGYEL Menyhért, LESZNAI Anna, MÓRICZ, NAGY Zoltán, OLÁH Gábor, SCHÖPFLIN, SZÉP Ernő, SZINI Gyula, SZOMORY Dezső mind ott szerepelnek a feladók között, és természetesen nem maradhattak ki a levélírók közül ADY barátai, FÖLDESSY Gyula, KABOS Ede, RÉVÉSZ Béla és az íróportrék nagy festője RIPPL RÓNAI sem.

Hogy a *Nyugat* nem zárkózott el a hivatalos irodalom megbecsült képviselői elől sem, azt RIEDL Frigyes levele bizonyítja. Valószínűleg véleményét kérték a folyóiratról, mert 1912. jan. 17-i kelettel „házi használatra, kívülről” megküldi a *Nyugat* programját, ahogyan ő látja.

A gyűjtemény feldolgozását rövidesen követi majd egy bőséges válogatás sajtó alá rendezése, mert a *Nyugat* korszak történetét ma már nem lehet hitelesen megírni a most előkerült dokumentumok nélkül. De más világitásba helyezi majd ez a kiadás FENYŐ Miksa *Nyugat*-beli szerepét is: aktívabbnak, jelentősebbnek mutatja annál is, ahogy ő maga látta a Följegyzésekben, ahol talán nem is a szerénység, inkább a mások emlékének jóleső felidézése, és — harcos múltjához híven — az igazságtevés kötelessége többnyire elterelte tollát saját tevékenységének részletezésétől.

VEZÉR ERZSÉBET

A könyv mestere. KNER Imre közel négy évtizedet felölelő levelezéséből kiválogatott 150 levél teszi ki a fenti című kötet¹ tartalmát. Csak részmennyiség, talán csak tizedrész ez abból a hatalmas anyagból, amely KNER Imre leveleiből a második világháború pusztításai ellenére megmaradt, és amelyet Gyulán a Békés megyei levéltár őriz. De mint olvasmány lenyűgöző s mint dokumentáció felmérhetetlen értékű. Jobban megragad, mint egy napló vagy mint egy önéletírás, mert a spontán írt, nem kiadásra szánt levelekben nincsen semmi utólagos kendőzés, utólagos önigazolási törekvés. A fájdalom ezekben a levelekben őszinte fájdalom, a gond, az aggodalom, a remegés igazán emberi, a dicséret vagy a kritika valóban dicséret és valóban kritika.

Időrendben az első levél KOLLÁNYI Boldizsártól való, a nagyvárad *Holnap* c. antológiája második kötetének szerkesztőjétől. Nincs ugyan keltezése a levélnek, de a tartalmából következik, hogy a második antológia-kötet megjelenése előtt, tehát 1909-ben íródott. A KNER Imrétől közölt utolsó levél kelte pedig 1943. dec. 24. ORTUTAY Gyulának írja ezeket a sorokat: „Hát béke velünk, kedves Gyulám, csak azt ne várd, hogy én örüljek annak, ami körülöttem és a kiadványaim körül történik.” A levélsorozatot fiának, Mihály-nak levele zárja. Ez a 151. levél. Szomorú záróakkordja a levelezésnek. 1945. február 14-én kelt, egy héttel írója hazaérkezése után, midőn a családnak az egyedüli itthon levő tagja ő. MATA János költő-grafikusnak, a debreceni egyetem előadójának szánta, de

¹ *A könyv mestere.* KNER Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival. A bevezetőt írta ORTUTAY Gyula. A leveleket összegyűjtötte és a jegyzeteket készítette ELEK László. A válogatás és a szerkesztés SZÁNTÓ Tibor munkája. Magyar Helikon (Budapest) 1969. 422 l.

az már nem kaphatta meg a levelet, mert 1944. okt. 26-án meghalt. Mihály pedig, mint-hogy szüleit nem találta meg, rövidesen rá öngyilkos lett.

A 150 közölt levélből 80-at KNER Imre írt, 70-et pedig hozzá intéztek. A levelek számszerű megoszlása persze nem ad hí képet a levélforgalomról. A legtöbb levéllel — 8—8 darabbal — KIRÁLY György, SZABÓ Lőrinc és SZABÓ Dezső szerepel, holott KNER maga írja GELLÉRT Oszkárnak (1922. máj. 10.), hogy a KIRÁLY Györgytől kapott levelek mennyisége néhány százat tesz ki. Az sem hihető például, hogy KNERnek FÜLEP Lajossal való kapcsolatából csupán az itt közölt 5—5 levél született légyen; bár a levelek terjedelmek, de mégis jóval többnek kellett íróni, hiszen hosszú éveken át benső barátságban állottak, személyes találkozásokra, beszélgetésekre pedig a Gyomán élő KNER Imre és az akkor Baranyában, Zengővárkonyban lakó FÜLEP Lajos között kevés alkalom nyílhatott. De felesleges ezeket a mérlegetéseket folytatni, mert a válogatás szempontjai, meg a háborús pusztulás esetlegességei a statisztika számszerű valószínűségét lényegesen megmáshíthatták.

A levélgűjtemény századunk első negyven évének politikai és társadalmi viszonyairól KNERék egyéni, családi körülményeinek részleteiből plasztikus képet vetít elénk. A két háború közötti időszak könyvtörténetének kutatója pedig a könyvkiadásnak, könyvkereskedelemnek, nyomdaiparnak történetéhez kap végtelenül gazdag anyagot. KNER Imre őszintén feltárja azokat a nehézségeket, amelyek a kis tőkével bíró könyvkiadók, kiváltképpen a vidékiek tevékenységét bénítják. Alacsony példányszámok megjelentetésére kényszerül a kis kiadó, de még ezt a kevés példányt sem tudja eladni. KNER jól tudja, hogy: „A kiadás kulcsa az elegendő példányszám, amely elbírja a tisztességes kiállítás, és befér az író rendes tiszteletdíja is.” (VERES Péternek 1942. máj. 15.)

De „... a könyvkiadás helyzete egyenesen kétségbeejtő — panaszolja SZABÓ Lőrincnek is már 1923. jan. 4-én. — A karácsonyi könyvpiac összeforgalma nem tett ki annyit kiadványaimból, mint amennyit a múlt évben írói honoráriumokra kifizettem, s a sok befektetett papíros és munka hever.” És a helyzet később sem javul. 1931. dec. 26-án így jellemzi HATVANY Lajosnak az ún. Kner-klasszikusok sorsát: „1200 példányban nyomtattam, és több mint 500 van még belőle. Ha levonom azt, amit barátainak és az üzletfeleknek, nyilvános gyűjteményeknek, íróknak stb. elosztottam, akkor nem adtam el a szerény példányszámnak egynegyedét sem!” Pedig megjelenésük óta 10 év telt el! SZABÓ Lőrincnek szóló levelében (1933. márc. 27.) hasonlóképpen arról panaszodik, hogy „Ilyen jelentős és fontos könyvből is, mint az Ön új verseskönyve, 35 példány az eddigi eredmény.” („Te meg a világ” c. verseskönyvéről van szó, amely a Pantheon kiadói impresszumával készült Gyomán.)

Ez a pár idézet is elegendőképpen megvilágítja KNER Imre elhatározását: le kell mondania arról, hogy kiadó legyen (SZABÓ Lőrincnek 1923. jan. 4.), és megvilágítja a „felhagyás” okát. Természetes, hogy fájdalmas ez a kényszerű elhatározás. Még ORTUTAY-hoz intézett legutolsó levelében is ezt érezteti a kitörés: „Egye meg a fene az egészet.”

Fájdalmas ez a lemondás, mert KNER Imre nemcsak érti a maga mesterségét, hanem szereti is, ennek él, és megvan hozzá a szorgalma is. Pihenést alig ismer. MÓRICZ Miklósnak megírja (1937. jan. 18.), hogy mi mindent csinál: „A szerzőkkel, szerkesztőkkel, fordítókkal való eszmecsere, sokszor a kiadványsorozat egész koncepciójának kialakítása, a teljes levelezés sajátkezű lebonyolítása, az egész kéziratolvasás és a korrektúra (vagyis a lektor és a korrektor munkaköre) is az enyém. Én hozom létre az egész, világszerte szakkörökben egyéninek és eredetinek elismert tipográfiai stílust is, a tördelést vezetem, irányítom, a nyomásra és kötésre felügyelek, a papírost magam gyártatom saját szempontom szerint — s mindezt csak félkézzel, mert közben vezetem, irányítom közigazgatási nyomtatvány-vállalatunkat is főfoglalkozásként, úgy, hogy minden rendeletet magam olvasok el, s magam szerkesztem a nyomtatványmintákat és katalógusainkat is.”

Tudott dolog, hogy a Kner-nyomda létalapja a közigazgatási nyomtatványok kiadása volt. „Én a közigazgatásból élek” — vallja többek közt MÓRICZ Miklósnak szóló 1943. ápr. 26-i levelében is. Az ország közigazgatási nyomtatványokkal való ellátását még KNER Izidor szervezte meg a századforduló idején, és fia az ő nyomán járva, bár a megkisebbedett országban nehezebb körülmények közt, de ugyanolyan becsületes munkával folytatta. FÜLEP Lajosnak 1931. júl. 31-én ezt a feladatot így jellemzi: „Rájöttem, . . . hogy a záloglási jegyzőkönyvet és községi iktatót is lehet rosszul, tudatlanul, becstelennül csinálni, és lehet hivatásnak érezni azt is, hogy azt, amit én most csinállok és csinálhatok, jól végezzem el.”

Ugyanilyen biztos alapot jelentett, de aránylag kevesebb gondot, kevesebb munkát kívánt a másik üzletág, amelyet ugyancsak KNER Izidor vezetett be, s amely még a két háború közt is virágzott, ti. a báli meghívók nyomása. A több színben, a kor ízlésének megfelelő rajzokkal díszített, műnyomó papírra előre elkészített meghívókból KNERék mintanyomatokat küldtek szét, s a bálrendezők ezekből választották ki és rendelték meg a nekik tetsző fajtát. A nyomdának a rendelés birtokában csak a meghívó szövegét kellett a kész lapokba benyomni, tehát aránylag olcsón, gyorsan kifogástalan nyomtatványt szállíthattak. A meghívó-lapokat pedig még nyáron, jóval a báli idény előtt ki tudták nyomtatni.²

KNER Imre ízig-vérig tipográfus, akinek valósággal fáj, ha olyan nyomtatványt lát, amely ellenkezik a nyomdai ízléssel. Leveleiből is minduntalan felsír az elégedetlenség hangja. Így írja FITZ Józsefnek 1932. dec. 7-én: „Ott tartunk, hogy egy tiszta, famentes papírosra nyomtatott, rendes festékezésű, korrektil szedett oldalpár már szenzáció, már művészi élmény: tisztán einsteini alapon, az általában megjelenő magyar könyvek nivåjához mérve.” FÖLDESSY Gyulának meg 1935. máj. 30-án így kesereg: „Éppen ma kaptam megint egy újabb Nyugat-könyvet. Felháborítóan csúnya. Érdekes, hogy emberek, akik állandóan kulturális összefüggések kutatásával foglalkoznak, akik azt állítják, hogy kultúrmissziót gyakorolnak, akik a lapjukban képzőművészeti kritikát is közölnek, nem veszik észre, milyen hazug és ízléstelen dolgot csinálnak akkor, amikor rongy hasított bőrbe kötve, százötven év előtti kézi kötés formáját utánozzák egy dróttal varrott, kész táblába beakasztott tömegkönyvnél. Ha az előbbi vászonköntéses könyvtípusuk se volt tökéletes, de az legalább őszinte géptípus, gépkönyv volt.”

Ennyire konkrét panasz azonban ritkán fordul elő a levelekben, ám lehet, hogy több kritikáló részlet kihullott a válogatás rostáján. Cím szerint pedig mindössze két munka kap bírálatot a levelezésben; mindkettő az Egyetemi Nyomda kiadványa. Az egyik a *Magyar Legendárium*, a másik *A Magyarság Néprajza*. A *Legendárium* vonatkozásában ki kell egészíteni ELEK László egyébként nagy gonddal összeállított jegyzetanyagát. A jegyzet a *Magyar Legendárium*ról csak annyit közöl, hogy azonos az 1930-ban kiadott *Kis Magyar Legendáriumm*mal.

Valójában két különböző kiadvánnyal van dolgunk. Az egyik: *Kis Magyar Legendárium és Szent István királynak Intelmei*. Eredetiből fordította TORMAY Cecília. Budapest MDCCCXXX. 176 l. Készült a Kapisztrán nyomdában Vácott. A füzet ajánlása szerint gróf KLEBELSBERG Kunó miniszter „Szent Imre évében a magyar katolikus ifjúság lelki épülésére” szánja a kiadványt, amely Szent Gellért életének, Szent István király nagyobb és kisebb legendájának, Szent Imre legendájának és Szent István intelmeinek fordítását tartalmazza. Igénytelen kiállítású, dróttal fűzött, brosírázott kis munka.

KNER Imre levelezésében nem erről a könyveckéről van szó, hanem az Egyetemi Nyomda könyvbarát-kiadványáról: *Magyar Legendárium*. Eredetiekéből fordította TOR-

² Vö. KÉKI Béla: *A Kner-nyomda és a magyar könyvművészet*. = *Magyar Grafika* 1957. 3–4. sz. mell.

MAY Cecília. Fametszetű képekkel MOLNÁR C. Pál díszítette. Készült a Könyvbarátok Szövetsége³ számára a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdában Budapesten. Év n. (1932) 136 l. A Könyvbarátok 1932. évi első ún. illetmény-kötetként jelent meg ez a legendárium, amely tartalmában azonos ugyan TORMAY Cecília fenti fordításával, de 23 × 29 cm nagyságban, archaizált famentes papíron, fametszetes képekkel és díszítésekkel, széles margókkal, ciceró szövetségessé, piros és fekete címnyomással, pergamen gerincű kötésben készült. Külön súlyt kapott a kiadvány azzal, hogy a kiadó szokásától eltérően kolofont is adott: „A kiadásért és sajtó alá rendezésért felelős: CZAKÓ Elemér.”⁴ Ezzel a kiadvánnyal kapcsolatban írja KNER FITZ Józsefnek (1932. dec. 7.): „a nivósüllyedés itthon óriási, a reklám egészen szemérmetlen, és az emberek kvalitásérzéke annyira leromlott, hogy akármit el lehet velük fogadtatni.” Elmondja a továbbiakban, hogy egy vidéki ügyvéddel utazván együtt, az illető dicsérettel szólt a Legendáriumról, és csodálkozott, hogy KNER nem osztja elismerő véleményét. „Viszont azonban — folytatja a levél — az Egyetemi Nyomda olyan emberek elragadtatott véleményét vonultatja fel a Diáriumban, mint például Petrovics Elek!” PETROVICS akkor a Szépművészeti Múzeum főigazgatója volt. De folytathatók is a sort HELBING Ferenc, az iparművészeti iskola igazgatója, KEÉRI-SZÁNTÓ Andor, a Révai kiadó vezérigazgatója, ROSNER Károly, a *Magyar Grafika* szerkesztője nyilatkozataival, mellőzve a laikus közéleti előkelőségek dicséreteit.⁵

A másik cím szerint is kifogásolt munka *A Magyarság Néprajza*. Erre FÜLEP Lajos hívta fel KNER Imre figyelmét (1934. jan. 19.): „Én abszolút rossznak tartom minden tekintetben (papír, betű, tűkör stb.). De le is fogom vágni úgy — a régi taglóval.”⁶

KNER válaszlevelében (1934. jan. 21.) így reflektál az ügyre: „Még csak azt jegyzem meg, hogy nem láttam a Magyar Néprajzot, de amúgy is meg akartam rendelni. Hiszen bizonyosan rengeteg szép felvétel lesz benne és sok agyonverhetetlen anyag... majd megírom róla a véleményemet. Ez a vélemény kész már előre, mert el tudom képzelni, hogyan fog fel Czako egy ilyen feladatot, de láttam már tőle olyasmit is, ami meglepő volt a maga logikátlan váratlanságában.”

Ezek a kifogások tehát CZAKÓ Elemérnek szólnak, aki 1925 és 1934 között az Egyetemi Nyomdát és kiadóját vezette mint főigazgató. CZAKÓ vitán felül jó felkészültségű ember volt. Egyetemi tanulmányait Párizsban végezte. Évekig az Iparművészeti Múzeumban teljesített szolgálatot, melynek 1911—1916 között igazgatója is volt. Majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba nyert beosztást, s itt 1925-ben helyettes államtitkári címet kapott. 1925-től 1934-ig az Egyetemi Nyomda főigazgatója volt, s mint ilyen kétségtelenül jelentős érdemeket szerzett. Újjászervezte a nyomdát az első világháború utáni nehéz viszonyok között, fellendítette a nyomda tankönyvkiadását, megszervezte a Könyvbarát-előfizetést, megindította a Hungarológia-sorozatot (amelybe a HÓMAN—SZEKŰ-féle *Magyar Történet* s *A Magyarság Néprajza* is tartozik) stb.

³ Meg kell jegyeznünk, hogy a „Könyvbarátok Szövetsége” valójában nem volt szövetség vagy egyesület, hanem az Egyetemi Nyomda egyik kiadói üzletága, könyvelőfizetési formája, gyűlésezések, elnökség stb. nélkül. Hogy az egyesületesdinek még a látszata se legyen meg, 1933-tól kezdve „Magyar Könyvbarátok előfizetői”-nek hívták az eddigi „tagokat”.

⁴ A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy TORMAY Cecil legenda-fordítása a harmincas években még egy kiadást ért, nevezetesen a Singer és Wolfner kiadóvállalat is megjelentette T. C. művei sorozatának 4. köteteként, 1939-ben.

⁵ Vö. *Diárium* 1932. 70—71. l.

⁶ A „taglózásra” CZAKÓ működése alatt nem kerülhetett sor, mert a *Néprajz* I. kötete megjelent ugyan 1933. decemberében, s a II. is 1934. szeptemberében, de a III. kötet csak 1935 végén, a IV. pedig 1937 júniusában tudott csak megjelenni, közel 3 évvel CZAKÓ Elemér nyugdíjaztatása után.

Mint fiatal embernek jelent meg a *Magyar Könyvszemle* 1901. évfolyamában „A könyvnyomtatás és könyvkészítés iparművészete” c. tanulmánya 4 1/2 iv terjedelemben (1902-ben különnyomatként is). Sorra veszi ebben a betű és szedés, a nyomda-ékitmény és illusztráció, valamint a kötés kérdéseit, s ha ma már különösen hat is néhány megállapítása, fő vonalaiban nem tér el a mai tipográfiai elvektől.

Különös kapcsolat, vagy inkább ellentét állott fenn KNER Imre és CZAKÓ között. KNER nem tekintette igazi szakembernek CZAKÓT, és lehetetlen a fentebb idézett megjegyzések ismeretében nem CZAKÓRA gondolni, midőn KNER Imre pl. a könyvhöz igazából nem értő „iparművész”-t jellemzi.⁷

Vitatkoztak is. A *Magyar Grafika* 1927. és 1928. évi (VIII. és IX.) évfolyamában éles hangú vita folyt KNER és „Csipő Paprikánusz” néven író CZAKÓ Elemér közt a régi magyar betűtermelésről.

Annál különösebb, s az ellentétek tisztán elméleti síkjára vall az, hogy az Egyetemi Nyomda a *Könyvbarátok* ún. „besorozott” kötetei közé felvette a Kner-klasszikusoknak mind a 12 kötetét mindjárt akkor, amikor az illetménykönyvek csere-lehetőségét bevezették, tehát 1931 elején. A könyvbarátok könyvjegyzékében a sorozat a 35. sorszámától a 47.-ig szerepelt 1935-ig, amíg csak a készlet ki nem fogyott.

Figyelemre méltó az is, hogy pl. a *Diárium* 1932. évi füzetében ismételtelen csak elismerő ismertetések találunk KNERÉKRŐL. CZAKÓ Elemér fia, Tibor a Kner-nyomdáról így ír: „Mindig időszerű tud lenni s mindig kifogástalan az üzleti tisztessége és a munkabeli minősége.”⁸ Az északi (skandináv) írók köteteit más helyen úgy méltatja a *Diárium*, mint „gonddal, választékos ízléssel készült” köteteket⁹, továbbá FITZ József Hess-monográfiájáról is úgy emlékezik meg, mint amit „bibliofilekhez méltó művészettel rendezett sajtó alá Kner Imre gyomai officinájában”.¹⁰

Ezek után el lehetne képzelni CZAKÓ Elemér és KNER Imre közt akár a személyes kapcsolat kialakulását is pl. MÓRA Ferenc révén, aki mindkettejünkkel benső barátságban állott. MÓRÁNAK KNERÉKKEL való régi barátságára elég bizonyíték található ebben a leveleskötetben, ez nem igényel külön bizonyítást. CZAKÓVAL kapcsolatban pedig elég, ha rámutatunk arra, hogy a Könyvbarát-sorozatot CZAKÓ Elemér MÓRA *Georgikon*jával indította meg, s hogy az Egyetemi Nyomda „Betűország virágoskertje” c. iskolai olvasókönyv-sorozatának valamennyi kötetében együtt dolgozott CZAKÓ és MÓRA. Színt, üdéséget éppen MÓRA Ferenc írásai vittek be ezekbe a népszerűségnek örvendő tankönyvekbe.

Végezetül még egy megjegyzés kívánkozik ide. Nagyon hasznosak a könyvhöz járuló jegyzetek. ELEK László igen szorgalmas, alapos munkát végzett. Egy dolog azonban hiányzik: nincs visszakeresési lehetősége. Ha valaki szeretné tudni pl., hogy MELICH János kitől, mikor kérte a *Három Csepke* könyvet, mert rábukkant MELICH nevére a jegyzetek böngészése közben, vagy hogy minek a kapcsán fordul elő a levelezésben PASTEINER Iván, THIENEMANN Tivadar és mások ma már ritkán hallott neve, — erre nem tud feleletet kapni, csak ha esetleg az egész leveleskönyvet végigolvassa.

MÁTÉ KÁROLY

⁷ *A tipográfia és a könyvművészet határai.* = *A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve* I. 1921–1928. 20. és köv. ll.

⁸ KNER Izidor: *Félszázad mesgyéjén* c. művét ismerteti. *Diárium* 1932. 80. l.

⁹ Uo. 93. l.

¹⁰ Uo. 140. l.

Anton Augustin Banik 80 éves. A. A. BANIK századunk szlovák tudományos és kulturális életének kimagasló alakja. Mindazt a feladatot ellátta, amire nemzetének szüksége volt: írt tudományos értekezéseket, történelmi, irodalmi, nyelvészeti tanulmányokat, folyóiratokat, egyházi énekeskönyveket szerkesztett, színi-kritikákkal segítette az önálló szlovák színház fejlődését, sőt éppen a legutóbbi időben zeneszerzői tevékenységet is folytat.

1938-tól a Matica slovenskában, Túrócszentmártonban dolgozik, levéltáros, a Nemzeti Könyvtár igazgatója, majd az Irodalmi Levéltár megalapítója és gondozója, 1960 óta pedig ugyanott tudományos munkatárs — önzetlen tanácsadó mindenki számára, aki hozzá fordul.

A Matica slovenská szerény kötetet bocsátott közre A. A. BANIK 70. születésnapja tiszteletére.¹ A kötet a lehető teljességre törekedve közli a jubiláns munkásságának bibliográfiái és életrajzi adatait. A tanulságos és rendkívül áttekinthető bibliográfia („személyi tipodokumentáció”) három fő részre tagolódik. Az első rész műfajuk és témájuk szerint csoportosítja a nyomtatásban megjelent munkákat, a második horizontális csoportosításban, kronológiai sorrendben közli az adatokat, végül a harmadik vertikális elrendezésben, részletes tematikai-kronológiai beosztásban, hozzávetve egyes publikációk válogatott sajtóvisszhangját is. Ez a minden részletre és szempontra kiterjedő bibliográfiai módszer, különösen a „vertikális tipodokumentáció” lehetővé teszi, hogy a figyelmes olvasó eredeti, annotációként használt idézetekkel képet kapjon BANIK életművéről, annak eszmei céljáról, a szlovák nemzet kulturális fejlődésének szolgálatáról.

A „horizontális tipodokumentáció” első nagyobb egysége a nemzeti történelem (a kezdetektől 1787-ig, majd 1787-től 1918-ig), s ebben az egységben külön helyet kapnak a szlovák—cseh, a szlovák—morva kapcsolatok, továbbá a szlovák—szláv viszony kérdései A. A. BANIK életművében. Önálló csoportként szerepel számos adattal a „könyvészet” és a levéltárak problematikája, továbbá filológiai kérdések, valamint a zenei, irodalmi és képzőművészeti, majd művelődéstörténeti írások.

A szemléletes, igen kifejező bibliográfia nem nyújt ugyan külön fejezetet BANIK magyar kapcsolatainak bemutatására, hanem az egyes témakörökbe sorolja azokat, ám így is gazdagon válogathatunk belőlük.

BANIK mindvégig nemzetét szolgálta, s ezt a szolgálatot a kultúra, a tudomány művelésében látta. Az 1918-as szlovák nemzeti felszabadulás adta lehetőségek nem vezették nacionalista túlzásokra akkor sem, amikor kifejezetten népnevelő munkásságot fejtett ki népszerűsítő cikkeiben és más nyilvános szereplései során, hanem alapvető elvként tartotta szem előtt a tudományos objektivitást és a humánusmot. Így írhatta 1923-ban, 23 éves korában, hogy a szlovákok és a magyarok a történelmi Magyarország (*Uhorsko*) keretében sokáig vállalva harcoltak a közös ellenség, a germánok ellen, s ebben a körülmények által kikényszerített egységben sokáig semmi sem zavarta a szlovákok etnikai integritását és kontinuitását. Igen jelentős állásfoglalás ez a kétoldalú nacionalizmus „szabad uralmának” időszakában, s annál is inkább értékelendő, mivel napjaink egyik vezető szlovák marxista történésze is ugyanerre a következtetésre jutott a közelmúltban megjelent könyvében.² Ilyen szellemben foglalkozott BANIK a XVI—XVIII. század bi- és

¹ *Anton Augustin Banik sedemdesiatročny*. Martin 1970, Matica Slovenská, 151. l. Bevezetőjét Ján MARTÁK, a Matica slovenská igazgatója, a bibliográfiát és az életrajzi jegyzeteket Augustín MATOVNIE írta, illetve állította össze.

² Vö.: TIBENSKY, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava 1965, SVKL.

trilingvis íróival, de ez az emberség vezette akkor is, amikor fiatalemberként szoros kapcsolatot tartott BARTÓK Bélával és később is visszatért a magyar zeneszerző munkásságának méltatására, KODÁLY Zoltán értékelésével együtt.³

Ez az alapállás nyilvánult meg működésében akkor is, amikor a negyvenes évek elején az egykor erőszakosan bezárt Matica slovenskának a Széchényi Könyvtárba került gyűjteményrészét identifikálta és elősegítette visszaadását az eredeti intézménynek. E működést az egykorú haladó sajtó is értékelte.⁴

BANIK egész élete (Vácott járt gimnáziumba, Budapesten műegyetemre) a két nemzeti kultúra kapcsolatát példázza. A most is alkotó ereje teljében levő tudós és publicista életművének nyitott könyve ez a bibliográfia, amelynek minden tételét büszkén vallhatja magáénak ma is, hiszen emberség és szlovákság diktálta valamennyi sorát.

Akár kedves készségét, mosolyát, amikor a Túrócszentmártonba látogató magyarországi kutatót fogadta és fogadja a mai napig.

KÁFER ISTVÁN

Hajdú Helga (1907–1970). A legutóbbi évek egyre szaporodó veszteséglistájára újabb nevet kell írunk: HAJDÚ Helgát, aki az Országos Széchényi könyvtár muzeális osztályainak főosztályvezetőjeként 1962-ben vonult nyugalomba és 1970. július 12-én elhunyt. Mint nagy tudású, segítőkész, jó kollégától, mint önmagához mindig hű, mélyen emberséges jóbaráttól, fájó szívvel búcsúzunk tőle.

1907-ben Kamenicán (Szerém vm., ma Jugoszláviában), katonatiszti családból született. Az édesapja hivatásából folyó gyakori lakóhelyváltozás már gyermekkorában öntudatlanul hatott rá abban az irányban, hogy egyforma megbecsüléssel kísérelje a különböző nyelveken beszélő népek életét, sajátos problémáit. Egyetemi tanulmányait Pécsen végezte, s az ezzel kapcsolatban Berlinben, Bécsben, Párizsban töltött tanulmányévek még tovább fejlesztették látókörét, elmélyítették ismereteit. 1931-ben „sub auspiciis” letett doktori szigorlatának értekezését saját maga által választott témáról írta (*Lesen und Schreiben im Spätmittelalter*). Ezt követte tárgyban az előzőhöz szorosan kapcsolódó nagyobb tanulmánya (*Das mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters, Leipzig 1936*), amely a retorikai irodalomnak az emlékezőtehetségre vonatkozó fejlődését kíséri végig a görög—római kortól a humanizmusig, s amelyet egy amszterdami cég 1967-ben reprint kiadásban újra megjelentetett. Ebben a két, fiatalkori tanulmányában a kivételes tehetségű tudós egész későbbi munkásságának magvát megtaláljuk. 1947-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert a régi német irodalom története tárgyköréből.

Egyik fő működési köre a pedagógia lett: előbb középiskolákban a német és francia nyelvet, majd az egyetemen a német irodalmat tanította, de előadott német fonetikát, stilisztikát, a könyvtáros szakon pedig újkori paleográfiát. — Pedagógiai munkásságával kapcsolatban német középiskolai nyelvkönyvet, egyetemi segédkönyveket írt, melyek közül legjelentősebb az 1966-ban megjelent *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zum ausgehenden 15. Jahrhundert im Überblick* című, a legmodernebb követelményeknek megfelelő vezérfonal. Egyetemi munkásságával kapcsolatban ki kell emelni, hogy a legutóbbi évek germanisztikai kandidátusi vitáinak bíráló bizottsági tagja vagy opponense volt (VAJDA György Mihály, VERBÉNYI László, MÁDL Antal, GÁRDONYI

³ 1931: glossza a *Csodálatos mandarinról*; 1948: Nekrológ BARTÓK Béláról; 1951: Cikk BARTÓK 70. születésnapjára; 1960: Nagy tanulmány BARTÓKRól; 1930: *Kodály Hány Jánosának margójára* [196–199., 203. tétel].

⁴ Vö.: *A Matica könyvtárának visszaadása fényt vet a szlovák—magyar kultúrközeledésre Magyar Hírlap* 1942. 118. 5. l.

Sándor, HUTTERER Miklós). Egészen 1968 őszen bekövetkezett súlyos betegségéig előadott az egyetemen.

Érdeklődésének másik, igen lényeges területe a könyvtörténet és kézirttudomány. 1945-ben került az Országos Széchényi Könyvtárhoz, olyan pályára, amelyre már egyetemi éve alatt készült s amely tudományos munkássága irányának, hajlamainak legjobban megfelelt. A kitűnően képzett, széles látókörű tudós, a szelíd, de szigorú pedagógus a könyvtárban a legjobb értelemben vett, kiváló hivatalnok is lett. A kézirttárral kapcsolatos működése — a gyűjtemény munkájának megszervezésén kívül — elsősorban a különböző nyomtatott katalógusok szerkesztésében nyilvánult meg (*Kötetes magyar kézirtatok katalógusa* 1956, *Francia nyelvű kötetes kézirtatok katalógusa* 1960), de több ismeretlen kézirtatot is publikált (többek között: *Soproni vonatkozású német kézirtatok az Országos Széchényi Könyvtárban = Soproni Szemle* 1957—1958, *A kézirtattár állományának gyarapodása a Felszabadulás óta = OSZK Évkönyv* 1958, *Zwei unbekannte Briefe Lenaus*, Wien 1964, *Ein Pressburger Goethekreis zur Zeit der Revolution von 1848*, Berlin 1969 stb.). Mint szerző és mint lektor a *Magyar Könyvszemlének* is munkatársa volt.

Tudása, sokoldalú tehetsége, ismeretei, igen magas színvonalú, igényes gonddal megírt munkák elkészítésére készítették. Lelkiismeretessége és talán éppen ennek folytán az emberi tudás határainak túlságosan is éles felismerése volt egyik legfőbb gátja annak, hogy többet — méltán mondhatjuk: sajnos — nem alkotott. Önzetlensége és az a törekvése, hogy másokat is lelkiismeretes munkára serkentsen, azt eredményezték, hogy szakmai területein egyre többen fordultak hozzá, hogy műveiket névvel vagy név nélkül lektorálja, kijavítsa. A nevével fémjelzett munkák kvalitást jelentettek és fognak jelenteni az utókor számára is. Talán életét is a túlzásba vitt, túl intenzív munkatempó rövidítette meg. Utolsó munkája, melyen még betegsége idején is dolgozott, az OSZK kézirtattára újkori német nyelvű kötetes kézirtatainak katalógusa — a lassú gyógyulás reményteljes hónapjai után hirtelen bekövetkezett tragikus vég következtében — már nem készülhetett el. Munkatársai, barátai megőrzik emlékét, követésre méltó példáját, s kézvonásait még tovább őrzik az általa annyira szeretett gyűjtemény katalóguscédulái, hivatalos ügyiratai.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

„Forradalmár elődeink”. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének új kiadványa fontos új adalékokkal gazdagítja a magyar munkásmozgalom történetét.¹

A kötet összeállítását a Budapesti KISZ Bizottság kezdeményezte, a kiadó szerepét a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vállalta, a realizálást, a kötet összeállítását pedig a Párttörténeti Intézet, illetve annak munkatársai. A kötet elsősorban a fiatalok számára készült, a munkásmozgalom harcosainak, e harcosok életének és halálának bemutatásával az ifjúság elé állít mementót. „Nagy többségük még alig volt 20 éves, máris a forradalmi mozgalom élvonalában dolgozott” — írja BAKÓ Ágnes, a szerkesztő. Egyben érzékelteti a vállalkozás nehéz voltát: áldozatkész emberek tömege harcolt a mozgalom sorában, „közülük sokan lettek kiemelkedő harcosok, forradalmárok, és életüket is áldozták a nagy Ügyért”. A sok nagyszerű ember életét egy kötetben összefogni nem lehet, ezért ezt a kötetet a szerkesztő és az összeállítók csak kezdetnek, egy sorozat első részének tekintik.

¹ *Forradalmár elődeink* (160 portré). Szerk. BAKÓ Ágnes. Az életrajzokat írták ÁBAYOSSY Magda, BAKÓ Ágnes, KELEN Jolán, LÁNG Péter. Bibl. LÁNG Péter. Bp. 1970, MSZMP Párttörténeti Intézete. 326 p.

A 160 forradalmár pályáját mutatja be a kötet ALPÁRI Gyulától, az *Inprekorr* szerkesztőjétől a spanyolországi ebrói fronton elesett ZSINKÓ Vilmosig. Tragikus és esodálatraméltó életsorsok. A kis hazai ablak a nagyvilágra tárul ki: a magyar kommunisták mindenütt ott voltak, ahol a népek szabadságáért, a békéért helyt kellett állni. Itthon, az illegitimitásban, majd az ellenállási mozgalomban, a fasiszmus elleni fegyveres harcban; Európa különböző országainak haladó mozgalmában, Belgiumban, Svájcban, a párizsi barikádokon, a spanyolországi Nemzetközi Brigádban, s a szovjet csapatok oldalán a nácizmus alóli felszabadító harcokban, ejtőernyőn a határokon, s — bár kevesen közülük — itthon vitték tovább a harcot a jövőért, a felszabadulás után.

Sokukat a magyarországi fehérterror, majd a harmincas évek ádáz kommunistaüldözése ölte meg, majd a szálásista csőcselék; a német fasiszták és a Gestapo; többen vesztették életüket 1956-ban a szocializmus védelmében.

Munkások, parasztok és értelmiségiek; nyomdászok, mérnökök és írók arca rajzolódik fel e kötetben — céljuk egy és azonos volt, a haladásért vívott önzetlen, áldozatkész, felelősségteljes harc vállalása.

GORKIJ mondása jut eszünkbe: „ha én nem gondolok magamra, ki más gondolna rám? De ha csak magamra gondolok, mivégre születtem?” A forradalmárok százainak szeme előtt ez a gondolat lebegett, úgy érezték, azért születtek, hogy ne csak magukra gondoljanak, hanem a közösségre, az emberiségre, a jövőre.

Ez a gondolat ötvözi egységessé a 160 portrét. A rövid, de nagy gonddal és alapossgal, tömören megfogalmazott életrajzok mellett minden oldalon látható egy korabeli fotó, alatta pedig a vonatkozó irodalom és amennyiben van ilyen, saját mű is (például: ALPÁRI Gyula *Válogatott írásai*).

A portrékat igen jó bibliográfia egészíti ki a kötet végén a következő sorrendben: Történeti feldolgozások, Gyűjteményes kiadások, Dokumentumgyűjtemények, Bibliográfiák; Memoárirodalom, regényes korrajzok, visszaemlékezés-gyűjtemények. A befejező rész: Jegyzetek a szövegben előforduló szervezetekhez és fogalmakhoz.

MGY

Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos (1820—1888). Montpellierben 1220-ban, azaz 750 évvel ezelőtt alapították az orvosi egyetemet. Ennek az egyedülállóan dicső jubileumnak tiszteletére a franciaországi Montpelliert felkereső orvosok különös érdeklődéssel fordulnak a város ősi könyvtára felé is, amelynek díszhelyét a Cavalier-terem foglalja el. E könyvtárterem helyiségének díszes volta, a berendezés és bútornak művészi jellege, az ebben a gyűjteményben őrzött nagy értékű könyvek szinte egyedülálló volta miatt érdeklődéssel fordulnak a nagy értékű gyűjtemény nevet adó személyisége felé.

C. CAVALIER elete egyszerű, szinte eseménytelen és zökkenőmentes. Montpellierben születik 1820-ban, egész életét szülővárosában tölti el, ott tanul, dolgozik, oktat és gyógyít, hogy azután 1888-ban szülővárosában hunyjon el a szép könyveknek e nagy gyűjtője és kiváló ismerője.

Kezdetben a természetrajz iránt érdeklődik: (1841—1843), majd gyógyszerészetet tanul (1844—1845) és gyógyszerési oklevelet is szerez. A nagymúltú város történeti tradíciói mindinkább az orvosi tanulmányok felé vonzzák. 1848-ban a montpellier-i elmeegógyintézetben lesz „intern”, azaz ott dolgozó és tanuló orvostanhallgató. Ez a szinte véletlen esemény örökre megszabja a nagy kultúrájú, humánus egyéniség eljövendő életpályáját. 1850-ben szerez orvostudományi oklevelet, 1853-ban osztályos főorvos, majd az elmeegógyintézet igazgató-főorvosa lesz. Ebben az időben még általában azt hitték, hogy az elmebetegeket megszállották az ördögök, a démonok, és így a gyógyítás módja belőlük az ördög elfűzése, amit kínzással, büntetéssel igyekeztek elérni. Az elmebetegeket rabokként

láncon tartották és teljesen embertelen körülményekkel vették körül. A Montpellier hagyományain felnövekvő PINEL volt az első, aki levette az elmebetegekről a láncot és aki bennük végre betegeket látott. CAVALIER szemében ez a felismerés természetessé vált, és előtte már a gyógyítás, az emberi társadalomba történő visszavezetés problémája állott. Ő vezette be a munkát az elmebetegek gyógyításába, megteremtve ezzel a ma már általánossá vált munkagyógymódot, ergoterápiát. Eszméi mind általánosabbá váltak, mind nagyobb körből keresték fel a nagy mestert a tanítványok és az orvosok. Érdekes módon a „montpellierier egyetem CAVALIERT „az általános kórtan professzorává” nevezi ki, és csak 1880-ban változtatja át tanszékét kívánságának megfelelően az „idegrendszer kór- és gyógytanává.” Ekkor már CAVALIER súlyos beteg, akinek örömet, megnyugvást kezdettől fogva rendszeresen folytatott könyvgyűjtői tevékenységének folytatása, majd az általa összegyűjtött hatalmas, nagy értékű könyvtár rendezése, feldolgozása nyújtott. CAVALIER az olvasást megfelelő kényelmes, de mégis ünnepies környezetben, valóban szép bútorok, virágok között tartotta helyesnek, sőt egyedül megengedhetőnek. Betegségének előrehaladásával könyvtárát és könyvtárának eszméit tükröző berendezését Montpellier városa könyvtárának ajándékozta, megtoldva nagyobb összeggel, hogy ennek segítségével a jövőben is törekedjenek a város lakosságának — és nem csupán az egyetem kiválasztottjainak — olvasását, művelődését elősegíteni. CAVALIER születésének másfél évszázados jubileuma alkalmából jóleső érzés megállapítani, hogy könyvtáraink ma már ezt a célkitűzést valósítják meg, hogy a magányos nagy bibliofil humanista szellemiségének mi is jogos örökösei vagyunk.

BUGYI BALÁZS

A „Sartonia” tudománytörténeti folyóiratról. A folyóiratok számának rohamos gyarapodása során mindinkább szembetűnővé válik a tudománytörténeti folyóiratok számának csekély volta. Ezért örömmel kell regisztrálni újabb ilyen jellegű folyóiratok kiadását, és bizonyos idő elteltével a tudománytörténeti folyóiratok nivóját, tartalmát, elterjedtségét szükséges és kívánatos értékelni. A tudománytörténeti folyóiratok között még szakmai körökben is csak kevéssé ismert és hazai könyvtáraink egyikében sem lelhető meg a belgiumi genti tudománytörténeti múzeum kiadásában öt éve megjelenő *Sartonia* című könyvmotós folyóirat. Szerkesztője: Prof. ir. J. B. QUINTYN (Korte Meer 9, Gent/Belgium) a természettudománytörténeti múzeum igazgató tanára. A folyóirat nevét George SARTONRÓL (1884—1956) a genti születésű hírneves tudománytörténészről nyerte, aki ugyanezen a tudományegyetemen promoveált, az első világháború idején Angliában volt tanulmányúton, Belgiumnak a németek által történt megszállásának idején az USA-ba vándorolt, ahol Cambridge (Mass.) egyetemén lett a tudománytörténet professzora.

A genti tudománytörténeti múzeumot 1965. november hó 29-én avatták fel. A *Sartonia* folyóirat 1966 márciusában megjelent első száma a múzeum felavatásának ünnepeit, neves tudománytörténészeknek a múzeum megalapítását megelőző törekvésekről írt megemlékezéseit tartalmazza. Az 1967-ben megjelent két szám az Ostendében „*Európa 1900-ban*” és a Gentben az egyetem 150 éves fennállásának évfordulójára megrendezett kiállítások és ünnepek tudománytörténeti vonatkozásait foglalja igen érdekesen és szemléletesen össze. Ezzel kapcsolatosan mintaszerű rövid biográfiai összefoglalást közöl a genti egyetem kiválóságairól, akik között szerepel BAEKELAND, a bakelit feltalálója, DENEFFÉ, GUISLAIN, HEYMANS orvosok, KEKULÉ, SCHOENTJESM, SWARTS F. és TH. vegyészek és még sokan mások. Az 1968-ban megjelent negyedik füzet a flamand kultúr- és technika-történeti konferenciájának anyagát ismerteti részletes előadás-kivonatok formájában. Az ötödik számmal a *Sartonia* egy mégoly fontos múzeum sajátos jellegű évkönyv-formájában túllépve Belgium 19. századbéli nagy ipari vezetőinek

életművét ismertette. Ennek keretében COCKERILL, SOLVAY E. (1838—1922), br. EMPAIN E. (1852—1929) tevékenységét beszélte meg. A tudománytörténet szintézisének szükségességét tárgyalta BOUCKAERT a 6. füzetben. Az 1869. év tudománytörténeti — beleértve technikatörténeti — vonatkozásait tárgyalja a 7. füzet. A nyolcadik füzet ünnepélyes külsőségek között Dmitrij Ivanovics MENGYELEJEV (1834—1907) tevékenységét méltatja. A 9. szám tisztán múzeumi vonatkozásokat beszélt meg, hogy az 1970 május havában megjelent 10., utolsó számában a 100 éve született J. BORDET és J. E. VERSCHAFFELT, valamint az ötven éve elhunyt J. BOULVIN és L. CLOUET munkásságát értékeli a Sartonnia folyóirat.

BUGYI BALÁZS

Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1960—1966. A magyar bibliográfiai kiadványoknak ünnepe volt, hogy 1964-ben a Magyar Mezőgazdasági Múzeum elindította ezt a nagy jelentőségű sorozatot, amelynek eddig öt évfolyama látott napvilágot.

A nemzetközi agrártörténeti bibliográfiák iránt, minden olyan országban, ahol behatóan foglalkoznak a mezőgazdasági kérdésekkel, igen nagy az érdeklődés. Ez a nagyarányú kezdeményezés, amely nemzetközi áttekintést nyújt, lényegében folytatása az *Agrártörténeti Szemlének* (*Historia Rerum Rusticarum*). A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészetének eddig mindössze egy elődje volt hazánkban, a *Bibliographia litterarum Hungariae oeconomicarum ruralium* eddig megjelent 8 kötete, amelynek első kötete 1934-ben jelent meg és nyolcadik kötete 1968-ban. Felölelte 1505-től 1944-ig ezt a szakirodalmat, szerkesztői között olyan neveket találunk, mint DÓCZY Jenő, BAKÁCS István, WELLMANN Imre, GERENDÁS Ernő, S. SZABÓ Ferenc, BADICS Aurél, MOJSES Andor és TAKÁCS Imre. A kiadvány-sorozatot ugyancsak a Magyar Mezőgazdasági Múzeum jelentette meg. Pontos és kimerítő anyagában azonban csak a hazai, azaz magyarországi szakkönyveket gyűjtötte össze.

Ezt terjesztette most ki a *Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis*, amely nemzetközi agrártörténeti anyagot gyűjt egybe a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Nemzetközi Agrártörténeti Bibliográfiai Szekciójának munkájával a szekció vezetője, GUNST Péternek szerkesztésében. Nemzetközi megállapodás és segítség alapján 1964-ben indult el ez a sorozat. Évente egy kötet, eddig 5 kötet jelent meg, évente átlag 3—5000 adatot közöl, eddig 22 000 adatot, közel ezerötyszáz oldal terjedelemben. Az egyes évfolyamok ezer példányban kerülnek forgalomba, mind az öt világrész agrártudományi intézeteiben.

A külföldi munkatársak száma megközelíti a félszázat, a munkában mind az öt világ-rész mezőgazdasági szaktudósai részt vesznek. A magyar munkatársak a következők: BADICS Aurél, MOJSES Andor és VALKÓ Arisztid, a magyar anyag, CSICSELY-ÁCHIM Mátyás, ÉBNER Jenő, FÜGEDI Erik, GOKES (GOKESCH) Ernő, SZABÓ J., SZÁSZ Zoltán, BENKÓ Gizella, LUKÁCS Lajos, SZABÓ Csaba és ZAHRADNIK Éva.

A kiadvány-sorozat az ötödik évfolyamtól szerkesztőhelyettessé kapott KISS N. István személyében. A munkatársak magyar kollektívájának összetétele a harmadik számnál változott jelentősen. A külföldi munkatársak névsorát, amely évről évre bővül, a sorozat a második kiadványtól kezdve közli. A meginduláskor 36 külföldi munkatárs volt, valamint több külföldi tudományos intézet kollektívája. Az első kiadvány előszavát MATOLCSI János, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója írta. A kiadvány szerkezetéről, annak változásairól és a kiadvány minden újításáról, témakörének csoportosításáról minden évfolyamban GUNST Péter tájékoztatja angol, magyar és orosz nyelven a szakembereket. Maga a kiadvány az egyes tételeket (a nyomtatványok bibliográfiai címfelvé-

telét) mindig az eredeti megjelenés nyelvén közli, a szokásos bibliográfiai szabvány szerint, mellőzve periodikáknál a megjelenés helyét, a kiadót, a nyomtatványt készítő vállalat nevét, a nyomtatvány nagyságát. A mellékleteknél csak a valóban fontos adatokat közli. A kiadvány hiánya, hogy nem közöl annotációkat, gyűjteményeket pedig nem oszt szét, ezzel bizonyos fokig gátolja a széles perspektívákat, de szűk előállítási kapacitását, a kiadványok egy részének meg nem szemlélhető lehetőségét és az amúgy is heterogén, hatalmas anyag terjedelmét ismerve, — megérthető! A nem latin és nem cirill-írásmóddal kiadott műveknél a címeket lehetőség szerint angol átírásban közli, vagy angol fordításban.

Minden mű folytatólagos bibliográfiai sorszámot kap, így a sorozat minden évfolyamában közölt névmutatók és hely(ország)mutatók alapján elég könnyen megtalálhatók, figyelembe véve a rövidítések jegyzékét.

A helyi felosztásban 35 afrikai, 38 amerikai, 27 ázsiai (és külön öt Szovjet-Ázsiához tartozó köztársaságot), 8 ausztráliai és 40 európai ország anyagát közli. A forrásközlő műveknél a sorszám után, külön csillaggal jelzi ezt a kutatók számára. Ha egyes művek több szakcsoportba oszthatók, úgy ezt az egyes szakcsoportok végén „lásd még” megjegyzéssel, a további sorszámok feltüntetésével külön közli. A cirill-írástú címfelvételeknél, az orosz nyelvet nem tudók számára angol fordításban hozza a mű címét. Ez nemzetközi szempontból, főleg a Nyugat számára nagyon megkönnyíti a mű használatát.

A sorozat az első két évfolyamban 2—2 évet dolgoz fel. A harmadik évfolyamban 1200 címfelvétellel egészíti ki az 1960—61. évi anyagot, a negyedik kötetben pedig 2100 címfelvétellel az 1960—64. évi anyagot. Ez a maximalizáló igyekezet minden elismerést megérdemel, bár a kutatóknak külön munkát jelent, de mutatja a szerkesztés becsületes igyekezetét, hogy a kezdeményezéskor még mutatkozó hiányokat (főleg a külföldi kiadványok beszerzése terén) kiküszöbölje.

A mezőgazdasági termények, termékek, a hagyományoknak, munkamódszereknek történelmi és társadalmi, valamint technikai fejlődése számtalan anyagból és munkafolyamatból, azoknak gyűjtéséből tevődik össze. Az ember a termelést minden időben tökéletesebb munkaeszközökkel, munkamódszerekkel igyekezett hatékonyabbá tenni. Ezért a sorozatban a szerkesztés figyelembe vette az agro- és zootechnikai, a történelmi, tudományos kutatási, az irodalom és társadalmi fejlődési, az energiaforrások, munkagépek, tárolók, a gazdálkodás és az agrárpolitika tényezőit. Ezek alapján a bibliográfia felosztását, már meginduláskor átgondolt, szerencsés kézzel határozta meg, amely azóta is alig változott, legfeljebb kiegészült. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum csak 1914-től folytat bibliográfiai tevékenységet, amikor feldolgozta az 1894-es mezőgazdasági kiállítás anyagát. Tehát mindössze alig ötven éve, és ennek ellenére ez a kiadványsorozata az egész világ tudományos fóruma előtt megállta a helyét, sőt elismerésben részesült. Ez az elismerés nemcsak munkásságának szól, de nemzetünk áldozatkészségének is, amikor vállalták a kitérítő megbízást ezen a téren.

A szakfelosztásban a felvett műveket (könyvek, periodikák, füzetek) nyolc csoportba osztották. A felosztás csak részben követi az ETO szabályait, az átalakított, egyéni szakfelosztást nemzetközileg bemutatott és jóváhagyott sorrend szerint állította össze a következő formában: agrártörténelmi bibliográfiák, módszertani anyag, összefoglaló, gazdasági-, mezőgazdasági munkák, termelés, termelés-technika, természeti feltételek, gyűjtögetés, vadászat, halászat, erdészet, növénynevelés, kertészet, ültetvényes gazdálkodás, szőlőművelés, állattenyésztés, borászat, legelőművelés, termelvények felhasználása, település, agrárökönómia, társadalompolitika, jog- és közigazgatás, művelődés.

A munka minden elismerést megérdemel.

TISZAYNÉ GESMFY BORBÁLA

SZEMLE

Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. (Régi magyar dallamok tára II.)
Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. 733 l.

Régi hiányt pótoltt PAPP Géza ebben az alapos összefoglaló szintézisében. A XVI. század magyar dallamai mintaszerű publikációt nyertek CSOMASZ TÓTH Kálmán munkájában, s a XVIII. század melódiáiról is helyes áttekintést kaptunk BARTHA Dénes összefoglalójában. Azonban a XVII. sz. dallamai egyesített kompendiumához csak most jutottunk el. 38 korabeli énekgyűjteményből 505 melódiát közölt PAPP, melyek közül 360 törzsdallamnak tekinthető. Míg a többi fontos változatként kapcsolódik a gazdag anyaghoz. Csaknem valamennyi törzsdallamnak bőségesen közli változatait. Helyszűke miatt ugyan csak hivatkozik a variáns dallamokra, de ahol lényegesnek látja, egymás alatt partitúraszerűen adja a párhuzamosítható régi énekeket.

PAPP gyűjteménye ugyan szerves folytatása CSOMASZ TÓTH Kálmán kutatásainak, mégis elvileg sok szempontból eltér attól, míg a XVI. századi énekanyagot eredeti menzurális kottaférfásban, eredeti kulcsban ritmusjelzési javaslat nélkül tárja elénk javarészt CSOMASZ TÓTH, a XVIII. század dallamtárában sor elején zárójelbe téve mutatja a kulcsot BARTHA, s a ritmizálási javaslatát a dallamsorok alatt jelzi. Az említett elvekkkel szemben PAPP más szisztémát követ: dallamkompendiumát mai hangjegyekre átrva kapjuk ütemvonalak nélkül, szigorúan ragaszkodva a szövegeik eredeti helyesírásához. Mert célja: praktikus, általánosan ismert hangjelzéssel megkönnyíteni az olvasást. Még abban a mozzanatban is differenciálódik a két tudós szisztémája, hogy míg Tóth külön-külön fejezetbe tömöríti dallam és szöveganyagra vonatkozó filológiai jegyzeteit, PAPP — átérve a dallam és a szöveg szoros összetartozását — nem akarván feleslegesen felparcellázni a jegy-

zetapparátust, megállapításait A és B pontokban összevonva a dallamok sorszámainak rendjébe illeszti.

Am a XVII. századi dús dallamvegetációt nem lokalizálhatjuk pontosan az 1600—1700 közötti időre. Mert melódiákat nem lehet évszámok közé sorolni, azok átvészelnék esetleg évszázadokat is. Ezzel motiválható, ha ma is virágzanak az életképes gregorián dallamemlékek.

Elméleti részének beosztásában a dallamok és szövegei forrásfeltárását a strófaszerkezet, ritmus megállapítások, forma, típus jelölés követi. Formaszerkezetei fő sajátóságát a bar (háromrészes dal, ismétlődő első sorral) da capos és az ismétlés nélküli tagolódásban látja. Igen gyümölcsöző, hasznos a szomszéd népek táncritmusai-val való összehasonlítása. Gondosan nyomonza a mazurka, gagliarde beszűremelését, s nem mulasztotta megemlíteni az egyes dallamemlékekre vonatkozó régebbi megállapításokat is. A centrális jelentőségű jegyzetapparátus filológiai hitele teljesen eléri az akadémiai irodalmi kritikai kiadások (VÖRÖSMARTY, TÓTH ÁRPÁD stb.) magas színvonalát azért, hogy valamennyi közölt melódiának egyenként kimerítő elemzését adta a keletkezés, forrás, dallam- és szövegváltozat tárgyi és nyelvi magyarázat szempontjából. Figyelmet fordít még a lényeges versfőkre, továbbá „ad notam” utalásokra stb.

Am a 360 énekhez kapcsolódó pontokban szedett jegyzetek terjedelme egészen különböző. Így pl. a 188 számhoz csak pár soros jegyzet kívánkozott, míg a 150, 197 stb. számú magyarázat egész terjedelmes tanulmányra duzzadt. Mindez nem hígult idézetekkel terhelt citatológiává, hanem a keletkezéstörténeti mozzanatok, variánsok megjelölése, versek, szótagszámainak említése adja tudományos értékét. Valóságos zenei kortörténet bontakozik ki ebből a kötetből, mely a zenetudományi „fontos” sorozat egyik alapvető értéke.

SONKOLY ISTVÁN

Huszár Sándor: Az író asztalánál. Beszélgetések kortárs írókkal. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969. 392 l.

Kényes műfaj az interjú, s a legjobb írók nem mindig a legüzesebb riportalanok. Aki közvetve, magateremtette jellemeken és sorsokon keresztül fejezi ki világképét, nem biztos, hogy aforisztikus tömörséggel is meg tudja fogalmazni ugyanazt. Ennek a Bukarestben megjelent interjúkötetnek ez a problémája: egész könyvet kell elolvassunk ahhoz, hogy néhány magvas megállapítást kapjunk. Ennek ellenére mégis figyelemmel kell, hogy fogadjuk: nem ismerjük annyira a romániai magyar irodalmat, hogy fanyalgást engedhessünk meg magunknak vele kapcsolatban. Ez a könyv most valóban személyes látogatást pótol. A romániai magyar irodalmat nem ismerő hazai olvasó számára persze nem pótolja NAGY István, BARTALIS János, SÜTŐ András vagy BAJOR Andor műveit. De aki ismerkedni kezd ezzel a világgal, nagy segítségre, jó kalauzra tesz szert, ha a Könyvárúház polcáról saját könyvespolcára helyezi ezt a kötetet.

Az *Utunk* oldalain 1957 és 1967 között, de mégis főként az utolsó három évben megjelent interjúk természetesen nem adnak teljes képet, nagy a hiánylista: az egész legújabb nemzedék és sokan az idősebbek közül is kimaradtak. Az egyes vélemények között sok az ellentmondás, de ez természetes is. A kötet egésze számos tanulással szolgál. Hogyan látják a romániai magyar írók helyzetüket? Mit gondolnak hovatartozásukról, milyen problémák nehezítik munkájukat, mi a véleményük önmagukról? Milyennek látják fő vonásaiban a romániai magyar irodalom történetét, s ki az, mi az, amihez leginkább kötődnek? Ezekre a kérdésekre vártam választ, noha az interjúkat készítő HUSZÁR Sándornak természetesen mások voltak a szempontjai. Am mert fontosakat kérdezett, s mert akik válaszoltak, lényeges kérdésekről beszéltek, választ kaptunk a mi problémáinkra is. És vallottak arról, ami kifejezetten nekünk szól, hogy mit várnak tőlünk. Arról, hogy miként segítheti a magyar tudományos élet és kritika a romániai magyar irodalmat.

Irodalmukat, mint ez természetes is, az *egyetemes magyar irodalmi hagyományból eredeztetik*. Ugyanakkor a történelmi sajátosságot hangsúlyozzák: hogy 1919 óta más államkeretben, a román néppel való szoros kapcsolatban, de *külön sorsproblémáikat* megoldandó kellett irodalmukat fejleszteniök. „A romániai magyar irodalom nem a magyarországinak egy vidéki változata. Ez a miénk sajátos, önálló költői

világ. A mi költészetünknek az összmagyar líra viszonylatában is vannak sajátosságai, mint ahogy a romániai irodalom egészének viszonylatában is” — hangsúlyozza KÁNYÁDI Sándor. Egy-egy nyilatkozatból képet is kapunk róla, milyen jellegzetességeket tartanak számon, miben látják irodalmuk differencia specificáját. „A két világháború közötti kisebbségi élet, a nagy társadalmi élmények tettek íróvá” — írja SZEMLÉR Ferenc. Ez a *kisebbségi lét* azt eredményezte, hogy a romániai magyar írók a magyar irodalom egy régi sajátosságát fokozták fel: politikai kötöttségét. Ebben lelik meg azt a közös vonást, amelyik összekapcsolja nemcsak a 45-ben indult nemzedéket a maiakkal, hanem a háború utánit a háború előttivel, a romániai magyar irodalom kezdeteivel. „Ez a közös vonás a *nép szolgálatának vágya* és szándéka. Még a két világháború között is, amikor világnézeti ellentétek állítottak szembe írókat íróval, csoportosulást csoportosulással, a romániai magyar irodalom legjobbjai mindig találkoztak a *humánus szolgálatában*, az akkor a humánusumot leginkább fenyegető fasizmus elítélésében.” Ezt a népszolgálati szenvedélyt érzi SZÁSZ János mai irodalmuk legalapvetőbb vonásának, ami az alkotói életutakban és a műfajok súlyában is érezte hatását.

A kisebbségi magyar nemzetiségi lét, mint sorskérdés, vissza-visszatérő feladata, kérdése az írásnak. *A romániai magyar irodalom publicisztikával kezdődik*. Kós Károly *Kiáltó szavával*, PAÁL Arpád híres vezércikkeivel, amelyek tudatosították a kisebbségi magyarság betájékozódását az új államkeretekbe. „Minden írónknak sajátos romániai jellemvonása az, hogy a közkérdésekkel is foglalkozik, s így párhuzamosan fut mindegyiknek a pályáján a szépirodás és a közírás” — mondja BALOGH Edgár, aki kilenc éven át tanította az egyetem magyar irodalmi tanszékén a publicisztikát. „Tanítványai közül került ki a székelyföldi lapoknak, de a többi, összesen tíz magyar napi és hetilapnak a fiatal garnitúrája”.

Ezt a publicisztikával, a sajtóval erősen összefonódottságot erősíti a szépirodás publikálási lehetősége is. HUSZÁR Sándor fogalmazza meg ezt: „*A romániai magyar irodalom folyóiratközpontú*, nemcsak olyan értelemben, hogy egy-egy folyóirat körül hangyészik, hanem hogy jellegét is jelentős mértékben a folyóiratok, azok szükségletei határozzák meg. A két világháború közt ennek oka nyilvánvaló: a Szépművés Céhét kivéve alig van Romániában, magyar nyelven, számottevő kiadói vállalkozás. A felszabadulás óta ez a helyzet

sokat változott, irodalmunk jellege azonban ebből a szempontból keveset". BODOR Pál, az Irodalmi Kiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője ugyanígy látja a helyzetet: „Irodalmunk vizsgálatához folyóirataink elemzésből is ki lehet indulni. Folyóirataink nem olyan jók, mint amilyenek látszanak. Egyetlen irodalmi-művészeti hetilapunk és egyetlen havi irodalmi folyóiratunk dhatatlanul monopol-helyzetük haszonélvezői s persze adózói is”.

Több oldalról, más-más vonatkozásban fogalmazzák meg ugyanazt az eseményt, amelynek megközelítése adja mai irodalmunk értékét. A felszabadulás utáni első irónemzedék romantikájához viszonyítva mai irodalmukat érettebbnek látják. Ez az érettség azt jelenti, SZASZ János szavaival, hogy „a ma irodalma illúziótlan irodalom. Értünk szót: nem eszménytelen, nem cinikus, nem a sorskérdések felett lebegő, nem az önismeret elől menekülő, de olyan, amely nem téveszti össze a vágyakat a valósággal, nem álmodja valósággá azokat az illúziókat, melyekkel minden romantikus nemzedék elindult. Ez nem jelent sötétenlátást. Ez az érettség jele, azé a pillanat, amikor a serdülő rájön: hiába nyújtózik, nem éri el a csillagokat, de ennek ellenére az eszményeiről, a fény felé törekvéséről lemondania nem szabad. Ez a valóságot meghódító, sokféle kifejezési eszköz, végtelen stílusmódzatok útján realizálódó, eszményeiről le nem mondó illúziótlanság megszerezte végülis irodalmunk hitelét.” Ezt az eszmét tükrözi SZEMLÉR Ferenc is, amikor a *fel-tétlen lelkesedés ellen* tiltakozik.

Ezeknek az eszményeknek a megvalósításához, az igazi, a socialista társadalom valóságát elemző realizmushoz azonban nem könnyű eljutni. „Hol látsz te mostanában komoly társadalmi kérdéseket elemző riportokat? Szerintem ez a fajta riport kivésőben van. Az egyébként nívós riportok jórésze tudományos. Szaklapba beillő cikkek” — fogalmazza SIMON Magda, akinek pályája a falukutató irodalom hatására bővült a napilaprás mellé irodalmi tevékenységgel. A regény-műfajnak a romániai magyar irodalomban megfigyelhető válságát is ilyen okokkal magyarázza a már idézett BODOR Pál. Nem könnyű mélyére hatolni a valóság problémáinak, alapos, átfogó s egyben árnyalt elemzést adni. Am „az osztálytársadalomból a socialista rendbe való átmenet katalizmái közepette épp a katalizmat megkerülni, vagy nemzetiségi íróként épp a nemzetiségi tudatról és annak viszonyulásairól nem írni — egyet jelent a hazai magyar regény, az időszerű, tömegeket érdeklő, nagy horderejű, a világnak rólunk

jellegzetes képet rajzoló regény feladásával.”

Irodalmunk történetével kapcsolatban néhány vonatkozás kerül csak elő, de ezek lényegesek, a fő erővonalakat és problémákat jelölik ki. A két világháború között a kisebbségi lét tudatosításának programja és nehézségei, a belső ellentétek: ideológiai, ízlésbeli és osztálykülönbségek miatt folytatott erőpocsecoló harcok, ugyanakkor nívós folyóiratok is, és a haladó kommunista és polgári irodalomnak ma is pozitívan értékelhető összefogása a humánium jegyében, az autodidakta, közvetlenül a kalapács meg a kasza mellől jövő ősteheségek jelentkezése a fő meghatározó jegyek. Akikhez legjobban kötődnek: ADY, MÓRICZ, NÉMETH László, a falukutatók. 1945 után a folytonosságot a népszolgálat eszméje és az első nemzedék leghaladóbbjainak, legértékesebb tagjainak tevékenysége biztosítja. „Az én nemzedékem java része sajnos korán elpusztult. Akik azonban megérték a felszabadulást, kezdettől fogva a hazai irodalom élesztőivé váltak” — mondja JANCSÓ Elemér egyetemi tanár. A korábbi osztályellentétek által kiváltódott viták helyett most nemzedéki viták lazítják az egységet.

Nagy súllyal szerepeltek az interjúkban az *irodalomtörténettrással kapcsolatos problémák*: maguk is látják, hogy a jugoszláviai és a csehszlovákiai magyar irodalom történeti feldolgozásához viszonyítva jelentősen lemaradtak.

Annak a kétségkívül helyes elvnek a fenntartásával, hogy *mindenki önmagáért felelős*, a romániai magyar írók és kritikusok, irodalomtörténészek igénylik a szoros kapcsolatot. Alapos, *árnyalt elemzést igényelnek*, annak szem előtt tartásával, hogy „a romániai magyar irodalom sajátosan erdélyi ügy. Az egyes magyarországi kritikusok mindig kerítenek egy rokot, akihez hasonlítanak. A sajátos vonásokat kellene megkeresni” — mint KÁNYÁDI Sándor mondja. A társadalmi, lélektani, esztétikai koordinátarendszer megfelelő kiválasztása eredményezhet csak helyes ítéletet. BALOGH Edgár így fogalmazza ezt a kívánalmat: a kritikusok azt kell hogy vizsgálják, hogy a romániai magyar nemzetiségi lét sorsproblémáit véve tekintetbe, hogy felelnek meg a művek a szükségleteknek. „Az hiányolom — olvashatjuk, hogy műveinket nem helyezik bele a mi rendkívül érdekes és *sajátos körülményeinkbe*, abba a milióbe, amibe születtek, s amit tükrözni kívánnak.”

Szeli István: *Utak egymás felé. Újvidék 1969, Forum. 278 l.*

SZELI Istvánnak, a jugoszláviai magyar irodalomtörténésznek, a hatkötetes irodalomtörténeti kézikönyv *Magyar irodalom Jugoszláviában* c. fejezete egyik szerzőjének gyűjteményes kötete összehasonlító irodalomtudományi, stilisztikai és irodalomtörténeti tanulmányokat tartalmaz, olyanokat, amelyeknek ismerete fontos mind az irodalomtörténészek, mind a szellemi mozgalmak történetével, az irodalmi műveltség, az egyes műalkotások csereforgalmával foglalkozó kutatók, mind pedig a folyóiratok történetének vizsgálói számára.

A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásait vizsgáló tanulmány módszerében is — sajnos — még úttörő jelentőségű, s érdekes tanulságokkal szolgál a kelet-európai népek szellemi életének azonosságait és főként az azonosságon belül is jelentkező különbségeket illetően. A felvilágosodás mindkét irodalomban az irányzat eredeti osztálybázisát jelentő polgárság megléte nélkül jelentkezik. Beszűkültség, távlatatlanság, illuzórikusság jellemzi, az irodalmi tevékenység jellegét alapvetően nyelvi érdekűsége, helyesebben nyelvi kényszerűsége adja meg (harc a nemzeti irodalmi nyelvért, az író- és a nyelvész-hivatás összekapcsolódása). A polihisztor író típusa, az irodalmi irányzatok és stílusok keresztveződése (klasszicizmus, szentimentalizmus), a nagyobb Európa-közelség igénye s ennek következtében az irodalom adaptáló-fordító jellege mindkét irodalmat jellemzi. Am a két nép nemzeti-állami helyzete eltérő volt, az egyház is más funkciót töltött be szellemi életükben, továbbá az abszolutizmus is másféle távlatot kínált a szerbség és másfélét a magyarság számára. Nálunk — a nemesi osztályképviselést miatt — a nemzet és haladás ellentétbe kerülnek: a nemzet, állam és nyelv diszparát fogalmak, az önálló államisággal és saját nemességgel nem rendelkező szerbségnél ilyen ellentét nincs, a felvilágosodás államelméletei szociális problematikájuk nélkül hatnak így. A magyar irodalmi nyelvért vívott harc idegen nyelv hódítása ellenében folyik, a szerb, belső differenciáltságát leküzdve, az orosz-szláv és a szláv-szerb irodalmiságból születik meg. A szerb irodalmi és általában szellemi élet fejlődésének ezt a szakaszát az összetartó elemek erős volta jellemzi, amit a patriarchális görögkeleti egyház nagyobb nemzeti kohéziós ereje is fokoz. A szerb felvilágosodás ilymódon az önálló államiságba való organikus fejlődés

egyik szakasza lesz, amelyet osztályérdek nem oszthat meg, s amely a keleti-bizánci és orosz kulturális szférából az osztrák-német műveltség felé fordulást jelenti. Nem olyan mély sodrású és komplex jelenség, mint a magyar, menete egyenletesebb és kevésbé drámai. A politikum sokkal kisebb súlyt kap benne, mint a magyarban, sokkal inkább eszmei síkon marad. Racionalizmus ez elsősorban, etikai és nem közéleti tartalmú, inkább elsődlegesen erkölcsnemesítő célú. Könnyebben és természetesebben is merít a néphagyományokból.

A legterjedelmesebb (114 oldalas) tanulmány *A Tragédia délszláv képét* rajzolja fel. A magyar és a szerb irodalmi műveltség csereforgalmában *Az ember tragédiája* útját kíséri nyomon, összesen nyolc, szerb, horvát és szlovén fordítását elemezve, értékelve, a délszláv előadásokat és értelmezéseket is ismertetve, kéziratos fordításokat is figyelembe véve. Sajnos meglehetősen negatív kép rajzolódik ki e vizsgálatok során: a tehetséges és jelentős költők alkalmi feladatként, igen rövid idő alatt készítették fordításaikat, a filológiai-lag kiérlelt szövegek nem költők, hanem jószándékú MADÁCH-rajongók tolla alól kerültek ki. Szinte ironikus, hogy a legjobb szerb fordítás készítője, STEFANOVIĆ tudott legkevésbé magyarul. A fordítások egyetlen értéke, a visszhangtalanság és a színpadi kudarc, az igényesebb elemzés hiánya ellenére is már-már szimbolikus jelentőségű a Tragédiának a magyar és délszláv irodalmak kapcsolatának történetében betöltött szerepe.

A *negyvenes évek irodalma* c. kötetzáró tanulmány a jugoszláviai magyar irodalom történetének egy fejezetét jelenti. A szükségképpen vázlatos áttekintés érdekes tanulságokkal szolgál. A korszakolást illetően meglepő, hogy a személyi kultusz és a sematizmus korszaka a mientől különböző fázisban, korábban következett be: az esztétikai szférába is behatoló adminisztratív irányítás korszaka 45-től az ötvenes évek elejéig terjed, a jugoszláviai szellemi élet egészében beállt változásokig. A bírálat és az öneszmélés, bátortalanul, 47-től követhető nyomon. A folyóiratok publikációs lehetőségei nyújtotta spontán ösztönzést az írásra a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség évenként meghirdetett pályázata váltották fel. Ez a művek általános színvonalcsökkenését eredményezte. A könyvkiadástörténet számára szomorú adalék, hogy ugyancsak ez irodalompolitika következményeként 1945–49 között csak tíz magyar szép-irodalmi mű jelent meg, 1947-ben az első. *A Hid* c. folyóirat történetével kapcsolatos

alfejezet a társadalomtudományi érdeklődéstől a szépirodalmi jelleg uralkodóvá válásáig rajzolja meg az utat, megértetve a mozgalom-jelleg megszűnését. A tanulmány a korszak íróiról adott 1/2–1–2 oldalas lexikoncikk-szerű jellemzésekkel zárul, amivel, hiánytpótló jellegénél fogva, kézikönyvvé avatódik e kötet. Megjegyzendő, hogy az első világháború végétől kezdődő időszak kiadás- és folyóirat-történetészei számára forrás-értékű memoár-kötetekre hívja fel a figyelmet a LŐRINC Péterről és MAJTÉNYI Mihályról szóló összefoglalás.

Az ismertetett írásokhoz három portré-tanulmány és két stíluslemző cikk (az egyik MÓRICZ *Barbárok*Járól) csatlakozik.

W. I.

Huszty Sándor: A Műegyetemi Nyomda története 1921–1950. Budapest, 1969. 130 l.

A Budapesti Műszaki Egyetem központi könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványsorozatának 19. számaként jelent meg Huszty Sándor kis kötete a Műegyetemi Nyomda három évtizedes fennállásának történetéről.

Tartalmát tekintve a nyomda történetének ez a jól megírt, helyenként izgalmas olvasmányként ható, alapos forrástanulmányokon nyugvó feldolgozása négy témakörre tagolható. Az I. fejezet az első világháborút követő esztendőök társadalmi és gazdasági hátterét rajzolja meg a műegyetemi hallgatókat érintő vonatkozásokban. Bemutatja a hallgatók létszámának alakulását a húszas években, vázolja nyomasztó szociális helyzetüket, a diplomások munkanélküliségét, elhelyezkedési nehézségeit, és kitér arra az ellentétre, amely a nyomdai szervezett munkásság és a nyomdászmnörök között támadt a Tanácsköztársaság bukását követő terrorintézkedések idején, az 1919. augusztusi nyomdászstrájk letörésében vállalt szerepük miatt, ami még a harmincas években is érezte hatását. A II–V. fejezet a nyomda alapítását, berendezésének, felszerelésének munkáját, gyarapítását és tevékenységét tekinti át az államosításig, illetve megszűnésig. A VI. fejezet a személyi kérdéseket és a nyomda gazdálkodását tárgyalja, a VII. fejezet pedig a termékeit ismerteti.

A nyomda három évtizedet felölelő fennállása folyamán elég sok volt a zavar, bizonytalanság, sőt személyi ellentét, torzalkodás. Ez természetszerűen adódott a

nyomda szervezetéből, sajátos helyzetéből. Elvben tanműhely volt, olyan jogi helyzettel, mint a *Mechanikai Technológiai Tanszék* többi laboratóriuma, ám azzal az ismételtén rögzített feltétellel, hogy a fenntartás költségeit fedeznie kell, mégis úgy, hogy külső, azaz a Műegyetemen kívüli munkát nem vállalhat. Ez olyan ellentmondásos helyzetet teremtett, hogy annak meg kellett bosszulnia magát. Magában hordta a nehézségek forrását.

A nyomda életrehívóit az a dicséretes szándék vezette ugyan, hogy a nyomdai ismeretek gyakorlati oktatásával a súlyos gazdasági helyzetben levő végzett hallgatók kezébe a diplomán felül biztosnak látszó kenyeret adjon, de ez a nagy jelentőségű, humánus elgondolás akadályokba ütközött. Nemcsak a felettes szervek intézkedései nehezítették a nyomda működését, szemben állt vele a szervezett nyomdai munkásság, illetve a nyomdatulajdonosok érdekképviselői, a Grafikai Főnökegyesület is. A nyomdaipar nem ismerte el a Műegyetemen szerzett nyomdászképesítést, és nem alkalmazott nyomdászmnöröket. A harmincas évek idevágó tárgyalásai, vitái, beadványai elvi jellegűek voltak. Ezt bizonyítja az, hogy midőn a könyvkötők ipartestülete 200 tag nevében szót emelt, mindössze kb. 1200 pengő értékű külső munka vállalása lehetett sérelmes, a Főnökegyesület akciójának konkrét tárgya pedig egy olyan versfüzet nyomása volt, amelynek bruttó számlaértéke alig tette ki egy nyomdai szakmunkás egy hónapi bérért.

A személyi bajok, pereskedések forrása is ez az ellentmondásos helyzet volt. A harmincas évek végéig egyetlen „alkalmazott”-ja volt a nyomdának, a nyomdavezető. Ő tartotta a gyakorlatokat, ő volt hivatva arra, hogy a nyomdai kiképzésre jelentkezőket szakmai ismeretekre oktassa, kezdve a szedésen, végezve a kötészeti munkán. Nem vitás, hogy ezt egyetlen szakember teljesíteni képtelen. Melléje beállítottak olyan „gyakornokokat”, akik kb. a nyomdai bérszabálynak megfelelő összeg erejéig segély vagy ösztöndíj címén kaptak havi munkadíjat. A valóságban részlegeket vezettek ők munkakönyv, OTI-bejelentés, szerződés, a felmondási időnek, módnak stb.-nak rögzítése nélkül.

Huszty munkája mindezt világosan dokumentálja, csak kár, hogy nem vonja le a következtetést.

A felszabadulás után a nyomda szervezete megváltozott, normalizálódott, de az államosítás, majd pedig a végleges felszámolás pontot tett története végére.

Munkája utolsó fejezetében a szerző a nyomda termékeiről ad beszámolót. Fel-

sorolja a jelentősebb fellelhető produktumokat a harmincas évektől az államosításig. Ismerteti az ott készült folyóiratokat, valamint ezek különnyomatait, melyekre a Műegyetemi Nyomda nagyobb gondot fordított, mint általában a nyomdavállalatok. Több munkának közli a címlap-reprodukciónak is, bár ezek igen rosszul sikerültek. Pedig rotaprint sokszorosítással is lehet, sőt kell jobbat, szebbet nyújtani. Sajnálatos az is, hogy az illusztrációk elszakadnak a szövegtől, a mondanivalótól. Van olyan reprodukció, amely illusztrálja ugyan a szövegben mondottakat, csak éppen nincs a helyén, és nincs is hivatkozás rá, többről azonban nem történik meg csak említés sem. Egyetlen szerkesztési elvnek a címlapok időrendje látszik, de már a páros vagy páratlan oldalra helyezés teljesen esetleges.

A szerző értékes munkája mindenestre gondosabb szerkesztést és színvonalasabb nyomdai kiállítást érdemelt volna.

MÁTÉ KÁROLY

Csát József—Héberger Károly—Pásztor Józsefné: Villamossági irodalomkutatás.

Egyetemi segédkönyv. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványa. Szerk. HÉBERGER Károly. Tankönyvkiadó. Bp. 1969. 328 l. 24 cm.

Hézagpótló feladat megoldására vállalkozott a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára ennek a könyvnek kiadásával. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy az egyetemről kikerülő mérnököknek önállóan kell megoldaniuk felmerülő szakproblémákat, és ehhez ismerniük kell a megfelelő irodalom megtalálásának és felhasználásának módzatait, célul tűzte ki, hogy a tanszékekkel együttműködve bevezesse a mérnökhallgatókat a szakirodalomkutatás módszereibe. A valóságban azonban ennél többet nyújt ez az egyetemi segédkönyv, mert nagy vonalakban a szellemi munka technikájának egész problémakörét felöleli. Tárgyalja az irodalomkutatás fontosságát, a villamossági tankönyveket, kézikönyveket, enciklopédiákat, lexikonokat címük pontos megadásával, „a szellemi munka forrásai” címen egy kis ízelítőt ad a könyvtári alapismeretektől, s tájékoztat könyvtáraink és dokumentációs intézményeink felől, külön fejezetet szentel a „szellemi munka technikájának”, egy másikat a folyóiratok sajátos problémáinak, míg végül részletesen és ügyesen kidolgozott példákat ad a szakirodalom kutatására. A függelék a villamosság és határterületei fontosabb hazai társulatai-

nak, intézményeinek s a vonatkozó nemzetközi szervezeteknek adatait közli, irodalmat ajánl és fényképmásolatokkal szemlélteti a fontosabb forrásokat, hogy a bennük való tájékozódást elősegítse. Terjedelmes tárgymutató zárja le a kötetet.

Hézagpótlónak mondtuk a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának vállalkozását, és valóban meggyőződésünk, hogy a szellemi munka *technikai* problémáival aránytalanul keveset foglalkoznak oktatási intézményeink. Nem fordítanak kellő gondot az olvasás, a tanulás legcélszerűbb módozatainak és feltételeinek ismeretetésére (ez még a középiskolák, ha nem az általános iskolák feladata lenne!), de nem adnak megfelelő tájékoztatást a tudományos kutató munka „fogásai” felől sem, nem is beszélve a szoros értelemben vett irodalomkutatásról. Elismerés illeti tehát HÉBERGER Károlyt, hogy — felismerve e hiányosságokat — az irodalomkutatás ügyén (mert szoros értelemben véve csak ez tekinthető könyvtárral kapcsolatos munkának!) módot talált mind ezeknek a kérdéseknek nagyvonalú ismertetésére. De elismerés illeti az ismertetés módjáért is, amely egyszerűen és érthetően, minden áltudományos általánosítás és szak kifejezés nélkül tör céljára, a gyakorlatot lehetővé tevő és megkönnyítő adatközlésre. Külön ki kell emelnünk a gondal összeállított tárgymutatót, amely szemléletes összeállításban feltünteti a villamossági tárgyszavakat, az ETO számokat, továbbá a kézikönyvekre, enciklopédiákra, referáló és szakfolyóiratokra vonatkozó könyvhelyek lapszámát. Az összeállítás olyan kimerítő, hogy nemcsak a mérnökhallgatók és a villamosság területén kutató munkát végzők, hanem még a könyvtári szakozók is jó hasznát vehetik. Azt mondhatjuk, hogy ez az „egyetemi segédkönyv” ízelés külsőjevel, kitérően szerkesztett tartalmával, „omne tulit punctum”. Kritikaként talán csak annyit, hogy egy rövidítésjegyzék talán még fokozta volna hasznosságát és használhatóságát.

TAKÁCS MENYHÉRT

Lovász Kálmán: A nyomtatás elmélete
Bp. Műszaki Kiadó, 1969. 152 l.

A nyomdaipari technológia tudományos alapjainak vizsgálata az utóbbi évtizedekben indult meg. A negyvenes években elsősorban a Szovjetunióban, Hollandiában és más országokban kezdődtek kutatások, amelyek arra irányultak, hogy a nyomtatásnál fellépő jelenségek megismer-

résével a technológiát javító új eljárásokat dolgozzanak ki. A nyomdászat napjainkban nagyüzemi jellegű, ahol egymástól merőben eltérő technológiák bonyolult gépi technikával párosulnak és mindezekhez bizonyos szintű fizikai-kémiai, mechanikai, sőt elektronikai ismeretek szükségesek. A nyomtatáseméleti vizsgálata ugyanakkor a nyomdászatban dolgozókon kívül a könyvszakma szakembereit, a műszaki szakértőket, a könyvtárosokat stb. is hasznos tudnivalókkal vétezi fel.

Az érdekes, eddig alig ismert témát a szerző áttekinthető szerkesztésben, olvasmányosan tárgyalja; az érthetőséget száznál több ábra, grafikon, diagram és mikrofelvétel segíti elő. A bevezető rész a különböző nyomtatási módok: a magas-, sík-, és mélynyomás alapelveit taglalja, és táblázatban hasonlítja össze a különböző technikával készült nyomatok jellemzőit. Majd a nyomtatás tényezőivel foglalkozik, a magasnyomóformák és a nemnyomó elemek méreteinek helyes arányát kutatja. A könyvek kezelésével, tárolásával és megőrzésével foglalkozó könyvtárosok számára különösen érdekesek a papír mechanikai tulajdonságait és a papírlap felületén lejátszódó kémiai folyamatokat tárgyaló részek. A nyomtatás minőségét meghatározó tapasztalat, hogy a különböző nyomóeljárásoknál, de még az egyes gépsoporktoknál is más papírt és eltérő festéket kell használni. Ezt a fontos gyakorlati kérdést a megfelelő vizsgálatok eredményei is alátámasztják.

A könyv talán legsikerültebb fejezetében a szerző a nyomtatás folyamatát tudományos módszerességgel elemzi. Ismerteti a papír mozgását a nyomógépben, és részletesen tárgyalja a papírokra a nyomtatás közben ható erőket. A festékezésnél és egyenetlenségénél lejátszódó kémiai jelenségek leírását a nyomtatás döntő fázisának: a festékátadás folyamatának számszerű adatokkal alátámasztott vizsgálatát követi. A kutatások egyenlet formájában, az ún. Lehigh-képletben határozzák meg a nyomás előtt lévő festék és a papírra átadott festékmennyiség (g/m^2) viszonyát. Hasonló részletességgel tárgyalja a nyomtatás minősége szempontjából jelentős egyéb tényezőket: a nyomási sebességet, nyomóerőt, a hőmérséklet, légnedvesség hatását, a borítás és a nyomóforma anyagát, méreteit.

A könyvek használóit; az olvasókat és a könyvtárosokat különösen érdeklő fontos téma a nyomtatvánnyal szemben támasztható minőségi igények vizsgálata. A tartalom és forma művészi összhangjának hagyományos kérdését a nyomtatóknak sohasem szabad szem elől téveszteni a technológia alkalmazásában. Például a

nyomtatott fekete betűk és képek maximális fedettségére törekszünk, ugyanakkor egyes nyomtatványoknál az esztétikai hatás szürke betűkkel érhető el. Hasonló az igény az árnyalat visszaadásánál, ahol az a kívánalom, hogy az eredeti kép árnyalatainak egymáshoz viszonyított aránya ne változzék meg a nyomtatványon. Értékrontó, ha a nyomtatvány képe a papír hátoldalán látszik. E zavaró jelenségek magyarázatánál a szerző ez irányú kutatásaira (Lovász K.: *A nyomdafesték behatolása a papírba*. Kand. diss. Bp. 1966.) támaszkodik. A könyv utolsó részében mikroszkópon készített mikrofelvételek szemléltetik a nyomtatás főbb jelenségeit, szövegálírásában pedig a szerző a fontosabb észrevételeire külön is felhívja a figyelmet és ezáltal e ritka felvételeket oktatási célra is alkalmassá teszi.

A könyv értékéhez tartozik az egyes fejezetekhez felhasznált irodalomjegyzék, amelyben felszáz hazai és külföldi szakművet sorol fel. Hiánynak érezzük azonban, hogy a sokoldalú anyaghoz tárgymutató nem készült, amely pedig nagyban segítené az eligazodást egy ilyen kevésbé ismert és fejlődő szakterületen elkerülhetetlen párhuzamos vagy éppen egymást keresztező fogalmak értelmezésében. A nyomtatás tudomány alapjait tárgyaló művet a Műszaki Kiadó és a Franklin Nyomda a tartalomhoz igazodó köntöfésben, műnyomó papíron tetszetős tipográfiaiával, művészi borítóval jelentette meg.

MÓRA LÁSZLÓ

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941–1945. Szerk. és bev. tanulmányt írta HARSÁNYI János. 2. kiad. Bp. 1969, Zrínyi Katonai Kiadó, 906 l. 8 t.

Az impozáns terjedelmű kötet hosszú és szorgos munkával bel- és külföldön gyűjtött elsősorban levéltári anyagon nyugszik. A szerzők ezenkívül a partizánharcok egykori résztvevőitől is gyűjtöttek anyagot. A kötet — amellet, hogy az antifasiszta ellenállás magyar szakasza, illetve magyarok által segített frontjainak első hozzáférhetővé tett történelmi forrását kínálja —, egyben bizonyítani is akar: azt, hogy ha a magyar nép harca méreteiben elmaradt a más népek, elsősorban a Szovjetunió óriási méretű ellenállási küzdelmei mögött — mégis jelen volt, megvolt, sőt jelentősebb volt, mint eddig hittük. Az anyagot nem tekintik teljesnek — elsősorban arra törekedtek, hogy az eseményekkel egyidőben

vagy közvetlenül utánuk keletkezett dokumentumokat adjanak. Éppen ezért eleve lemondtak a későbbi visszaemlékezések akár csak kivonatossá válásáról is. Mégis, művük eleven olvasmány is, történelmi forrásértéke mellett néha borzalmas, néha felemelő dokumentum az embertelenség ellen mindent bevető elszánt kiállás éveiről.

A dokumentumok elrendezésének alapelve a kötet hivatásának megfelelően az időrend. Ezt húzza alá a kiadvány végén közölt részletes időrendi mutató is. Az időrendi mutatón kívül gazdag, fejezetekre bontott bibliográfia, névmutató, helynévmutató és tematikus mutató teszi jól használhatóvá HARSÁNYI János könyvét.

Folyóiratunk érdeklődési területe magában foglalja és kell, hogy foglalja, tisztán formai okokból is, a történelmi és irodalmi forrásgyűjteményeket, forráskiadványokat. De azonkívül, hogy az itt ismertetett könyv ezek között már csak terjedelmével is tekintélyes helyet foglal el, még egy másik oldalról is érinti a magyar könyv- és sajtótörténet kutatóit. Számos részletet és teljes cikket közöl ugyanis az egykorú ellenállás nyomtatott vagy más úton sokszorosított periodikus kiadványaiból (224–226, 610–614, 720–723, 771. l.), röpirataiból (247–248, 523–524, 775. l.) és a rájuk vonatkozó tervek, intézkedések dokumentumaiból (230–231, 620–621, 636–637. l.). Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból a lengyel hazafiak bilinguis párbeszéd nyomtatványa, amelyet magyaroktól történt fegyver és más felszerelés vásárlásánál használtak. Ez utóbbit a kötet végén facsimilében is láthatjuk. Kár, hogy az egy nyomtatott ívre terjedő illusztrációs anyag a kötet végére került és a könyv szép, külső kiállításában is példát adó megjelenésével szemben kevésbé jól sikerült.

D. B.

Wladimir Iljitsch Lenin in Berlin und als Leser der Königlichen Bibliothek, der heutigen Staatsbibliothek. Red.: Friedhilde KRAUSE. Berlin, Druck Deutsche Staatsbibliothek, 1970. 40 p. 7 t. Bibliogr.: p. 33–34.

Két kisebb tanulmányt és több adattárt foglal magába a Deutsche Staatsbibliotheknek ez a LENIN-centenáriumra kiadott, sok képmelléklettel színesített összeállítás. Xaver STREB *Lenin in Berlin* címen napokra, egyes esetekben órákra menő pontossággal írja le a szovjet állam alapítójának néhány napos vagy több hetes

berlini tartózkodásait első, 1895-ös látogatásától 1917. április 11–12-i átutazásáig a legendás különvonatban. Az áttekintést olvasmányossá teszik azok a kitérők, amelyekben a szerző röviden tájékoztat az orosz, illetve a német munkásmozgalom problémáiról azokban a napokban, amelyekben LENIN ott időzött, felsorolja a nevesebb személyeket, akikkel találkozhatott vagy kimutathatóan találkozott. STREB óvakodott attól, hogy erőltetetten mutasson ki összefüggéseket, mondani-valójának hitelét, a részint fotómásolatokban is közölt korabeli dokumentumok, idézetek támasztják alá.

Az előbbinél nem kevésbé lelkiismeretes, alapos a második tanulmány, amelyben G. SCHWARZ és Friedhilde KRAUSE LENIN-nek a berlini Königliche Bibliothekban (ma Staatsbibliothek) végzett munkáját vizsgálják. A könyvtár irattárából állapították meg, hogy LENIN 1895. augusztus 14-én kapott olvasójegyet, az elkövetkező hetekben számos könyvet kölcsönzött és valamennyit 1895. szeptember 21-én visszavitt. Tizennégy cím szerint ismert könyvet vitt el otthoni használatra. A cikkírók egyenként értékelik a LENIN által tanulmányozott munkákat, kiemelve annak jelentőségét, hogy MARX és ENGELS *Die heilige Familie*-jét, LENIN hamarabb olvasta akkori mesterénél, PLEHANOVNÁL. Ez a kiadvány ugyanis a legnagyobb könyvritkaságok közé tartozott, nem véletlen tehát, hogy LENIN olyan alaposan tanulmányozta a Berlinben felfedezett példányt —, az erről 1895-ben készített bő jegyzetei véletlenül megmaradtak.

Az évfordulás füzet függelékében a LENIN által Berlinben használt könyvek teljes jegyzékét, továbbá Lenin magánlevelezésének berlini tartózkodására vonatkozó passzusait, valamint a drezdai Deutsche Fotothek LENINT ábrázoló felvételeinek listáját találjuk. A gondos, szép kiállítású munka számos új adatot és összefüggést is feltáró értékes hozzájárulás a kiterjedt Lenin-életrajzi irodalomhoz.

REMETE LÁSZLÓ

Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge 4. Berlin, 1969. Szerk.: Prof. Hans LÜLFING, Ursula ALTMANN, Heinrich ROLOFF.

A *Beiträge zur Inkunabelkunde* hosszú múltra tekint vissza. Megindítása azokban az években történt, amikor a típusösszehasonlítás objektív módszerének megismertetésével új korszak kezdődött a könyvnyomtatás legrégebb emlékeinek feldolgozásában. 1904-ben alakult meg a

Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, majd nem sokkal később a Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrhunderts. E két bizottság munkáját támogatta az általuk megindított Beiträge, amely 1907—1935 között megjelent 7 füzetében kisebb nyomdászattörténeti tanulmányokat adott közre. 1935-ben lett a *Beiträge zur Inkunabelkunde* az ősnymtatvány-kutatás és az ahhoz kapcsolódó tudományágak nemzetközi orgánuma. A *Neue Folge I.* füzetének előszavában Isak COLLIJN és Erich von RATH külön felhívta a figyelmet arra, hogy a Beiträge célkitűzései nem fedik a nemzetközileg elismert Gutenberg Jahrbuch kiadói programját, mert ez utóbbi nem csupán a XV. századi könyvkiadás, hanem az egyetemes könyvtörténet körébe tartozó tudományágak nemzetközi orgánuma. A második világháború alatt a Beiträge közreadása is elakadt. 1965-ben Dritte Folge megjelöléssel, a berlini Deutsche Staatsbibliothek gondozásában, indult újra a nemzetközi ősnymtatvány-kutatást támogató kiadvány.

Az 1969-ben megjelent füzetet a GUTENBERG-évfordulóra emlékező tanulmányok nyitják meg. GUTENBERG életművének jelentőségét Hans LÜLFING professzor *Gutenbergs typographisches Vermächtnis* c. tanulmánya méltatja.¹ Az elegáns stílusú megemlékezés számtalan lényeges adat és az adott korszak gazdasági, társadalmi körülményeit kitűnően ismerő kultúrhistórikus szerző megállapításainak esszé-jellegű ötvözete. A realitásokból kiinduló szemlélet vezeti el szerzőt Gutenberg társadalmi helyzetének — száműzött patricius, zseniális kézműves-felhalál, ügyesen kalkuláló üzletember — elemzéséhez, a könyvkiadás és a korakapitalista pénzgazdálkodás kapcsolatának bemutatásához, de a könyv korszerű tipográfiai megformálására vonatkozó s ily módon immár a jövőbe mutató megállapításokhoz is.

Ugyancsak a jövő feladataira hívja fel a figyelmet Albert KAPR két ünnepi megemlékezésében a Gutenberg-kutatás negatívumainak, eléggé nem tisztázott problémáinak számbavételével. Köztük említ olyanokat is, amelyeket véglegesen eldöntöttnek valószínűleg soha nem lehet tekinteni. Az ismert forrásanyag újabb szempontból való értékelése azonban kétségkívül korrigálhatja, ill. finomíthatja az eddigi következtetéseket. Különösen a koreai — nyugateurópai kapcsolatok további

vizsgálatát éreznék gyümölcsözőnek, mert e téren a levéltári forrásanyagok kiaknázása aligha tekinthető befejezettnek. A Kelet-Ázsiából Európába irányuló kereskedelmi-kulturális kapcsolatok alaposabb ismeretében arra a sokszor felvetett kérdésre is megalapozottabban válaszolhatnánk, hasznosíthatott-e GUTENBERG a koreai nyomdászatról nyert információkat a könyvnyomtatás eszközeinek és munkafolyamatának megtervezésekor.

A GUTENBERG-évfordulóra emlékező munkák sorát Borisz Petrovics SAMORODOV bibliográfiája zárja le, amely 1720-tól napjainkig ad áttekintést az orosz nyelvű GUTENBERG-irodalomról. A több mint 200 könyvet, szakeikket, megemlékezést közreadó bibliográfia számos nemzetközileg elismert munkát sorol fel. Emellett azonban imponáló dokumentuma annak is, milyen fontos szerepet vállalt Oroszország GUTENBERG életművének kelet-európai megismertetésében.

Evgenij L. NEMIROVSKIJ *Slawische Inkunabeln in kyrillischer Schrift* címen közreadott kitűnő tanulmánya szerző témájának I. fejezete: a cirill betűs könyvkiadást megindító krakkói Sweipolt FIOL kiadványait ismerteti. A THURzó János pártfogoltjaként Krakkóban orthodox egyházi szerkönyveket nyomtató, majd az inkvizíció börtönéből szabadulva Lőcsén meglepetedő ősnymdász működése sokszor nyert méltatást a szakirodalomban, így többek között 1936-ban a Gutenberg Jahrbuchban. Kiadványainak korszerű számbavételére azonban KARATAEV és ESTREICHER bibliográfiáinak megjelenése óta nem történt kísérlet. NEMIROVSKIJ eredményei épp ezért meglepőek: a nyugateurópai, ill. amerikai könyvtárakban oly ritka *Oktoih* 6, *Csaszoszlov* 23, *Triod' posznaja* 26, *Triod' cvetnaja* 19 ismert példányát sorolja fel, köztük a szentendrei *Triod' cvetnaja* kötetet is. A példányok története és mai lelőhelye pedig azt igazolja, hogy Sweipolt FIOL kiadványai korán orosz földre kerültek. Ezért nem sikerült a humanista Konrad Celtisnek sem példányt szerezni belőlük.

A tartalmi-szerzői problémákat elemző dolgozatok csoportjában Wolfgang O. SCHMITT impozáns szakirodalommal dokumentált tanulmánya a sokszor DONATUS-nak tulajdonított népszerű latin nyelvtan, a *Ianua* XV. századi kiadásait a GW gondos rendszerezésben már közreadta, SCHMITT alapos munkája további tanulságokat szolgáltat a publikálatlan, ill. esonka kiadások meghatározásához. Ugyanez érvényes Ursula BRUCKNER gondos szövegelemzésen nyugvó dolgozatára. Szerző a két

¹ A jeles tanulmány első fogalmazásából a *Magyar Könyvszemle* közölt annakidején egy részletet. (1967. 221—227. l.)

ismert XV. századi asztrológus, Wenzel FABER VON BUDWEIS és Johannes VIRDUNG 1492-re összeállított Prognostikon-jainak összevetésével mutatja ki, hogyan vitte tévútra a bibliográfusokat egy nyomdász felületessége a Johannes VIRDUNG által összeállított, de szerzőnév nélkül közreadott 1492. évi Prognostikon meghatározásakor. John M. LENHART *Der Verfasser der Epistola de miseria curatorum seu plebanorum* c. munkája azokat a korábbi megállapításokat támasztja alá, amelyek szerint e népszerűtől anonim művet Jacobus WIMPHELING írta. Az ősnymotatvány-katalógusok e mű kiadásait Epistola címszó alatt regisztrálják.

Értekes eredményekkel gyarapítják ismereteinket a kötet harmadik csoportját alkotó cikkek is. Peter AMELUNG *Bologneser Typen in Süddeutschland* címmel a bolognai Balthasar de Hyrberia-nak tulajdonított típusokról bizonyítja be, hogy azokat Ulmban, Konrad DINCKMUT használta. Ernst Daniel GOLDSCHMIDT a jeruzsálemi Nemzeti Könyvtár 3 héber ősnymotatványát, Gottfried LANGER egy velencei ősnymotatvány (Hain 1484), Fritz JUNKE pedig egy bázei kiadvány (Hain 1468) variáns szerzésrészleteit ismerteti. Sergio SAMEK LUDOVICI a római Sweynheim-Pannartz-nyomda Giovanni Andrea BUSSIOHoz fűződő kapcsolatát dokumentálja. A Mladen BOŠNJAK által ismertetett zágrábi *Hortus sanitatis* példánnyal kapcsolatban hadd jegyezzük meg, hogy ez a kiadás (Choulant III. 16) megvan az Országos Széchényi Könyvtárban, a British Museumban viszont nem található.

Tematikájánál fogva a tanulmányok egyik csoportjába sem sorolható Leo KOHÚT szép reprodukciókkal illusztrált ismertetése a Brünmben őrzött Blockbuch *Biblia pauperum*ról. Örömmel olvastuk, hogy KOHÚT is csatlakozik ahhoz a KRISTELLER és HIND által kezdeményezett, majd az esztergomi Blockbuch *Biblia pauperum* faksimile kiadásában (1965, 1967) újabb érvekkel alátámasztott megállapításhoz, mely szerint a legelső táblanyomatos könyvek a 15. század második negyedének elején készülhettek. A farnetszetekkel kapcsolatban használt Einblatt-druck kifejezés azonban nem szerencsés. A GW *Einblattdrucke* c. kiadványa a szerzősnyomással előállított szövegű egyleveles nyomtatványokat regisztrálja, míg Schreiber alapvető munkája a XV. századi fa- és fémmetszeteket — ha tetszik Einblattholzschnitt, ill. Einblattmetallschnitt-eket — publikálja.

Az elmondottak után sommázó értékelésként hadd említsünk még ennyit: a 8 országból származó tanulmányokat szép

kiállításban közreadó kötet szerkesztősége méltón adózott GUTENBERG emlékének.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Fleischhack, Curt: Bibliographisches Grundwissen. 6. bővített kiad. Átdolg. Gottfried Rost. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig. 1968. 108 l.

Gottfried ROST, tanárának, Curt FLEISCHHACKnak 75. születésnapjára átdolgozta a professzor „5 kiadásban dicsért, felvásárolt és használt” Bibliográfiai alapvetés-ét. Az új kiadás nem változtatott a könnv eredeti célkitűzésén és keretein. Tulajdonképpen tankönyv. Éspedig első sorban nem is egyetemisták, hanem a könyvtárakban és a könyvkereskedelemben dolgozó középkaderek használatára. Ennek megfelelően nem azt tekinti elsődleges feladatának, hogy az „aktív” bibliográfival, a kiadványjegyzékek összeállításával és feldolgozásával ismertessen meg. Inkább a „passzív” bibliográfiának, a meglévő jegyzékek használatának gyakorlatába akar bevezetni.

A bibliográfia mibenlétének és alapfogalmainak csak egy-egy rövid fejezetet szentel, de ebben elismerésre méltó rövidséggel, tömörséggel és egyszerűséggel tárgyalja a bibliográfia és a dokumentáció viszonyát, a bibliográfiák különböző fajtáit stb. A legnagyobb figyelmet a jelenlegi német általános bibliográfiákra fordítja, ami érthető, hiszen ezekben kell a legotthonosabban mozognia a német könyvtárosnak és a könyvkereskedőnek, nem csak azért, mert ezeket forgatja a leggyakrabban, hanem azért is, mert szerkezetük alapos ismerete a többi bibliográfiaik rendszerének áttekintését jelentősen könnyebb teszi. Tudománytörténeti szempontból is érdekes az a rövid fejezet, amely a mai általános bibliográfiaik elődjéről és a bibliográfiaik fejlődéséről szól. Ez a fejezet nem tekinthető elkalandozásnak a történelem területére, mert a szerző a régi munkák világában eligazítást nyújtó s így ma is élő és nélkülözhetetlen bibliográfiai összeállítások szerint rendezi az előadott anyagot. A bibliográfiaik bibliográfiáit, a bibliográfiai tájékoztatást nyújtó egyéb fajtájú összeállításokat, a bibliográfiaszerű különféle segédesszközöket, a szakbibliográfiaikat, a külföldi (nem német) nemzeti bibliográfiaikat és a bibliográfiaikban való keresést megkönnyítő gyakorlati tanácsokat tárgyaló fejezetek közül csak az utolsó kettőt emeljük ki. A külföldi nemzeti bibliográfiaikról szólót azért, mert sajátlattal kellett megállapítanunk, hogy a *Magyar Nemzeti Bibliográfiára* és a *Magyar*

Folyóiratok Repertóriumára vonatkozóan ott közölt adatok sok évvel meghaladott állapotokat tükröznek. A bibliográfiákban való keresés gyakorlatát elősegítő fejezetet ezzel szemben azért említjük meg, mert az abban követett, mintegy példakidolgozás-szerű módszer mind pedagógiai, mind pedig praktikus szempontból kitűnőnek találtuk.

TAKÁCS MENYHÉRT

Jahrbuch der Deutschen Bücherei. Jg. 5. Hrsg. v. Helmut RÖTZSCH u. Hans-Martin PLESSKE. Leipzig, 1969. 218 l., 8 mell.

Az első világháború előtti Német Birodalomnak voltak ugyan patinás, hatalmas könyvgyűjteményei, mint a berlini Preussische Staatsbibliothek, ezek azonban inkább általános jellegű tudományos nagykönyvtárak voltak, amelyek az egész Birodalom teljes sajtóanyagának gyűjtését — nem is beszélve a világ egyéb tájain megjelenő, rendkívül nagyszámú „Germanica” összehordásáról — nem tekintették feladatuknak. Főleg a könyvkiadók és könyvkereskedők nagymúltú egyesülé-
tének, az ún. „Börsenverein”-nek érdeme, hogy 1913-ban megalakult az a könyvtár, amely ha címében és jellegében egyelőre nem is, a gyakorlatban ténylegesen vállalta a nemzeti könyvtár feladatát: a mindjárt nagyszabásúra tervezett, épített és szervezett lipocsei Deutsche Bücherei a Börsenverein, Szászország és Lipsee városának áldozatkész összefogásából a német könyvkiadás és könyvkereskedelem immár évszázados múltú középpontjában azzal a tudatosan kimondott céllal jött létre, hogy a világ teljes német sajtótermését rendszeresen és lehetőleg hiánytalanul összegyűjtse és megőrizze, ugyanakkor ezt az egyedülálló anyagot felhasználva és folyamatosan, nagy mélységben feldolgozva és rendszerezve, a német bibliográfiai tevékenység nagyszabású műhelyévé építse ki. A büszke célkitűzésekkel induló fiatal intézmény szinte mindjárt megalakulása-
kor kritikuss periódusba jutott — első világháború! —, úgy hogy igazán nagystűlű és rohamos fejlődése csak a 20-as években indulhatott meg. A DB innen kezdve nemcsak hogy beváltotta a hozzáfűzött reményeket, hanem szervezettségben, állományban és teljesítményben a nagymúltú vezető német könyvtárak közé küzdötte fel magát, és az egész világ szakköreinek figyelmét magára vonta. Sajnos, a második világháború, a súlyos bombázások, az állományvédelmi kitéleptések, majd a két Németország kialakulása megint csak megtorpanási időszakot hozott. De a Könyvtár

gárdájának odaadó és fáradhatatlan munkája s a demokratikus Németország vezető szerveinek állandó támogatása fokozatosan úrrá lett minden nehézségen; s munka újra a régi lendülettel folyik, s ez az évkönyv — immár az ötödik — megint olyan eredményhalmazról számol be, amit alig lehet egy rövid recenzió szűk kereteibe szorítani.

Már maga az épület is jelentékenyen kibővült, új raktárakkal és olvasótermekkel. Üzembe helyezték az eddig még nem használt csöpostát, könyvliftrendszerrel hálózták be az épületet; ezzel a modern technikával már 15 perc alatt ki tudják szolgálni a sürgős megrendeléseket. A tulajdonképpeni könyvtári apparátus mellett házi könyvkötészet (kb. évi 35 000 köt. kapacitással), házi nyomda, amelyben a könyvek összes helyrajzi címkéit elkészítik, egy szerény, de hasznos restauráló műhely, mely főleg a „Német könyv- és írásmúzeum” c. értékes különgyűjtemény háborús sérüléseit hozza rendbe. A fotóműhely 1968-ban 245 445 foto- és xerokópiát, 179 456 mikrofilm-felvételt és 901 fényképet készített. Előkészítés alatt áll az elektronikus adatfeldolgozás a rendkívül széles bibliográfiai tevékenység szolgálatára. A könyvtár mind kiterjedtebb munkáját ugrásszerűen növekvő személyzet végzi (1949: 156, 1968: 421 alkalmazott; egy személyre eső fizetés 1949: 384 márka, 1968: 546 márka).

1968-ban a beérkezett bibliográfiai egységek száma 106 232 volt; az intézmény tehát egy év alatt egy közepkönyvtár állományával gyarapodik. A szaporulat eredete földrajzi megoszlásban: NDK-ból 24 642 egység, Nyugat-Németországból 52 200, a Szovjetunióból 880 egység, egyéb szocialista államokból 4181, egyéb külföldről 24 329. A külföldi anyagban általános könyvtártudományi munkákon kívül különböző „Germanica”-fajták vannak: német nyelvű kiadványok; Németországról és német személyiségekről szóló irodalom; német művek idegen fordításai. De megküldi összes kiadványát a könyvtárnak az ENSZ, az UNESCO, a nemzetközi könyvtárszövetség (IFLA), a dokumentációs szervezet (FID), valamint további közel 1500 nemzetközi szervezet, (GATT, ILO, EFTA, EURATOM stb.). A Könyvtár külföldi kiadókkal és egyesületekkel 1968-ig mintegy 30 000 összeköttetést létesített 81 országból. A cserepartner könyvtárak száma mintegy 300 volt.

Erre a páratlanul gazdag bázisra építhet fel a DB egyedülállóan teljes bibliográfia-hálózatát, elsősorban a nemzeti könyvtermelés regisztrálására. Nagymúltú kiadványai, amelyek folyton növekvő ter-

jedelemben jelennek meg (*Tägliches, Wöchentliches, Monatliches Verzeichnis*-ek; az éves és a többéves összefoglaló nemzeti jegyzékek) a szakemberek előtt közismertek és közhasználatúak, de jegyezzük ide újabb testvéreik címeit is: *Deutsche Musikbibliographie* és kumulációja: a *Jahresverzeichnis der deutschen Musikalien und Musikschriften*, a *Bibliographie der deutschen Bibliographien*, *Das gesprochene Wort* (irodalmi, nem-zenei lemezek és mikrokiadványok jegyzéke), a *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke* és a *Bibliographie fremdsprachiger Werke über Deutschland und Persönlichkeiten des deutschen Sprachgebietes*, *Bibliographie der Kunstblätter*. — Ezek mellett a nemzeti bibliográfiák mellett két külön-bibliográfia-sorozata is van a Könyvtárnak: a *Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei* (eddig 50 szám) és a *Bibliographischer Informationsdienst der Deutschen Bücherei* (15 szám).

A könyvtár saját könyvanyagát természetesen katalógusaiban (betűrendes katalógus, Schlagwortkatalógus szisztematikus mutatóval és egy egyedülálló katalógus: a kiadók és testületek betűrendes katalógusa) feldolgozva is a közönség használatára bocsátja (1968-ban 311 151 kérőlap; kb. 30 000 olvasó). Világszerte ismert a DB információs szolgálata, amelynek keretében 1968-ban 62 057 írásos cím- és tárgyi felvilágosítást adtak és 8345 esetben állítottak össze rendelésre egy-egy tárgyra vonatkozó irodalmat. Igen gazdagok a könyvtár különgyűjteményei, élükön a régebben független Deutsches Buch- und Schriftmuseummal, amely most több kisebb különgyűjteményt is magában foglal, többek közt a vízjegyeivel világviszonylatban is az elsők közt álló Deutsches Papiermuseum-ot. Fontos különgyűjtemény az iskolai és főiskolai nyomtatványoké, a zeneműveké, a térképeké, az illegális irodalomé. A folyóiratolvasóban mintegy 25 000 különböző folyóirat-szám van közhasználatra téve, az olvasótermek kézi-könyvtárainak együttes állománya több mint 22 000 mű.

Végeláthatatlanul sorolhatnánk fel az érdekesnél-érdekesebb adatokat a kiváló szakember, RÖRSCH igazgató összefoglaló cikkéből és az évi jelentésből, de ezt terjedelmünk nem engedi meg. Befejezésül tehát csak egy összefoglaló áttekintést a Könyvtár állományáról (1968 végén):

3 075 400 könyv, folyóirat- és újságkötet, atlasz, zenemű, 418 807 egyetemi és iskolai kiadvány, 734 ósnyomtatvány, 50 kézirat, 65 858 térkép, 25 170 kép, metszet, grafikai lap, 211 522 vízjegy, 2274 irodalmi hanglemezzel, 590 mikrofilm, 76 306

szabvány, 1 231 958 szabadalmi leírás, 18 632 aprónyomtatvány, 1882 mikrokártya.

A még nem egészen 60 éves és most már hivatalosan is német nemzeti könyvtárnak elismert intézmény állománya ezek szerint összesen 5 129 183 bibliográfiai egység volt.

MORAVEK ENDRE

Magyar Könyvészet 1968. A magyarországi könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Felelős szerkesztő FÜGEDI Péterné. Bp. 1970. VIII, 1091 l.

Nagyon elismerésre méltó, igen alapos és gyors munka eredményét tárja elénk az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya ebben a testes kiadványban. 1100 lapon már 1970 első felében közzétenni az 1968. év magyar könyvészetét, feldolgozván az 1969 április végéig beérkezett köteles példányok adatait, azt bizonyítja, hogy nemcsak lelkiismeretes, hanem odaadással végzett munka folyik az osztályon. A könyvtár házi sokszorosító üzemének teljesítménye ugyancsak dicséretet érdemel, és az üzem munkájában is értékelni kell a rövid megjelenési határidőt. A rotaprint nyomás egyenletességét azonban kívánatos lenne a jövőben még javítani.

Az ETO szerint 340 szakcsoportba beosztott művek feldolgozása a Magyar Könyvészet eddigi köteteiben követett szempontok szerint történt. Nem terjeszkedik ki ez a kötet sem azokra a területekre, amelyeket az előző évek kumulatív bibliográfiai mellőztek. Nem kerültek bele az apró nyomtatványok, különlenyomatok, általános és középiskolai tankönyvek, sokszorosított egyetemi, főiskolai és tanfolyami jegyzetek, a külföldi kiadók számára készült kiadványok, ún. bérmunkák és általában az efemer nyomtatványok, de még így is hatalmas kötetre rúg az anyag.

A szakcsoportok adatai között különféle mutatók könnyítik meg az eligazodást. Betűrendes mutató öleli fel nemcsak a szerzők, társszerzők, szerkesztők, sajtó alá rendezők, átdolgozók, fordítók stb. nevét, hanem a szerzős és az anonim kiadványok címét, címváltozatait, sőt az ilyen címekben szereplő konkrét neveket is. További segítséget jelent a tárgymutató, a sorozatok mutatója, valamint a sorozatszerkesztők és kiadó testületek betűrendes mutatója. A kötet függelékében pedig megtalálhatók azoknak a kiadványoknak adatai, amelyek az 1967. évi kötetben már

nem kerülhettek feldolgozásra, mivel nagy késéssel érkeztek be a kötelespéldányok osztályára. Ugyancsak a függelék közli az 1968. évi könyvművészeti versenyben ímúzott kiadványok jegyzékét. A művet a djakódó kiadóvállalatok felsorolása és a kötet tartalomjegyzéke zárja.

MÁTÉ KÁROLY

Magyar könyvészet. Bibliographia Hungarica. 1945—1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. (Szerk. PETHES Iván, VAVRINECZ Veronika, VÉCSEY Jenő.) Bp. 1969. Egyet. ny. 360 l.

Az első szó csakis a dicséreté lehet: VAVRINECZ Veronika, PETHES Iván és az elhunyt VÉCSEY Jenő nagyszerű munkát végeztek. S amellett házagpótlót is, hiszen a DEDINSZKY-féle bibliográfián kívül tudomásom szerint komolyabb könyvészeti összeállítás a magyar zeneműkiadásról nincsen. (Csak zárójelben: vajon mikor kerülhet sor arra a nagyonis hiányzó nagy bibliográfiára, amely a kezdetektől összeállítja a magyar zeneműkiadás termését vagy legalábbis a kiemelkedőbb cégek katalógusát? MAJOR Ervin 1848—49-re vonatkozó összeállítását csak kezdetnek tekinthetjük, olyan kezdetnek, amelynek folytatását remélhetőleg valamikor mégiscsak megérjük.) Az előtünk fekvő bibliográfia valóban teljes mértékben feltárja a tárgyévек anyagát, minden adatot felsorakoztat, kivéve a kiadói lemezszámot. Tudjuk, hogy ennek feldolgozása nagymértékben megterhelte volna a munka összeállítóit; de ha a jövőre gondolunk, a majdani bibliográfusra, aki például a Zeneműkiadó lemezszám-katalógusát összehozza — nagy segítség lehetett volna, ha ez a hiány pótlásra kerül. A jegyzék azonban így is kitűnő segédeszköz a gyakorlati muzsikusz számára.

Megtalálhatja, amit keres, akár az apparátus, akár a szerző, a tárgykör vagy a műfaj szerint közelít. A tudományos kutató pedig végigtekinthet ugyanezekből a közelítési szempontokból az anyagon. Például egy-egy magyar mester munkásságának összefoglaló vizsgálatánál vagy egy-egy műfaj hazai fejlődéstörténetének kutatásánál. Hiszen a kiadási volumen mindenképpen mutatója lehet a zenei élet igényének, tehát fejlődési fokának, vagy akár a művészeti értelemben vett „divatnak”. (Egyébként helyes volt a jegyzékből kihagyni a tánczenei kiadványokat; a sláger mindenképpen divateikk, s a gyakorlati muzsikust nem érdekli egy bizo-

nyos idő eltelte után. Tudományos kutatásunk pedig aligha fog foglalkozni belátóható időn belül ezzel a területtel.)

A szakjegyzék természetesen az ETO rendszerén alapul. Ennek megvannak a maga előnyei, akár a nemzetközi használatra gondolunk, akár a részletezés, a lebontás lehetőségeire. Az már más lapra tartozik, hogy vajon az ETO szakbeosztása, főleg az alosztások jók-e, kiállták-e az idő próbáját. Helyenként bizony nagyon erőltetettnek érezzük a műfaji bontásokat, illetve a formai alapon történő osztályozás kategóriáit. Nem látom értelmét például a motetta és a zoltár egy kategóriába való besorolásának, vagy még inkább az olyanfajta alcsoportnak, mint meditáció és elégia, vagy annak, hogy a szvit alosztásába kerüljön a divertimento és a szerenád. Mindezt természetesen a jegyzék összeállítói nem vehették figyelembe, őket kötötte a rendszer maga.

Ha néhány apró kritikai megjegyzést teszünk a következőkben, az egyáltalán nem érinti a munka egészének magas minőségi szintjét. E megjegyzéseim amúgyis csak szűrőpróbaszerű böngészés alapján születtek. Általában bizonytalan a hangszeres zene két kategóriájának szétválasztása: a kamaramuzsikába sorolt duóké és a zongora- vagy egyéb kíséretes hangszeres műveké. Nem nagyon határozható meg az a határ, amin innen a zongoraszólam egyszerű kíséretnek tekintendő, s amin túl már kamarazenei egyenjogúság funkcióját tölti be. (Ez a tény nem zavarja meg a keresőt, hiszen a mutatók és az utalások rendszere itt is eligazít.) Néhány besorolást helytelennek érzünk, így például KODÁLY Jézus és a kufárok című karműve bibliai szövege ellenére sem nagyon tekinthető vallásos kórusnak, a Fraknoi-féle zsidó kargyűjtemény viszont sokkal inkább tartozik a vallásos zene kategóriájába, mintsem a népzenebe, ahová elhelyezték. LAJTHA László kórispataki gyűjtésének címlírásában is benne foglaltatik, hogy hegedűn és kis népi zenekaron játszott dallamok gyűjteménye; indokolatlan tehát a vokális zene főcsoportjában való elhelyezés. Ha már van a 784.7 (100) csoport, melynek címe „Internacionálé, Marseillaise, Chant du Départ”, vajon miért került a Chant du Départ öt különböző kiadása a 784.7(4/9)-be, az egyes nemzetek nemzeti dalai és himnuszai közé? vagy a 784.7(100) felesleges, vagy ide kellett volna kerülnie Méhul dalának. Végül egy a humor határát súroló besorolás: BIHARI: Requiem fia halálára című verbunkosa kissé idegenül érezheti magát a „Keresztény vallásos ének” kategória Gyászzene alcsoportjában...

Kitűnő és hézagpótló kiadvány, ismételhetjük csak. Nyilván haszonnal fogják forgatni nemcsak a könyvtárosok, hanem a gyakorlati muzsikusok, műsorok összeállítói és a zenetudósok is.

VÁRNAI PÉTER

Bükyné Horváth Mária: *Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai.* Bp. 1968. 52 l. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. (Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 56.)

BÜKYNÉ HORVÁTH Mária tanulmányának az MTA Könyvtár színvonalas sorozatában való megjelenése egymagában is jelzi a periodikumoknak a könyvtári egységeken belül egyre fokozódó jelentőségét. A tanulmány bevezetésében maga a szerző is megemlíti, hogy a legtöbb könyvtár és dokumentációs intézmény költségvetésének egyre nagyobb hányadát költik kurrens külföldi folyóiratok beszerzésére, és ezt az állítást példákkal is alátámasztja.

A szerző felmérése az MTA Könyvtár és részben az intézeti könyvtárak periodikumféleségeiről az 1966-os állomány alapján történt, amikor is magába az MTA Könyvtárába 5754 kurrens külföldi periodikum járt. Mivel nem áll módunkban a dolgozat részletes ismertetése, ezért csak vezérszavakban említhetjük meg, mely felmérések, táblázatok és grafikonok alapján vonta le a szerző, a megfelelő igen hasznos következtetéseit.

Nem véletlen, hogy BÜKYNÉ éppen a kurrens periodikumokat vizsgálja a különben igen jelentős magyar és régebbi külföldi anyagtól elválasztva, ugyanis jelenleg ezek képezik a gyűjtemény legkeresettebb részét.

A tanulmány fő erőssége, hogy sokoldalúan összehasonlító jellegű táblázatokban, grafikonokban tárja fel az anyagot, és mindezekből le tudja vonni a megfelelő tanulságokat.

Többek között a következő szempontok szerint foglalkozik az MTA Könyvtár és az intézetek periodikum-anyagával: az 1966. évben járó periodikumokról szakmegoszlás szerinti összeállítást készít, (az ETO alapján). Ugyancsak kimutatást állít össze az Akadémiahoz tartozó könyvtárak periodikumainak szakmegoszlásáról, ezek nagyságának sorrendjéről, %-okban kifejezve. Az Akadémiai Könyvtárban az orientalisztika vezet 7,26%-kal, a második az irodalom, irodalomtörténet stb. 5,34%-kal, a harmadik a dokumentáció, könyvtári anyag stb. 5%-kal. Míg az intézeti

könyvtárakban 10%-kal a mezőgazdaság vezet, második a politikai gazdaságtan stb. 6,86%-kal, harmadik a matematika, kibernetika 6,01%-kal.

A szerző kimutatja, hogy a könyvtár és az intézetek anyaga nagyjából eleget tesz a gyűjtőköri előírásoknak, s hogy ezeknek nem tudnak még tökéletesebben megfelelni, annak az az oka, hogy a kurrens időszak kiadványok 9/10-ed része nem vásárlás útján kerül a könyvtárba, hanem nemzetközi csere révén. Köztudott, hogy a cserék alapját elsősorban az MTA idegennyelvű *Acta*i képezik. E cseremódból adódik, hogy nem mindig a legmegfelelőbb folyóiratokhoz jutnak hozzá, így alakult ki az a körülmény is, hogy bizonyos szakterületek indokolatlanul felduzzadtak.

Talán a leghasznosabb kimutatás a kívülálló részére az, hogy az MTA Könyvtára 5754 különféle kurrens külföldi periodikumából 1940 az, amely csak egyetlen példányban van meg az országban. Az intézetek együttesen 940 ilyen folyóirattal rendelkeznek. Ezt a tényt az Akadémiai Könyvtár esetében *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* című leltárhelyjegyzék, az Akadémiai Könyvtár hálózati folyóiratkatalógusa, valamint az OSZK Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa alapján állapították meg.

Igen érdekes az anyag nyelvi megoszlásának kimutatása is, amelyből megtudjuk, hogy a könyvtárba 53 nyelven érkeztek periodikumok. Ezekből azonban 70,41%-ot a világnyelvek képviselnek. A legmagasabb %-ban az angol, orosz, német anyag fordul elő.

BÜKYNÉ a periodikák szakmai értékelését is elvégezte, ez az ULRICH-féle *International Periodical s Directory*val való egybevetésével történt meg. Egyetlen szakterületnek, a nyelvtudománynak részletes elemzését is elkészítette.

A kurrens külföldi folyóiratok olvasottságát is kimutatta egy grafikonban. Mindez 1966 januárjában és áprilisában két hónap forgalmának az összehasonlításával az egységek szakonkénti megoszlása szerint az Akadémiai Könyvtár folyóirat-tárába leadott kérlapok alapján történt. Itt is kiderül, hogy természetesen a legnagyobb érdeklődés az irodalom, filológia, nyelvtudomány, dokumentáció, társadalomtudományok és általában az Akadémiai, tudós társaságok kiadványai iránt volt. E kimutatásból kitetsző „profilidegen” holt anyag kiugrásának is szerepe lehetett abban, hogy azóta a könyvtár cseréjét átszervezték, és igyekeztek megszüntetni a szükségtelen átfedéseket az intézeti könyvtárak anyagával. A kiadványt német nyelvű kivonat egészíti ki.

Végül megemlíthetjük, helyes lenne, ha a szerző a periodikum elemzésének módszereit és tanulmányának eredményeit szélesebb körökben mozgó kiadványokban is közzé tenné, ez talán ösztönzőleg hatna a nagy és kis könyvtárak periodika-anyagának kezelésére, hogy anyagukat hasonló módon vagy folyóirataik jellege és összetétele által megkövetelt formában elemezzék, feldolgozzák, és hasznosan értékesítsék az elemzésekből adódó tanulságokat.

BATÁRI GYULA

Gyimes Ferenc—Vavrincez Veronika:
Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. BIBLIOGRÁFIA. I. Beethoven-irodalom. Bp. 1970 Áll. Gorkij Könyvtár kiad. NPI soksz. (2318/70). 107 l.

1970-ben ünnepeltük BEETHOVEN születésének 200. évfordulóját. Világszerte hangversenyekkel, ünnepekkel, jubiláris kiadványokkal tisztelegtek a muzsikusok és a zeneszerető közönség a nagy mester emlékének. Az Állami Gorkij Könyvtár Zeneműtárának munkatársai nagyszabású vállalkozásba kezdtek a bicentenárium alkalmából. Három részből álló bibliográfiát készítenek, mely felöleli Magyarország jelentősebb könyvtárainak csaknem teljes BEETHOVEN vonatkozású anyagát. Az első rész már el is hagyta a sajtót. Ez azokat az önálló kiadványként megjelent könyveket tartalmazza, melyek tudományos vagy ismeretterjesztő szempontból foglalkoznak BEETHOVENNEL. Előkészületben van a második rész, mely a hanglemez-anyagot tárja fel, és az év végén kerül nyomdába. A harmadik — és egyben előreláthatólag legterjedelmesebb — rész a nyomtatott BEETHOVEN-zeneműveket (kottákat) foglalja majd magába. Megjelenését legkésőbb 1972 elejére tervezik.

A már nyilvánosság elé került első részt rövid előszó vezeti be, mely magyar, orosz és német nyelven tájékoztat a kiadvány célkitűzéseiről, a szerkesztés elveiről és módszeréről. A szerkesztők 56 magyar könyvtárból kértek adatokat bibliográfiájukhoz. Az egyes tételeket a szerzők, ill. címek mechanikus befűrendjében sorolták rendszerbe. (A további két kötetben szakrendi csoportosítást terveznek, mely a könyvek esetében — mint írják, az autopszia hiányában — nem volt megvalósítható.) Az egyes címleírások után megadják azokat a kódjeleket, melyek a műveket birtokoló könyvtárakat jelölik az Országos

Széchenyi Könyvtár Központi Katalógusában és az Országos Gyarpodási Jegyzékben. (A kötet végén természetesen jegyzék készült a kódjelek jelentéséről.)

A bibliográfia 375 műről ad 512 címleírást. (Külön jelöli ugyanis egy mű különböző kiadásait, fordításait.)

Az alábbiakban néhány érdekes adatot szeretnénk ismertetni a bibliográfia alapján. Az adatokat szolgáltató 18 budapesti és 38 vidéki gyűjtemény soraiban a nemzeti, megyei és városi könyvtárakon kívül többek közt tanintézetek (egyetemek, zeneművészeti szakiskolák, tanár-, tanító- és óvónőképző intézetek,) múzeumok és egyházas könyvtárai szerepelnek. A legjelentősebb BEETHOVEN-vonatkozású anyag természetesen az Országos Széchenyi Könyvtár birtokában van (230 mű). Ez után következik a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az MTA Zenetudományi Intézetének Könyvtára, 142, 112, ill. 110 művel. A budapesti gyűjtemények közül szép számú anyaggal rendelkezik még a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola, az ELTE könyvtára és a Szabó Ervin Könyvtár Zenei Gyűjteménye is.

A vidéki könyvtárak közül kiemelkedik a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 100 kötetes Beethoven-irodalmával, valamint a szegedi Somogyi Könyvtár és a székesfehérvári István Király Múzeum Könyvtára 61, ill. 60 művel. Jelentős a szegedi József Attila Tudományegyetem ilyen vonatkozású anyaga is (46 kötet). Meglepően szegényes viszont néhány vidéki zenei tanintézetünk könyvtárának Beethoven-könyvvállománya. A bibliográfia bizonyára ötleteket ad majd ezeknek (megfelelő anyagi feltételek esetén) a legjelentősebb művek kiválasztásához és beszerzéséhez.

Melyek a BEETHOVENNEL foglalkozó legnépszerűbb művek? Természetesen a magyar és magyarra fordított munkák élveznek elsőbbséget. Romain ROLLAND BEETHOVEN-életrajza vezet a listán, mely eredeti francia, ezenkívül német, sőt szlovák nyelven, valamint kétféle magyar fordításban, több kiadásban összesen 94 példányban van meg a vizsgált 56 gyűjtemény állományában. Ezt követi SZABOLCSI Bence *Beethoven. Művész és műalkotás két korszak határán* c. alapvető munkája 3 kiadásban, összesen 54 példánnyal, ALSVÁNG szovjet szerző BEETHOVEN-könyve (orosz és magyar nyelven 45 pld.), BARTHA Dénes: *Beethoven kilenc szimfóniája* (2 kiadás, 35 pld.) és a JEMNITZ Sándor által válogatott *Beethoven élete leveleiben*. (32 pld.) Igen sok könyvtárban megvan E. FISCHER Beethoven zongora-

szonátiáiról és SZIGETI Józsefnek a hegedűművekről írott munkája. Az ismeretterjesztő jellegű irodalomból PETZOLD: *Beethoven élete képekben* és GÁL Zsuzsa *Az én zeneszerzőm* c. sorozatában az ifjúságnak szóló *Ludwig van Beethoven* c. hanglemelmellékletes könyve a legnépszerűbb. A tudományos kutatás számára alapvető KINSKY-HALM féle tematikus jegyzék 8 könyvtárnak van birtokában (ezek közül csak 1 vidéki!).

Jelentős azoknak a műveknek a száma, melyek kifejezetten BEETHOVEN magyarországi kapcsolataival foglalkoznak. Közülük KÖRNYEI Elek: *Beethoven és Martonvásár*, valamint *Beethoven Martonvásáron* c. művei a legtöbb gyűjtemény anyagában szerepelnek. PAPP Viktor: *Beethoven és a magyarok* c. könyve 19 könyvtárban van meg. BEETHOVEN „halhatatlan kedvesével”, ill. a BRUNSVIK-családhoz fűződő kapcsolataival a magyar CZEKE Marianne-on kívül több külföldi szerző (KALISCHER, LA MARA, TENGER) is foglalkozik.

Néhány különleges csemege is előkerült a magyar vonatkozású anyagban. Az *István király* német nyelvű librettóját *Ungarns erster Wohltäter* címmel 1812-ben nyomtatták ki Pesten. Ezt, valamint BEETHOVEN *Krisztus az Olajfák hegyén* c. művének MÁTRAY Gábor által magyarra fordított és 1860-ban kiadott szövegekötvét az OSzK őrzi. A *Fidelio* szövegét 1871-ben KENGEY Károly fordításában adták ki Pesten. S végül a *Prometheus*hoz prólogust és új szöveget írt BRÓDY Sándor az 1910-es években.

Egészítsük még ki a fentieket néhány korai BEETHOVEN-kiadvánnyal. Ignaz von SEYFRIED: *Ludwig van Beethoven's Studien in Generalbass, Contrapunct und in der Compositionslehre* . . . c. műve 1832-ből, MARSDIJK BEETHOVEN flamand eredetét bizonyító nyílt levele Bonn polgármesteréhez 1836-ból, WEGELER-RIES *Biographische Notizen*-jei 1838-ból bizonyítják, hogy milyen nagy megbecsülésben volt része a Mesternek már közvetlen a halálát követő első évtizedben. Leveleinek számos korai és modern kiadása, a biográfiák és tematikus katalógusok korán, az 1850–60-as években kezdődő megszakítatlan láncolata méltóképpen reprezentálja a nagy muzsikusz jelentőségét.

Végül tegyünk említést azokról az ünnepi kiadványokról, amelyek épp száz évvel ezelőtt, BEETHOVEN születésének centenáriuma alkalmával láttak napvilágot. Drezdában adtak ki egy munkát *L. van Beethoven. Denkschrift in Rede und Dichtung zur Erinnerung an die Säkulär-Vorfeier des Tonmeisters* címmel; Berlinben jelent meg Emil NAUMANN *L. van Beethoven.*

Zur hundertjährigen Geburtstagsfeier c. munkája; végül a magyarok sem maradtak ki a sorból: id. ÁBRÁNYI Kornél szerkesztésében kiadták német nyelven a Beethoven-centenárium ünnepségének programját, szövegeit és magyarázatot a felhangzó zeneművekhez. Az Áll. Gorkij Könyvtár Zeneműtárának munkatársai tehát egy szép hagyományt is folytatnak vállalkozásukkal.

Talán nem is kell különösebben bizonyítanunk, milyen hasznos ez a bibliográfia a zenei szakemberek és a zenekedvelők részére egyaránt. Mindenekelőtt áttekintést ad arról, milyen Beethoven-irodalom forog egyáltalán közkezen hazánkban. Ilyen szempontból sajnáljuk, hogy a folyóiratokban, ill. vegyes tartalmú kötetekben megjelent nagyobb lélegzetű BEETHOVEN-tanulmányok nem kerültek feldolgozásra. Olyan cikkek maradtak így ki, mint pl. MAJOR Ervin közleményei BEETHOVEN magyar vonatkozásairól vagy MÁTRAY Gábor 1871-ben megjelent *Beethoven érintkezése a magyarokkal* c. tanulmánya. Tény, hogy az esetleg még analitikus feldolgozásra nem került kötetek, folyóiratok áttekintése igen nagy költsémmel igényelt volna az adatszolgáltató könyvtáraktól; bizonyára ezért tekintettek el a szerkesztők tudatosan az ilyen típusú anyag közlésétől. Hasonlóképp a teljesség rovására megy, hogy nem tervezik a kéziratos BEETHOVEN-anyag bibliográfiájának publikálását sem (főként kéziratos kottamásolatokról van szó, bár az OSzK Zeneműtára eredeti kéziratos javításokkal és címfelirattal ellátott BEETHOVEN-kottát is őrzi), holott ezeknek közlése a tervezett nyomtatott hangjegyes anyag mellett — esetleg függelékként — nem növelné meg túlzottan a terjedelmet. Igaz, hogy e kéziratok csak a tudományos kutatás számára férhetők hozzá; a Gorkij Könyvtár bibliográfiája pedig nyilvánvalóan főként a nagyközönségnek készült. Oriási előnye: lehetővé teszi, hogy az érdeklődő késedelem nélkül hozzájusson a kívánt könyvhöz, mert a bibliográfia alapján saját maga megállapíthatja annak leelőhelyét. Továbbá felhívja a figyelmet kevésbé ismert, ritkábban előforduló művekre is. Végül pedig a külföld irányában is imponálóan dokumentálja, milyen jelentős helyet foglal el BEETHOVEN a magyar közgyűjteményekben. Azokat a könyvtárakat pedig, amelyekben túlságosan csekély a nagy mesterrel kapcsolatos anyag, ösztönözheti a hiányok pótlására. Épp ezért reméljük, hogy ez a 350 példányban megjelent bibliográfia elfoglalja majd helyét minden fontosabb közgyűjtemény polcain.

P. ÉCKHARDT MÁRIA

Az új élet kezdetén. A Vásárhelyi Népe c. napilap repertórium 1944. okt. 23—1945. ápr. 17. (Az anyagot gyűjtötte és összeállította: KÁRÁSZ JÓZSEF.) Hódmezővásárhely, 1969. Csongrád Megyei Könyvtár. 56 l.

A felszabadulás 25. évfordulója alkalmából kiadott emlékezéssorozatnak egyik darabja Hódmezővásárhely első demokratikus napilapjának repertórium.

A kiadvány elég terjedelmes bevezetőjéből megismerjük a lap születésének körülményeit, a kezdeti nehézségeket, célját, feladatát, növekvő tekintélyét (9—10 ezer példányban készült!), a szerkesztőség forrásanyagát, a város új életre előkészítő munkáját, tartalmi, szellemi arculatának főbb vonásait az első félévben.

Vásárhelyi Népe a Nagyalföld legkorábbi lapjai közül a háború után a negyedik volt (sorrendben az orosházi, szentesi, szegedi *Népakarat* megelőzte, de ezek közül az 1944. okt. 27-ét egyik sem élte túl), és szerencsésebb körülményei miatt a legtovább maradt fenn: 1949. okt. 29-ig ezen a néven, majd többszöri címváltozás után még ma is él Szegeden *Csongrád Megyei Hírlap* címmel.

A szerző néhány eddigi téves adatot — mint pl. a lap személy szerinti ösztönzőjét, vagy az előállító nyomdát — hiteles dokumentumokkal helyesbít. Ismertetése kiterjed a lap adataira, a papír minőségére,

formájára, az egyes számok terjedelmére, leőhelyet is ad. Az OSzK Hírlaptára az 1. évfolyam egyetlen meőlevő számához megkapta mikrofilmen valamennyit és a 2. évfolyam hiányzó számait szintén a Szegedi Egyetemi Könyvtártól a Hódmezővásárhelyi Levéltár eredeti alapján.

A füzet főrésze a hírlap első félévének reprezentálása. A bő válogatás kiterjed a város életére, a politikai, gazdasági szervező munka mellett a kulturális eseményekre, kis mértékben az iránymutató szépirodalomra. A hivatalos rendeletek, a lakosság életét szabályozó hirdetések maradéktalanul fellelhetők benne, a hírvolat kisebb eseményei erősen korlátozva. A 769 tétel időrendben tárja elénk a lap tartalmi részét — kiemelve a dátum, alatta a cím, lapszámjelölés —, majd sok helyen néhány szavas annotáció kíséri. Név- és tárgymutató zárja le a füzetet.

KÁRÁSZ József igen gondos és hasznos munkát végzett, rendszere világos. A különféle témák kutatóinak nagy segítséget nyújt.

Egy adatkiegészítést tennénk hozzá: az OSzK-ban a szentesi *Magyar Népakarat* 4. száma is megvan, amit a szerző nem ismert, — így ennek a lapnak a megszűnése is tisztázott: ugyancsak 1944. okt. 27-én jelent meg az utolsó száma, mint a szegedi *Népakaraté*.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Markos Béla</i> : A magyar könyvtermelés adatai 1712 és 1800 között — Die ungarische Buchproduktion 1712—1800	1
<i>Muszka Erzsébet</i> : A történelmi segédtudományok oktatása a reformkorban — Die historischen Hilfswissenschaften in der Reform-Epoche in Ungarn	12
<i>Mezősi Károly</i> : Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai — Petőfi's seized library and papers	24
<i>Podhradský György</i> : Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai — Jan Kollar's Beziehungen zu der Budapester Universitätsbibliothek	39
<i>Gárdonyi Zoltán</i> : Liszt Ferenc második Beethoven-kantátájához — Zu Liszts zweiter Beethoven-Kantate	46

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dezsényi Béla</i> : Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtó-oktatásról a XIX. század elején	51
<i>Zsoldos Jenő</i> : Megjegyzések egy Bajza-vershez	54
<i>Ilyés Katalin</i> : Gárdonyi Géza és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára	57
<i>Sugár István</i> : Az Eger városi nyilvános könyvtár alapítása	60
<i>mgy.</i> : Elsüllyedt folyóiratok: Élőszó (1927)	63
<i>Galambos Ferenc</i> : Bortnyik Sándor Plakát című folyóirata (1933)	64

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Murányi Róbert Árpád</i> : Néhány ismeretlen bártfai nyomtatványról	68
--	----

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Újjáalakult a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság ...	72
<i>Szentmikályi János</i> : A III. Könyvtárügyi konferencia	73
1972: a könyv éve	76
<i>Vezér Erzsébet</i> : A Fenyő Miksa-gyűjteményről	77
<i>Máté Károly</i> : A könyv mestere	80
<i>Káfer István</i> : Anton Augustin Banik 70 éves	85
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Hajdú Helga (1907—1970)	86
<i>mgy.</i> : Forradalmár elődeink	87
<i>Bugyi Balázs</i> : Cavalier Calixte, a könyvgyűjtő orvos (1820—1888)	88
<i>Bugyi Balázs</i> : A Sartonia tudománytörténeti folyóiratról	89
<i>Tiszayné Gesmey Borbála</i> : Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis 1960—1966	90

SZEMLE

<i>Papp Géza</i> : A XVII. század énekelt dallamai (Ism. <i>Sonkoly István</i>)	92
<i>Huszár Sándor</i> : Az író asztalánál (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	93
<i>Szeli István</i> : Utak egymás felé (Ism. <i>W. I.</i>)	95
<i>Husztly Sándor</i> : A Műegyetemi Nyomda története 1921—1950 (Ism. <i>Máté Károly</i>)	96
<i>Gáti József—Héberger Károly—Pásztor Józsefné</i> : Villamossági irodalomkutatás (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	97
<i>Lovász Kálmán</i> : A nyomtatás elmélete (Ism. <i>Móra László</i>)	97
<i>Magyar szabadságharcosok a faszizmus ellen</i> (Ism. <i>D. B.</i>)	98
<i>Wladimir Iljitsch Lenin in Berlin und als Leser der Königlichen Bibliothek</i> (Ism. <i>Remete László</i>)	99
<i>Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge 4.</i> (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	99
<i>Fleischhack Curt</i> : Bibliographisches Grundwissen (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	101
<i>Jahrbuch der Deutschen Bücherei. Jg. 5.</i> (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	102
<i>Magyar Könyvészet 1968</i> (Ism. <i>Máté Károly</i>)	103
<i>A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke 1945—1968</i> (Ism. <i>Várnai Péter</i>)	104
<i>Bükyné Horváth Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	105
<i>Gyimes Ferenc—Vavríneck Veronika</i> : Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben (Ism. <i>P. Eckhardt Mária</i>)	106
<i>A Vásárhely Népe</i> c. napilap repertóriumai (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	108
<i>Az Esztergomi Népszava</i> repertóriumai (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	23
<i>Nagy Dezső</i> : Pesterzsébet és Soroksár (Ism. <i>Holló Klári</i>)	11

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Markos</i> : Données statistiques sur la production des livres en Hongrie entre 1712 et 1800 — Avec résumé en allemand	1
<i>E. Muszka</i> : Die historischen Hilfswissenschaften ... — Avec résumé en allemand	12
<i>K. Mezősi</i> : La saisie de la bibliothèque et des écrits de Petőfi après la débacle de 1849 — Avec résumé en anglais	24
<i>Gy. Podhradzsky</i> : Les relations de János Kollár et de la Bibliothèque Universitaire de Budapest — Avec résumé en allemand	39
<i>Z. Gárdonyi</i> : Apropos de la II. cantate à Beethoven de Liszt — Avec résumé en allemand	46

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>B. Dezsényi</i> : Opinion d'un noble hongrois sur l'enseignement universitaire du journalisme en 1818	51
<i>J. Zsoldos</i> : Remarques sur une poésie de József Bajza	54
<i>K. Illyés</i> : Géza Gárdonyi et la Bibliothèque Nationale Széchényi	57
<i>I. Sugár</i> : La fondation de la bibliothèque publique de la ville de Eger	60
<i>mgy.</i> : Les revues oubliées. Élőszó (Vive Voix), 1927	63
<i>F. Galambos</i> : Histoire de la revue A Plakát du peintre hongrois S. Bortnyik	64

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>R. Á. Murányi</i> : Anciens imprimés de Bártfa	68
---	----

CHRONIQUE

<i>Gy. Kókay</i> : La commission de l'Académie Hongroise des Sciences pour l'histoire du livre et la bibliographie	72
<i>J. Szentmihályi</i> : La III ^e conférence bibliothéconomique en Hongrie	72
1972, année du livre	78
<i>J. Käfer</i> : Le 70 ^e anniversaire de A. A. Banik	80
<i>E. Vezér</i> : Le legs de Miksa Fenyő	77
<i>K. Máté</i> : Un maître imprimeur hongrois au XX ^e siècle: Imre Kner	80
<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i> : Helga Hajdu (1907—1970)	86
<i>mgy.</i> : Nos ancêtres révolutionnaires	87
<i>B. Bugyi</i> : Cavalier Calixte, collectionneur de livres (1820—1888)	88
<i>B. Bugyi</i> : Observations sur la revue de l'histoire des sciences: <i>Sartonia</i>	89
<i>B. Tiszay-Gesmey</i> : Bibliographie internationale de l'histoire de l'agriculture	90

COMPTES RENDUS CRITIQUES